

TEMANUMMER

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

INDHOLD

- 3** Redaktionelt forord
Martin Marcussen
- 5** Magt og afmagt: konspirationsteorier og samfundskriser – i Danmark og udlandet
Rikke Alberg Peters & Kasper Grotle Rasmussen
- 8** 'Spørg mig ikke, hvem disse kræfter var' – om antagede konspirationer
Mikkel Thorup
- 19** Singing Theories of Conspiracy – Anti-Corona Songs as Political Protest in Denmark and Sweden
Andreas Jahrehorn Önnersfors
- 34** Konspirationsteorier og voldelig radikaliserings
Christopher Kehlet Ebbrecht
- 46** ”Det er ikke en vaccine – det har været planlagt og organiseret længe” - Konspirationsteorier om vacciner og hvad vi stiller op med dem
Rikke Alberg Peters
- 61** 9/11, COVID-19 og Onkel Reje: Konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede
Kasper Grotle
- Reviewartikel**
- 79** På vej mod en museumsreform: En analyse af den foreslåede finansieringsmodel
Per Nikolaj Bukh, Karina Skovvang Christensen, Morten Lund Poulsen & Niels Sandalgaard
- Anmeldelse**
- 94** Boganmeldelse: Kapitalisme og bæredygtig omstilling
Jeppe Læssøe
- 100** Abstract

Redaktion og bestyrelse

Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Formand:
Professor Bent Greve, Institut for Samfund og Globalisering,
Roskilde Universitetscenter

Ansvarshavende redaktør

Professor Martin Marcussen, Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet, Øster Farimagsgade 5,
Postboks 2099, 1014 København K,
E-mail: mm@ifs.ku.dk

Redaktionsudvalg

- Professor Bent Greve, Institut for Samfund og Globalisering,
Roskilde Universitetscenter
- Adjunkt Wiebke Marie Junk, Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet
- Lektor Anne Mette Møller, Department of Organization,
Copenhagen Business School
- Mogens Jin Pedersen, Institut for Statskundskab, Københavns Universitet
- Carina Saxlund Bischoff, institut for Samfundsvidenskab og Erhverv,
Roskilde Universitetscenter

Redaktionelt forord

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Man kan sagtens forestille sig et samfund, hvor den almindelige borger bare blindt retter ind og tror på alt, hvad forskellige former for autoriteter kan finde på at ytre. Autoriteterne kan være embedsfolkene i kommunen, det kan være politikerne i regeringen, det kan være underviserne på universitetet, eller det kan være eksperterne i fjernsynet. Det vil i så fald være et samfund, hvor styringseffektiviteten må antages at være ganske høj. Borgerne i dette tænkte samfund er autoritetstro og retter sig simpelthen efter, hvad der bliver sagt. De betaler deres skat, overholder lovene, studerer og går på arbejde uden nogen former for brok.

Det er ikke sådan et samfund, vi tilstræber at realisere i Danmark. I den nyeste version af Folkeskoleloven står eksempelvis, at "Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati". Vi skal med andre ord udvikle unge mennesker, der tager ansvar og kan tænke selv. I universitetsverdenen følger vi samme logik. Vidensproduktion og erkendelse er i høj grad baseret på de kritiske spørgsmål, vi kan finde på at stille til det bestående: "Kan det nu passe, at det forholder sig på den måde"? "Kan vi udvikle andre metoder, så vi bliver klogere, end vi er i dag"? I vores samfund opfatter vi magtkritikken både som en central del af et levende demokrati, men også som vejen til ny og bedre viden.

Man kan også sagtens forestille sig et samfund, hvor ingen tror på noget som helst. Alt kan konstrueres frit efter forgodtbefindende, og din "synsning" er lige så god som min "synsning" – og i hvert fald ikke noget, som kan overtrumfes af viden, der er produceret via en videnskabelig metode. Der udvikles alternative sandheder, og enhver har ret til sin egen virkelighed. Dette tænkte samfund er selvfølgelig ekstremt styringsresistent. Enhver autoritet, der forsøger sig med en talehandling, der kan ligne én eller anden form for ledelse, må og skal mistænkeliggøres. Faktisk er mistro overfor autoriteterne en form for modstandskamp, som man har pligt til at kæmpe. I en sådan kamp er den ultimative sejr, at enhver bliver respekteret for at mene lige præcis dét, som vedkommende mener er sandt.

Det er heller ikke denne idealtipe af et samfund, vi forsøger at fremelske i Danmark. Faktisk er der stor konsensus om, at vi lever i et forhandlingsamfund, hvor vi diskuterer og skændes på livet løs, men også at denne forhandling finder sted inden for nogle rammer. Nogle af disse rammer er fastsat i

**MARTIN
MARCUSSEN**
Ansvarshavende
redaktør for
Økonomi & Politik

loven, og andre er kulturbetingede. I nogle situationer retter vi ind og lytter meget til myndighederne og autoriteterne – det kan være, når krisen er aller-værst. I andre situationer sætter vi os for at betvivle autoriteterne. Men selv denne protest foregår inden for nogle rammer. Vi går på gaderne, demonstrerer og råber højt – men vi griber ikke til våben og vold. Selv når vi forsøger at udfordre autoriteterne, følger vi nogle spilleregler.

Konspirationer og konspirationsteorierne opstår og udvikles på tværs af de to forestillede verdener. Konspirationsteorierne kan være lige præcis dét, der gør, at vi stiller kritiske spørgsmål til det bestående – og dermed et grundelement i en magtkritik og central en del af et levende demokrati. Konspirationsteorierne kan samtidig også være det modsatte – en direkte trussel mod vores demokrati. En kontinuerlig mistænkeliggørelse af videnspersoner, politikere, forvaltningsmyndigheder, erhvervslivet, medierne og vore domstole kan betyde, at en ubegrundet mistillid til alt og alle, en omsiggribende frygt og en lammende angst kan sprede sig i alle sociale relationer.

I dette temanummer af *Økonomi & Politik*, der er redigeret af Rikke Alberg Peters og Kasper Grotle Rasmussen, er formålet at komme til en bedre forståelse af, hvad konspirationer og teorier om disse konspirationer er, og hvilke forskellige funktioner de har i det danske og det internationale politiske og økonomiske system. Vi ser, hvordan konspirationsteorier udfoldes i form af handlinger og tekst i relation til forskellige begivenheder. Vi ser også, hvordan konspirationsteorier kan rettes ikke blot mod enkeltstående begivenheder, men mod hele systemer. Endelig diskuteres, hvilket demokratisk potentiale og hvilke faldgruber der kan knyttes til konspirationsteorier, ligesom vi bliver klogere på, hvorfor de opstår, og om konspirationsteorier i dag er grundlæggende anderledes end i tidligere tider.

I forlængelse af temanummeret offentliggøres en artikel uden for tema skrevet af Per Nikolaj Bukh og medforfattere. Den kaster et kritisk blik på de danske museers finansiering. Kulturministeren har bedt en arbejdsgruppe om at udvikle en ny finansieringsmodel. I november 2023 foreslog denne arbejdsgruppe den såkaldte ”trappemodel”, der angiver finansiering i forhold til museernes resultater på en række målbare parametre. Artiklen konkluderer, at der er grund til bekymring. Den foreslåede finansieringsmodel skaber en u hensigtsmæssig incitamentsstruktur, der kan reducere museernes risikovilighed og mod til udvikling.

Martin Marcussen
Ansvarshavende redaktør for *Økonomi & Politik*

Magt og afmagt: konspirationsteorier og samfundskriser – i Danmark og udlandet

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Konspirationsteorier fylder meget i den nationale og internationale samfundsdebat. Et opslag i nyhedsdatabasen *Infomedia* på ordet ”konspirationsteori” giver ca. 8.900 omtaler i traditionelle medier siden 1990, heraf ca. 8.700 siden 11. september 2001. Tiden fra november 2019 til nu tegner sig for ca. 3.500 omtaler, hvilket peger på, at udviklingen er stigende. Sociale medier spiller en væsentlig rolle for udbredelsen af konspirationsteorier. Her har man nemlig mulighed for at møde, dele og bidrage til konspirationsteoriernes udlægning af verdens tilstand i opposition til officielle forklaringer fra myndigheder, traditionelle medier og andre kilder, der gennem tiden er blevet betragtet som autoritative.

Vi forbinder ofte konspirationsteorier med USA, hvor der gennem historien har været særligt fordelagtige vilkår for deres udbredelse og politiske og kulturelle indflydelse (Olmsted, 2009). Under Donald Trumps præsidentperiode (2017-2021) var udviklingen eksplosiv med fortællinger om ”den dybe stat,” corona og pædofili (Grotle Rasmussen, 2019). Men i Danmark og Norden findes der også en aktiv konspirationskultur – om end ofte i en mere afdæmpet version end både i USA og andre dele af Europa (Astapova et al., 2021). Spørgsmålet er dog, om forskellene er ved at blive udvisket. Senest har konspirationsteorier om Mink-sagen, krigen i Ukraine og kritikken af DR-børnefiguren ”Onkel Reje” kraftigt lignet og trukket på de amerikanske pendants.

Konspirationsteorien præsenterer en forklaringsmodel, der skaber orden ud af kaos og dermed reducerer fænomenernes kompleksitet. Heri ligner den andre forklaringsmodeller, for eksempel centreret omkring religion eller videnskab, men konspirationsteorien adskiller sig på væsentlige punkter ved at fremhæve aktørperspektivet og afvise strukturelle forklaringer. Således antages det, at der bag enhver begivenhed findes menneskelig intention og handling; at stort set alle begivenheder kan forbindes, og at intet er som det ser ud til på overfladen (Barkun, 2013). Desuden er konspirationsteorien optaget af at udpege en fjende og stille de skyldige aktører til regnskab.

 Konspirationsteorien præsenterer en forklaringsmodel, der skaber orden ud af kaos og dermed reducerer fænomenernes kompleksitet. Heri ligner den andre forklaringsmodeller, for eksempel centreret omkring religion eller videnskab, men

RIKKE ALBERG PETERS

Lektor, HistorieLab –
UCL Erhvervsakademi og
professionshøjskole, rlap@ucl.dk

KASPER GROTLE RASMUSSEN

Lektor, Institut for kultur og
sprogvidenskab, Syddansk
Universitet, grotle@sdu.dk

konspirationsteorien adskiller sig på væsentlige punkter ved at fremhæve aktørperspektivet og afvise strukturelle forklaringer

Konspirationsteorier findes især i krisetid – og kriser må siges at karakterisere den nuværende globale tidsalder, hvor klima, økonomi, kultur og politik er kriseramte samtidigt både nationalt og internationalt. Konspirationsteorier om krisernes årsager kan bidrage til at løse en kompleks tilblivelsesgåde, der næsten altid peger på en interesse-maksimerende elites grådighed i et økonomisk nulsumsspil. Ved at udpege de ansvarlige aktører bliver det samtidig lettere at undslippe politikeres og meningsdanneres foreslåede konsekvenser, der altid peger på forandring for den enkelte. Skønt konspirationsteorier af mange anses for problematiske både i forhold til samfundsdiskurs, polarisering, manglende tillid til demokrati og institutioner, potentiel radikaliserings og ekstremisme, kan man diskutere, hvorvidt der også ligger mulige positive gevinster i form af en øget afkrævning af transparens i udøvelse af magt (Bratich, 2009), herunder forskellige sociale gruppers mulighed for udøvelse af magtkritik. Dette temanummer af *Økonomi & Politik* sætter fokus på konspirationsteoriernes rolle i samfundet, såvel i Danmark som i udlandet, og indeholder fem artikler skrevet af forskere med baggrund indenfor idéhistorie, psykologi, religion, politisk historie og amerikanske studier.

➤➤ **Konspirationsteorier findes især i krisetid – og kriser må siges at karakterisere den nuværende globale tidsalder, hvor klima, økonomi, kultur og politik er kriseramte samtidigt både nationalt og internationalt**

I den første artikel, ”Spørg mig ikke, hvem disse kræfter var”, undersøger Mikkel Thorup (Aarhus Universitet) *antagede* konspirationsteorier om køns- og seksualitetsdebatten. Antagede konspirationsteorier udmærker sig som genre ved at være insinuerende og hentydende om sammensværgelsens ophav, i stedet for at udtrykke faste overbevisninger om komplot og bagmænd. Gennem en analyse af aktuelle såkaldte anti-gender konspirationsteorier argumenterer Thorup for, at forestillingen om en antaget radikalfeministisk sammensværgelse er i fremvækst.

Andreas Önnerfors (Linnaeus Universitet, Kalmar) analyserer anti-corona sange som politisk protest i Danmark og Sverige i artiklen ”Singing Theories of Conspiracy” (artiklen bringes på engelsk). Gennem en analyse af fire protestsange fra pandemien, herunder den danske ”Mette Ciao”, argumenterer Önnerfors for, at sangene indeholder sammenlignelige retoriske strategier og narrative troper om frihed og autoritær magt, samt at indflydelsen fra tysk højrefløjsmusik er til stede. Protestsangene er drevet af en corona-angst rettet mod myndighederne og udtrykker således en frygt for retten til selvbestemmelse.

Christopher Ebbrecht (gæsteforsker ved Leiden Universitet) beskriver i artiklen ”Konspirationsteorier og voldelig radikaliserings” to forskningsmæssige

tilgange til sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelige handlinger. Den første, *lineære*, forklarer konspirationsteorier som et trinbræt mod vold. Det er denne udviklingsmodel, som sikkerhedstjenester verden over frygter og en af årsagerne til, at de holder særligt øje med udviklingen i konspirationsmiljøer (se for eksempel CTA, 2024). Den anden, *kompleksitetsteoretiske*, betragter konspirationsteorier og voldelig radikaliserings som to separate elementer, der kan have samme sociale og psykologiske ophav, men hvor troen på konspirationsteorier ikke nødvendigvis fører til voldelig radikaliserings.

Rikke Alberg Peters (UCL Erhvervsakademi og professionshøjskole) undersøger i artiklen ”Det er ikke en vaccine – det har været planlagt og organiseret længe” anti-vaccinationskonspirationsteorier, som under coronapandemien optrådte på sociale medier med fornyet styrke. Ved hjælp af begreberne pseudovidenskab, stigmatiseret viden og *denialism* argumenterer Peters for, at anti-vaccinationskonspirationsteorierne har et komplekst forhold til viden og videnskab, og at sundhedsmyndigheder og sundhedsprofessionelle bliver nødt til at forstå og interessere sig for den kompleksitet, dersom kommunikationen med vaccinemodstandere skal lykkes.

Kasper Grotle Rasmussen (Syddansk Universitet) undersøger i artiklen ”9/11, COVID-19 og Onkel Reje” udviklingen af konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede med fokus på krig, økonomi, sundhed og kultur i forbindelse med 9/11, finanskrisen, COVID-19 og Onkel Reje-sagen. Han argumenterer for, at konspirationsteorierne skal ses i lyset af nationale og internationale samfundskriser, fremkomsten af sociale medier og import af en amerikansk konspirationkultur, der forventer konspiration fra magtelite, fordi magtelite tidligere har konspireret. Amerikaniserede konspirationsteorier bliver derfor en måde at udtrykke utilfredshed, samt en måde at forstå verden.

Referencer

- Astapova, Anastasiya et al. (2021), *Conspiracy Theories and the Nordic Countries*, London: Routledge.
- Barkun, Michael (2013), *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*, Berkeley: University of California Press.
- Bratich, Jack (2008), *Conspiracy Panics: Political Rationality and Popular Culture*, Albany: State University of New York Press.
- Center for Terroranalyse (2024), ”Vurdering af terrortruslen mod Danmark”, <https://pet.dk/pet/nyhedsliste/terrortruslen-mod-danmark-er-skaerpet/2024/03/21>
- Grotle Rasmussen, Kasper (2019), ”Den ’dybe stat’ i Trumpland: Konspirationsteorier i USA før og nu”, *Økonomi & Politik*, 92(1): 67-80-
- Olmsted, Kathryn (2009), *Real Enemies: Conspiracy Theories and American Democracy, World War I to 9/11*, Oxford: Oxford University Press.

”Spørg mig ikke, hvem disse kræfter var” – om antagede konspirationer

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Denne artikel undersøger den antagede konspiration som en konspirationsteoretisk genre. Det er en genre, der undlader klart ekspliciterede aktør- og kausalforklaringer til fordel for observationspunkter; som forbinder begivenheder og dokumenter i et netværk af parallel-eksempler snarere end at forbinde personer og grupperinger i en dynamisk aktørmodel. Empirisk fokuseres på to anti-gender konspirationsteorier af den tyske, katolske aktivist og sociolog Gabriele Kuby samt den danske litterat og forfatter Marianne Stidsen. Begge er fremtrædende modstandere af det, de ser som en magtovertagelse or-

kestreret af radikale feminister såvel som kønsmæssige og seksuelle minoriteter. Dette tilbageslag imod en igangværende liberalisering af køns- og seksualitetsnormer har de sidste år frembragt en række konspirationsteorier omkring en ”LGBT-lobby” eller en radikalfeministisk sammensværgelse. Artiklens grundlæggende påstand er, at den antagede konspiration er en forskningsmæssigt underbelyst, men yderst anvendt konspirationsteoretisk model, og der lægges op til en afsluttende diskussion af, hvorvidt den er i aktuel fremvækst i visse ideologiske miljøer.

I september 2014 gav den tyske sociolog og katolske kønsaktivist Gabriele Kuby et interview til *The Catholic World Report*. I hendes udlægning af verdenshistorien blev frihedshåbet fra Murens fald i 1989 forrådt. ”Mens vi begejstredes af håb, var magtfulde kræfter i gang med at planlægge næste led i den globale seksuelle revolution. Spørg mig ikke, hvem disse kræfter var, men jeg ser denne revolution finde sted på globalt plan med en klar hensigt om at ødelægge grundlaget for familien” (Vail, 2014). Senere i samme interview siger hun, at hun kun observerer, at noget sker med en klar og destruktiv dagsorden. ”Hvis du går længere end det og spørger: ’Hvem er disse mennesker, der ønsker dette, hvem profiterer af det, *cui bono?*’, da kommer du selvfølgelig til de såkaldte konspirationsteorier. Jeg har faktisk ikke gået ind i det, fordi det ikke rigtig hjælper os til at gøre det, vi kan, der hvor vi er” (ibid.). Hun ønsker altså at blive på det deskriptive plan, da en kausal- eller aktørforklaring ville føre hende ind i konspirationsteorien. Men umiddelbart efter spørger hun med en klar konspirativ intonation: ”Hvis jeg kan identificere, lad os sige hundrede familier, der kontrollerer denne klodes velstand, hvad hjælper da det? Jeg kan ikke gøre noget imod Rockefellerfamilien og Bill Gates og George Soros og Warren Buffet. Vi ved, de finansierer LGBT-dagsordenen og abortindustrien, men vi har ingen indflydelse på det niveau” (ibid.).

Denne artikel undersøger den antagede konspiration som en konspirationsteoretisk subgenre. Det er en subgenre, der undlader klart ekspliciterede aktør- og kausalforklaringer til fordel for observationspunkter; som forbinder begivenheder og dokumenter i et netværk af parallel-eksempler snarere end

MIKKEL THORUP

Professor, Institut for kultur og samfund, Aarhus universitet, identm@cas.au.dk

at forbinde personer og grupperinger i en dynamisk aktørmodel. Artiklens grundlæggende påstand er, at den antagede konspiration er en forskningsmæssigt underbelyst, men yderst anvendt konspirationsteoretisk model.

➤➤ **Denne artikel undersøger den antagede konspiration som en konspirationsteoretisk subgenre. Det er en subgenre, der undlader klart ekspliciterede aktør- og kausalforklaringer til fordel for observationspunkter, som forbinder begivenheder og dokumenter i et netværk af parallel-eksempler snarere end at forbinde personer og grupperinger i en dynamisk aktørmodel**

Vi tænker ofte på konspirationsteorier som forklaringsmodeller med klare aktører med skjulte motiver, skyldige, der kan afsløres, hemmelige møder og organisationer, hvis aktiviteter kan afdækkes, forbindelser, der kan trækkes. Konspirationsteorier er magtanalyser (Fenster, 1999: xiv; Lippert, 2007; Thorup, 2014). De er fortolkninger af hændelser og sammenhænge, hvis analytiske ambition er at forklare enkeltbegivenheder som delelementer af større sammenhænge. Konspirationsteorien er et særligt blik på verden optaget af en påstået modsætning mellem det tilsyneladende og det faktiske. En konspirationsteori er derfor en særlig fortælleform, hvor det strukturerende princip for fortællingen er beskrivelsen af, hvorledes det faktiske er skjult. Konspirationsteoriens epistemologiske rolle er at afdække det, andre ikke kan se (Clarke, 2002), at vise, hvordan det tilsyneladende tilfældige er forbundet, at trække linjer mellem det umiddelbart uforbundne og ikke mindst at påpege en enstrengt intentionel kausalitet under den aktuelle kompleksitet. Klassiske konspirationsteorier synes meget optaget af at udpege, hvem disse kræfter er.

Der er dog også andre, mere diffuse, mindre ambitiøse måske, konspirationsteorier, der, som Kuby siger ovenfor, observerer resultaterne af, hvad de anser som en plan uden at kunne eller ville navngive de skyldige, forklare den skjulte kausalitet bag det observerede. Men som Kuby-citaterne demonstrerer, så antager de en konspiration uden at dokumentere den. Deres analyse forudsætter, at der konspireres, for at deres fortælling holder. Den antagede konspiration er en fortælling, der ikke eksplicit artikulerer en fuld konspirationsteori, men hvis fortælling ikke giver mening uden.

I første afsnit diskuteres en af de senere års mest diskuterede bidrag til den teoretiske konspirationforskning, Russell Muirhead og Nancy L. Rosenblums *A Lot of People are Saying. The New Conspiracism and the Assault on Democracy*, som jeg både trækker på og afviger fra i de følgende to empiriske afsnit, der nærlæser to tekster, som jeg anser for eksempler på antagede konspirationer, for det første den allerede citerede Gabriele Kuby og hendes bog *The Global Sexual Revolution. Destruction of Freedom in the Name of Freedom* fra 2012 (eng. udg. 2015) og for det andet danske Marianne Stidsens bog *Køn og identitet. Et spadestik dybere* fra 2021. Tyske Gabriele Kuby er uddannet

sociolog og er efter en religiøs konversion til katolik blevet en toneangivende aktivist på køns- og seksualitetsområdet fra det, der godt kan benævnes som et stærkt højrekatolsk standpunkt. Hendes bog, *The Global Sexual Revolution*, er oversat til et væld af sprog, den har anbefalinger på bogflappen fra bl.a. den tidligere pave Benedict XVI (Joseph Ratzinger) og fra en række prominente aktører i den katolske anti-abort og anti-homoseksualitetsbevægelse. Danske Marianne Stidsen er litterat og er blevet kendt for sine angreb på #MeToo og LGBT+-bevægelsen. Hun opgav sin stilling på Københavns universitet i 2021 efter anklager om at have plagieret sin doktorafhandling, anklager Københavns universitet efter en undersøgelse frikendte hende for, mens der til gengæld var substantiel dokumentation for omfattende plagiering i den bog, det her handler om, *Køn og identitet* (hverken anklagerne, eller at værket har dele plagieret, har nogen betydning for denne artikel).

Begge empiriske nedslagspunkter er markante stemmer imod, hvad de anser som en totalitær køns- og seksualitetsbevægelse; et angreb på feminisme og seksuelle minoritetsbevægelser, der vinder stigende tilslutning globalt (Kimmel, 2013; Kováts og Pöim, 2015; Kuhar og Paternotte, 2018; Vates, 2020; Thorup, 2020). Som det vil fremgå nedenfor, deler de to værker afgørende stilistiske træk, der placerer dem som kerneeksempler på den antagede konspiration, men der er også betydelige forskelle, som ikke udfordrer det, de skal sammenlignes på og bruges til, men som er værd at nævne her indledningsvis. Kuby er katolsk og stærkt religiøs i sin overbevisning og argumentation (se også Kuby og Kirchner, 2022), hvorimod Stidsen ikke på samme måde har en klar ideologisk position, lige som hun på intet tidspunkt argumenterer med udgangspunkt i religion eller synes at være drevet eller formet af, hvad der formentlig er en protestantisk opvækst. Kuby anser homoseksualitet som en dødssynd, hun afviser legitimiteten af den homoseksuelle praksis som sådan og er udtalt modstander af abort, som hun anser for mord, hvorimod Stidsens kritik er fri for disse religiøst-moralske positioner. Stidsen koncentrerer sig først og fremmest om #MeToo, hvorimod Kuby inddrager en langt bredere problematik, herunder abort, pornografi, homoseksualitet, seksualundervisning mm. Dog deler de begge en stærk defamerende og patologiserende beskrivelse af deres modstandere. Der er også, og det er lidt mere relevant for denne artikels argumentation, en væsentlig forskel i deres skrivestil. Kuby skriver sociologisk, citerer og refererer en del, har en forkærlighed for at opstille ting i bulletpoints og mimer en akademisk stil. Stidsen skriver essayistisk og med en betydeligt løsere omgang med dokumentation og argumentation. Vi har derfor to forskellige stilarter, som jeg argumenterer for, er varianter af den samme konspirative subgenre, den antagede konspiration.

Analysen af disse to værker og derigennem fremlæsningen af den antagede konspiration som sin egen subgenre leder afslutningsvis frem til en diskussion af denne konspirationsteoretiske forms aktuelle appel – er den mere fremtrædende i dag end tidligere? – såvel som af dens mulige ideologiske slagside – er den mere fremtrædende til højre end til venstre? – som begge ender uden klar konklusion, da det analyserede materiale kun giver anledning til at

stille spørgsmålene, ikke at besvare dem. Artiklens hovedærinde er da også det mere beskedne at påvise eksistensen af den antagede konspiration og at fremskrive nogle af dens kendetegn.

Konspiracisme som nybrud eller den antagede konspiration som vilkår?

Konspirationsteorier har ofte et klart narrativt forløb med et sæt af fordækte aktører forbundet på kryds og tværs i en sammensværgelse imod det gode. Men som Muirhead og Rosenblum bemærker i deres *A Lot of People are Saying*, så synes det som om, der er kommet en ny slags konspirationsfortælling, som de kalder for konspiracisme, der har mindre teori, dvs. aktører, kausalitet, dokumentation og mere ”rene påstande og antydninger. Den afvikler bevisførelse og argumentation” til fordel for gentagelse (Muirhead og Rosenblum, 2020: ix). Den nye konspiracisme, siger de, ”erstatter videnskabelighed med social validering. Hvis en masse mennesker siger det, for nu at bruge Trumps signaturbemærkning, så er det sandt nok” (ibid.: 3, deres kursivering). De nye konspirationsfortællere ”hævder ondskabsfulde planer men [fortæller] ikke hvordan og hvorfor og ofte ikke endda hvem. De fremlægger ingen beviser, hvor end utroværdige; der er ingen dokumentation af en lang række af overgreb, der alle peger i samme retning [...] Den nye konspiracismes typiske format er ren påstand” (ibid.: 25). At stille spørgsmål ”træder i stedet for argument, bevis og forklaring” (ibid.: 27). Muirhead og Rosenblum siger også, at et kendetegn ved den nye konspiracisme er, at den kun er imod. Den tilbyder ”ingen fortælling om, hvad der er truet. Den tilbyder ingen beskrivelse af den positive forandring, der vil komme af at afsløre faren. Konspiracister har selvfølgelig klagepunkter. De er drevet af ressentiment og retfærdig vrede. Men ressentiment og tilbageslag er ikke en politisk teori. Den nye konspiracisme agiterer, tillægger forfærdelig mening til tilsyneladende ordinære handlinger og begivenheder og samtidig er den politisk steril” (ibid.: 28). Konspiracisme kan kraftfuldt tale til følelsen af, at noget er galt, men vil ikke forklare, hvorfor det gik galt, og særligt ikke hvad der skal til for at løse problemerne.

Ud over eksistensen af konspiracisme som en særlig form for konspirationsfortælling har Muirhead og Rosenblum tre hovedpåstande, nemlig at det er en ny form, at den har ”en ny destruktiv impuls: at delegitimere demokrati”, at den er ”ren negativitet. Delegitimering er dens produkt” (ibid.: 2, 7), og at den i alt overvejende grad hører til hos det yderste højre. Min tese er derimod at konspiracisme, eller den antagede konspiration som jeg fortrækker at kalde det, ikke er specielt ny. Tvært om anser jeg det for en vedvarende subgenre af konspirationsfortællinger, en stil mere end en type, der bare ikke har fået særlig meget forskningsmæssig opmærksomhed, fordi forskere, om jeg så må sige, har trukket forbindelserne, som den antagede konspiration forudsatte, dvs. de har sagt det højt, som kun blev forudsat, med den efterfølgende bemærkning: ”en ren konspirationsteori”. Jeg er også skeptisk over for idéen om, at der skulle være opstået en særlig konspirationsgenre med særlig fokus på eller med særlig trussel imod demokrati. Det, såvel som idéen om, at den hø-

rer til på det yderste højre, synes at være drevet mestendels af en Trump-effekt (ibid.: 5, 95-99), der så generaliseres og globaliseres.

Min vurdering er, at de dels er for blændet af Trumps politiske opstigen og for optaget af at spidsformulere konspiracisme som noget helt *nyt* – et brud med tidligere konspirationsteoriens formål – og som noget helt *anderledes* – på alle områder forskellig fra den måde tidligere konspirationsteorier fortalte deres sammensværgelsehistorie. Jeg foreslår en mindre dramatisk udlægning, nemlig at den antagede konspiration er velegnet til at tale til fornemmelsen af, at noget er galt, den kan opliste eksempler på, hvad der er for galt som del af det samme, den udskifter bevisførelse og dokumentation med antydninger og spørgsmål, den har ingen større samfunds- eller kausalitetsteori, hvilket ofte kompenseres med tidsåndsargumenter og lettere dubiøse historiske eksempler, den har en veludviklet anklage imod, hvad den betragter som det beståendes minoritetsvælde imod et majoritetssamfund, der er imod forandringen, men som ikke forstår rækkevidden og dybden af det, der sker mod dem, og endelig så har den et mere vagt positivt projekt, både hvad angår hvordan den ville forandring skal ske, og hvad der skal træde i stedet for det eksisterende.

Det væsentligste i den antagede konspiration er dog, at det er en fortælling om en sammensværgelse, der arbejder på niveauet under den ekspliciterede konspirationsteori, samtidig med at dens fortælling kun giver mening under antagelsen af en omfattende konspiration. I de følgende to afsnit skal vi se nærmere på, hvordan det ser ud i praksis.

➤➤ **Det væsentligste i den antagede konspiration er, at det er en fortælling om en sammensværgelse, der arbejder på niveauet under den ekspliciterede konspirationsteori, samtidig med at dens fortælling kun giver mening under antagelsen af en omfattende konspiration**

Den globale sexrevolution

Gabriele Kuby er en af de mest prominente europæiske aktører i den kristne modreaktion til nutidens liberaliseringer af køns- og seksualitetsspørgsmål. Hun er katolsk konvertit og argumenterer ud fra et stålsat religiøst udgangspunkt. Hendes religiøse argumentation eller konkrete kritik har ikke min interesse her. Det har tværtom det argumentative hul, der er mellem hendes identifikation af nogle få radikale intellektuelle og studerende på den ene side og så den nær totale magtovertagelse på den anden. I de sidste 40 år, skriver hun, er sunde køns- og familienormer ”blevet afviklet. I velstående, vestlige lande startede det med studenteroprørerne. Nu er det den revolutionære kulturdagsorden for verdens magteliter” (Kuby, 2015: 7, om studenteroprøret som arnested, se også pp. 35-40, 202, 242). I det tomrum antages og antydes en konspiration, uden at det bliver klart ekspliciteret, men hendes fortælling giver ikke mening uden eksistensen af en langvarig, omfattende og fokuseret

konspiration, der forener studenteroprør og FN, studerende og storkapital. ”Verdens superrige er bag befolkningskontrolprogrammer”, mens ”FN’s kvindekongress i Beijing var kontrolleret af radikale feminister” (ibid.: 58, 59). Meget forskellige aktører fra storkapital, medier, universiteter, stater, internationale organisationer og aktivistmiljøer bliver via begrebet ”den nye kønsideologi” ikke til en anderledes moralitet men til en skjult organisering: ”Den homoseksuelle bevægelse er spydspidsen i tilbagerulningen af demokratiske friheder. Den støttes af FN, EU, de fleste vestlige regeringer, mainstreammedier og store virksomheder (som Google, Facebook, Twitter og Apple) og har magten til at ændre den offentlige mening” (ibid.: 245).

I modsætning til idéen om en centraliseret, identificérbar skurk får vi en noget løsere sammensværgelsesforestilling: ”Der er intet identificerbart system af statskontrol, der tydeligt stræber efter verdensdominans, men der er globale netværk, der følger en fælles dagsorden” (ibid.: 11). I mangel på identificerbare strukturer og aktører får vi observationen af en retning i historien, der må være koordineret: ”Det ser ud som, der ikke er nogen ideologi håndhævet af staten, men det er en vildfarelse: Den nye kønsideologi er fast etableret i politik og på universiteter, men den arbejder bag scenen” (ibid.). Vi ser her, hvordan nye værdisæt ikke kan være resultat af tidens gang, ordinære politiske kampe eller lignende, men der er et enhedsprogram, som sættes igennem monolitisk over tid og på tværs af sektorer. Man kan kun se dens effekter, ikke dens fremkomst.

På tværs af bogens forskellige dele fremhæves gang på gang den globale udbredelse af den nye kønsideologi, og at dens sejrgang er resultat af en ’strategi’ (f.eks. ibid.: 42, 54, 59), hvis virkelige anliggende er familiens opløsning og afviklingen af alle forbud og begrænsninger på menneskelig seksualitet, og hvis virkemidler holdes skjult. Den ”strategiske implementering sker bag scenen, skjult for borgernes blik” (ibid.: 242). Som alle konspirationsteorier skal forholdet mellem det synlige og det egentlige bearbejdes, for ”sagen og målet er skjult” (ibid.: 50, se også s. 71, 100, 120, særligt s. 271-2). I mangel på egentlig påvisning af konspirationens gang finder vi en yndet konspiratorisk manøvre, det ”uskyldige spørgsmål”, eller rettere spørgsmålet om en antaget sammenhæng: ”Kunne det være, at de kræfter, hvis mål er at ødelægge familien og gøre individer lette at manipulere bevidst bruger pornografi som et middel til det mål” (ibid.: 136, se også s. 53, 131, 157, 159, 191, 211)? Den konspirative hensigt antages i første del som et faktum, der er nogen, som er ude på at ødelægge familien, og i anden del etableres så en forbindelse mellem to forhold, et mål og et middel, der tilsyneladende og for en umiddelbar betragtning ikke er forbundne.

På de sidste sider af bogen opsummerer Kuby sit argument, og det kan her tjene som en illustration af den uudsagte, men antagede konspiration, der får påstandene til på deres egne præmisser at give mening:

”Den kulturelle revolution beskrevet i denne bog finder sted bag folks ryg – oppefra og ned. Den udgår fra magteliter og drives frem af minoriteter, der definerer sig ved deres seksuelle orientering og som søger at omstyrte verdensordenen. En ændring i verden må nødvendigvis føre til en ændring i verdensordenen. Fordi ændringerne er globale, må det formodes, at udviklingen har en ny global orden som hensigt.

Rodløse, afhængige, letpåvirkelige masser er måske klar til at fejre en ny – global – frelser. Vor tids kulturrevolution begrænser i stigende grad individuel frihed og øger statens magt over individet og internationale organisationers magt over staten – i det finansielle oligarkis tjeneste og for at omvælte den moralske orden” (ibid.: 277-8).

De uklare aktørkategorier og kausalforklaringer, der endda begge opsummeres som den helt anonyme, men dog intentionsdrevne ”udvikling”, holdes i sidste ende sammen af en skræmt observation af værdimæssige forandringer, hvis resultat antages at være katastrofale og af en ubetvivlet overbevisning om, at det ikke sker af sig selv, at dette er et intentionelt angreb på verdens sande orden. Misforholdet mellem sandheden og nutiden kan kun forklares med tilstedeværelsen af onde kræfter, men globaliteten og totaliteten af nutidens dårligdomme skaber også en allestedsnærværende og omnipotent modstander, der ikke kan substantialiseres eller endeligt identificeres.

Den nye totalitarisme

Marianne Stidsen har markeret sig som en kontroversiel kommentator på køns- og seksualitetsspørgsmål herhjemme, særligt omkring #MeToo. Indholdet i den kritik er ikke temaet her. Her er fokus på påstanden om, at ”den nye revolutionære elites hovedstrateger [...] fortsætter deres sejrende, offensive triumftog uhindret” (Stidsen, 2021: 95), dvs. at der har fundet en magtovertagelse sted. Her mere end antydes en konspiration. Der er en sammenhæng, en plan, retning, strateger, der får hende til at undersøge ”det egentlige endemål for denne operation” (ibid.: 21), og ”hvis man ser nøjere efter [er der] en fuldstændig klar sammenhæng bag de angiveligt i alle retninger strittende aktivistiske tiltag”, hvorfor det er hendes ærinde ”at afdække og blotlægge den sammenhæng, som aktivisterne selv ihærdigt forsøger at sløre. Måske for derved at have lettere spil, når det handler om at få trumfet de ekstremistiske samfundsændringer igennem i en fart. Inden nogen så at sige rigtigt opdager, hvad der er på færde” (ibid.: 14).

Der er, hævdes det, et synligt niveau, der stritter i alle retninger, hvor alt muligt sker samtidigt, men under dette niveau, ikke bare usynligt, men aktivt skjult, findes et egentligt niveau. ”Det kan virke spontant, men er det ikke” (ibid.: 89). Bevægelser som Black Lives Matter og #MeToo ”er ikke – på mange måder – så spontane og folkelige og demokratiske, som de umiddelbart kan virke.” De er tværtom ”fuldkommen iskoldt iscenesatte og orkestrerede af de teoretiske og – især – aktivistiske *masterminds* på universiteterne på USA’s øst- og vestkyst – samt i Canada og Storbritannien, hvor tendensen omtrent er

lige så fremskreden” (ibid.: 103, hendes kursivering). Bemærk brugen af ordet ”fuldkommen”. Det synlige er helt domineret af det mindre synlige, de mange i organisationerne og aktiviteterne er kontrolleret af masterminds.

Det er også signifikant – og det samme er tilfældet hos Kuby – at magtovertagelsen ”stort set er ved at være lykkedes *worldwide*” (ibid., s. 22, hendes kursivering), at den er total, i undervisningssektoren, EU, kulturliv, erhvervsliv, medier, statsapparat etc. Den ”har sat sig igennem overalt i vores samfund og vores sind” (ibid.: 122, se også s. 11, 15, 22, 77, 78, 87, 104, 107, 116, 117, 181, 186, 201, 217, 236, 251, 266, 278, 291). ”På få år er det således lykkedes LGBT+ at få sig sneget ind alle vegne” (ibid.: 239). Igen denne sprogbug, ”sneget”, der implicit forudsætter en ondsindet og skjult intention. Vi er på vej mod en situation, hvor der snart ikke længere er demokrati eller partier i egentlig forstand: ”I stedet findes der på den nye planet kun ét parti, og det er LGBT+-partiet eller Regnbuepartiet. Og det hersker uindskrænket” (ibid.: 238). Misforholdet mellem det synlige og det reelle er ganske udtalt her, og man kunne forvente en stærk teoretisk og empirisk afdækning af denne magtovertagelse, og hvordan land efter land, sektor efter sektor, har underlagt sig fuldstændig, og det oven i købet uden at de fleste har opdaget det.

Som kompensation for den empiriske afdækning af kausalitet og aktører som en klassisk konspirationsteori ville forsøge, får vi en både ekspansiv og diffus modstanderkategori, der både forklares som eliten og som oppositionen. Eller rettere: det er som om, teksten ikke kan beslutte sig for, om eliten er blevet udskiftet med aktivisterne, er blevet overtalt af aktivisterne eller er blevet narret af dem til at forfølge aktivistersnes dagsorden. Alle tre modeller er i spil, og det er nok med til at forklare, at konspiratorerne benævnes som både skjulte aktører, aktivister og som tendenser. De kaldes strateger, oprørere, woke-bevægelsen, ”vor tids venstreradikalistiske kulturrevolution”, ”vor tids totalitære og autoritære tendenser”, ”revolutionisme i fåreklæder”, ”lille og arbitrær ekstremistisk pressionsgruppe”, ”nytotalitarismen”, ”den nye ekstremt aggressive og fanatiske og imperialistiske og dygtigt manipulerende venstrefløj”, ”den neomarxistiske køns- og identitetspolitiske dagsorden”, ”woke venstreradikalisme” samt ”halvsindssyge, separationsangste voksnes vrangvendte, utopiske samfundsforestillinger og revolutionsfantasmer” (ibid.: 20, 21, 25, 28-9, 119, 123, 243, 247, 251, 291, 298) og ikke mindst en såkaldt LGBT+-lobby, der ”ikke toner rent flag med, hvad de vil og hvem de er”. Hvem de er, får vi heller ikke at vide. Hvad de vil, må vi tro Stidsen på hendes ord om, for hun citerer ingen, der kunne siges at være denne lobby, der dog ”er, vil jeg mene, den absolutte *mastermind*, den suveræne hovedstrateg” (ibid.: 182, 183, hendes kursivering; også s. 23). Sproglig ekspansionisme afløser dokumenterbar klarhed, mens der mere end antydes et hovedkvarter uden adresse.

Det samme gør sig gældende med de ret få forsøg ud i kausalforklaringer: ”det skete sådan her”, ”de gjorde det her, så derfor skete dette”. Med en vis regelmæssighed lokaliseres udspringet på universiteterne, der er ”*hovedårsagen* til, at de vestlige samfund i øjeblikket er ved at blive omstyrtet i deres grundvold”

(ibid.: 223, hendes kursivering). Det synes at kalde på en grundig afdækning af årsagssammenhænge. Vi præsenteres da også for et par skyldige navne, men resten er lige præcis en antaget konspiration. Ét af de meget få steder, hvor der imiteres en årsagssammenhæng, er værd at citere lidt mere omfattende:

”Butler, Sedgwick og Spivak er følgelig at betragte som en art amerikanske ’akademikermuttere’ eller ’akademikermoms’, dem der overtager nursingen af de små pus, når de slippes fra hjemmets kravlegård over i universiteternes kravlegård. Hvor al maskulin modstand (jo-jo, lad os nu bare være ærlige og kalde en spade for en spade) typisk er elimineret, og hvor separations- og individualiseringsangsten til gengæld hersker. Her går det meste af deres tågede og ofte forvrøvlede gengivelse af den post-strukturalistiske teori fuldkommen hen over hovedet på de studerende. Men metoden går til gengæld rent ind i de små hjerner og kommer til at leve sit eget frankensteinagtige liv. Hvor den bombastisk bliver brugt på alt muligt ude i virkelighedens verden. [...] Og når Sara Ahmed og affektteoretikerne så kommer ind og pirker til de collage-studerendes [sic] umodne følelsesapparat, ja, da er det som at stikke en pistol – eller et automatvåben – i hånden på et barn” (ibid.: 94, hendes kursivering).

Vi ser her bort fra infantiliseringen af voksne universitetsstuderende og bemærker, hvordan hun fremstiller universiteterne som monolitiske maskiner, der én-til-én indprenter de unge med, hvad der kun kan kaldes hjernevask, som de angiveligt herefter går ud og implementerer i verden. De unge, ”de nye totalitære magtaspiranter” får ikke deres idéer selv men fra ”nogle bag dem skjulte prædikanter og demagoger” (ibid.: 264, 265).

I hvad der ligner en parodi på konspirationsteoriens trang til at forbinde alverdens ting i kæder af forbundet skyldighed, spekulerer hun i sin iver efter at gøre Judith Butler til den hovedansvarlige i, om hun mon er nabo til den tidligere engelske prins Harry i Californien (ibid.: 121; om Butler se også Kuby, 2015: 43-8). Hvad det skulle fortælle os, forbliver ubeskrevet, men giver kun mening som bemærkningspunkt i en konspirativ antagelse, hvilket også er tilfældet med en række andre bemærkninger og anekdoter, der indrammes med vage, konspirationsantagende kommentarer såsom ”er det nok næppe spontant og tilfældigt. Det hele virker dybt iscenesat” og som også Kuby spørger hun: “Alt sammen – ganske tilfældigt” (ibid.: 126, 266)?

Subgenre i fremvækst? En tentativ konklusion

I det ovenstående ser vi klare udtryk for det, jeg har foreslået at kalde antagede konspirationer. I denne udgave er det fælles for de to tekster, a) påstanden om en omfattende plan, der er markant forskellig fra det, de påståede bagmænd offentligt siger, er deres agenda, som b) tilbunds gående og allestedsnærværende (næsten) har sejret trods ingen officiel magtovertagelse eller tydelig revolution c) ved hjælp af en aktualisering af idéer til praktisk realitet, uden at vi får tilbudt en egentlig historik med klare aktører andet end nogle få særligt indflydelsesrige påvirkningsaktører og et sæt af påstande om deres tæknings

spredten sig i samfundet nærmest automatisk, i hvert fald uden nævneværdig modstand eller forhindring.

Det, der "bare" kunne have været en historie om sædernes forfald, om tidsåndens skiften eller værdiernes omvurdering over tid skal have en aktør, da det ellers kunne se ud som om, folk, endda et flertal, af egen fri vilje har ændret synspunkt på spørgsmålet om rettigheder for kønsmæssige og seksuelle minoriteter. Med den antagede konspiration lettes bevisbyrden, da konspirationen kun antydes, samtidig med at den øger generalanklagen imod samtiden for at være i uoverensstemmelse med sig selv, dvs. at nutiden er blevet usurperet af tildækkede kræfter "der fuldbyrdes i en mystisk tåge af fordækthed og allestedsnærvær" (Kuby, 2015: s. 107). Den antagede konspiration bliver en måde at omforme det at være en minoritet i sin tid til at kunne føle sig som del af en majoritet, idet hele værdiomslaget er resultat af de fås konspirative bedrag af de mange, "påtvungelsen af de fås interesser på bekostning af flertallet" (ibid.), der egentlig har bibeholdt deres 'sande' og varige overbevisninger.

Artiklens empiriske grundlag har været to tekster fra det aktuelle opsving i antifeministiske, anti-gender, anti-woke og LGBT+-kritiske miljøer (Thorup, 2022), dele af et igangværende kulturelt tilbageslag imod rettighedskampe for seksuelle og kønsmæssige minoriteter samt imod feminisme og kampen imod seksuelle krænkelse. Der er ingen nødvendig sammenhæng imellem disse kritikere og konspirationsteorier, men det kan bemærkes, at der i praksis ofte er lige fra meget vagt i forbindelse med referencer til "LGBT-lobbyen" og lignende til fuldt udfoldede konspirationsteorier om en magtfuld, global kabale af seksuelt perverterede. Vores to kilder placerer sig midt imellem. De kan siges deres tekster igennem at anvende elementer fra hele spektret fra det rent metaforiske til det rent konspirative. Kildegrundlaget giver ikke mulighed for at konkludere på den antagede konspiration som en privilegeret fortællemodel i disse miljøer, men det er min fornemmelse, at det er sådan. Det er en fortællemodel, der giver al konspirationsteoriens dybdeforklaring uden mange af dens dokumentationskrav, men vigtigere er det, at den muliggør afvisningen af tidsåndens og værdiernes forandring som reel. Den giver altså mulighed for at være på et påstået flertals side, selv når tallene viser, at flertallet har ændret sig.

 Konspirationsteorier er en yndet fortælleform for alle mulige slags individer og grupper, der føler sig under pres, og den antagede konspiration gør lige nu meget arbejde for dem, der føler tidsånden arbejder imod dem, men andre vil samle den op og gøre den til deres i fremtiden

I modsætning til Muirhead og Rosenblum betragter jeg den antagede konspiration som en subgenre af konspirationsteori, et format som konspirationsfortællinger kan antage, og jeg foreslår derfor, at vi ser den som en stadig mulighed, der hverken er ny eller særligt forbeholdt nogle ideologiske miljøer.

Den er måske nok i særlig og tiltagende brug i det, der med en bred pensel ofte kaldes for "anti-gender"-positionen, men min vurdering vil være, at det mere skyldes, at den er nyttig for disse grupper nu, der samtidig er i fremvækst, mere end det er en fortælleform ny eller unik for dem. Konspirationsteorier er en yndet fortælleform for alle mulige slags individer og grupper, der føler sig under pres, og den antagede konspiration gør lige nu meget arbejde for dem, der føler tidsånden arbejder imod dem, men andre vil samle den op og gøre den til deres i fremtiden.

Referencer

- Bates, Laura (2020), *Men who hate women: From Incels to Pickup Artists, the Truth about Extreme Misogyny and How It Affects Us All*, New York: Simon & Schuster.
- Fenster, Mark (1999), *Conspiracy theories. Secrecy and power in American culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Kimmel, Michael (2013), *Angry White Men: American Masculinity in the End of an Era*, New York: Nation Books.
- Kováts, Eszter og Maari Pöim, red. (2015), *Gender as symbolic glue. The position and role of conservative and far right parties in the anti-gender mobilizations in Europe*, Foundation for European Progressive Studies.
- Kuby, Gabriele (2015), *The Global Sexual Revolution. Destruction of Freedom in the Name of Freedom*, Kettering: Angelico Press.
- Kuby, Gabriele og James Patrick Kirchner (2022), *The Abandoned Generation*, Chicago: St. Augustine's Press.
- Kuhar, Roman og David Paternotte, red. (2018), *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing Against Equality*, Lanham & New York: Rowman & Littlefield.
- Lippert-Rasmussen, Kasper (2007), "Forunderlige og foruroligende sammensværgelser", *Kritik* (186): 18-27.
- Muirhead, Russell og Nancy L. Rosenblum (2020), *A Lot of People are Saying. The New Conspiracism and the Assault on Democracy*, Princeton & Oxford: Princeton University Press, 2. udg.
- Stidsen, Marianne (2021), *Køn og identitet. Et spadestik dybere*, Gjern: Hovedland.
- Thorup, Mikkel (2014), "Sandheden vil sætte os fri. Konspirationsteori som demokratisk praksis", *Slagmark*, (69): 157-71.
- Thorup, Mikkel (2020), *Antifeminisme. Kvindehad i lighedens tidsalder*, Aarhus: Antipyrene.
- Thorup, Mikkel (2022), *Kampen om identitetspolitik*, Aarhus: Klim.
- Vail, Benjamin L. (2014), "The global sexual revolution and the assault on freedom and family", *The Catholic World Report*, September 8.

Singing Theories of Conspiracy – Anti-Corona Songs as Political Protest in Denmark and Sweden

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Denne artikel udforsker tilgangen til COVID-19-pandemien (2020-2023) i den globale konspirationsskulptur og fokuserer på anti-corona-musik i Danmark og Sverige. Artiklen undersøger sange som udtryk for politisk protest drevet af konspirationstænkning. Dette studie analyserer fire sange (to fra hhv. Danmark og Sverige) gennem deduktiv og induktiv kodning af tekster og observation af optræden online. Sangene udtrykker typiske retoriske strategier og

narrative troper, der findes i online anti-vaccine-retorik og musik i det tyske anti-vaccine-miljø. De danske sange afbilder "Men in Black"-konfronterende kultur, mens de svenske gengiver Frihedsbevægelsens vage ønsker om frihed. Artiklen generaliserer ikke på grund af den lille "sample" størrelse, men forsøger at kontekstualisere sangene i forhold til politisk protestkultur.

The rise of anti-corona protest music

In December 2020, the American entertainment periodical *Variety* listed the worst songs of the year (Willman, 2020). Out of this "list of an unlucky 13 songs that made a bad year worse", four were written by Van Morrison, one of them for Eric Clapton. All of them were highly critical of the public health measures taken to contain one of the most lethal pandemics in modern history, triggered by the Sars-Cov-2 (COVID-19) virus. To make the story short, everything the world population is told about the pandemic is a lie and the choice is now between slavery and freedom. Fundamental God-given rights are trampled by a fascist police state stoking fear and scientists who make up "crooked facts" (Van Morrison, 2020). Clapton and Van Morrison are arguably the most prominent producers of music targeting lockdowns, vaccines, and alleged government overreach. Yet the pandemic triggered cultural responses from less known figures such as German singer Nena or as expressed in the French anti-corona hymn 'Danser encore' (the YouTube video of which has been viewed almost ten million times). The song spread across Europe like wildfire and flash mobs assembled in public spaces - and according to right-wing *Spectator International*: "it became the soundtrack to Covid shutdown's first mass protest against government restrictions on people getting together", channeling "the mood of a huge segment of the European public" and its "resentment against the authorities" (Wood, 2022). The situation in Germany was covered by public broadcaster Deutschlandfunk Kultur in 2022, where three categories of anti-corona songs were identified: self-composed, covers, reinterpretations and re-writes as well as explicit far-right tunes (Meyen, 2022). One of the studies extensively presented below (Koehler, 2023: 1-22) concludes that far-right actors in Germany influenced the anti-corona protests

ANDREAS JAHREHORN

ÖNNERFORS

Projektleder, Medieinstitutet

Fojo, Linnéuniversitetet,

Sverige,

andreas.onnerfors@lnu.se

through subcultural expressions such as music blended with ideological positions. But how was the situation in Scandinavia? Did the global soundtrack of anti-corona protests also reach the European North? And how did it resonate with the protest cultures on each side of the Oresund?

This article investigates songs and music in the Danish and Swedish anti-corona movements as expressions of political protest fueled by conspiratorial ideation, “a relatively broad tendency to accept conspiratorial explanations for events” (Lantian et al., 2020). A thematic analysis of four songs (two from Denmark and Sweden respectively) is conducted, guided mainly by deductive and inductive coding of lyrics and observations of performance online. The results show that the sample expresses typical rhetorical strategies (RS) and narrative tropes (NT) as identified in corpora of online anti-vaccination rhetoric (Hughes et al., 2021: 1–18) and by Koehler in his study of German far-right influences on the German anti-vax protest milieu through music (Koehler, 2023: 1–22). Moreover, and to various degrees, the four songs analyzed also express typical elements of conspiracy rhetoric (Önnerfors, 2021: 38–46). The political dimension in the analysis of Scandinavian corona protest songs is addressed through two overarching perspectives: 1) in how far do the songs mirror the character of the protest movements in Denmark and Sweden? What differences and similarities are discernible? 2) What themes are expressed and how can they be interpreted against the backdrop of a general political unease in the wake of the pandemic oscillating between visions of direct democracy and support for neo-authoritarian illiberal rule?

Background – Scandinavian anti-corona movements

In 2023, Dyrendal published the first overview over COVID-19-related conspiracy theories in Scandinavia, providing important insights into the situation in Denmark and Sweden. Despite similar traits, the Scandinavian countries display different forms of governance, in particular related to societal crisis management. During the pandemic, “Denmark implemented stricter emergency actions and empowered the central government more than Sweden did”. Borders and schools were closed, and lockdown imposed, whereas “Sweden opted for a less restrictive approach with [...] more relaxed guidelines” (Dyrendal, 2023: 268). Covid restrictions were imposed differently in both countries, opening different lines of dissatisfaction, conflict and distrust between citizens and government and between Nordic governments. The pandemic recycled and amplified numerous pre-existing narratives in the Nordic conspiracy milieu ranging from general distrust for expertise and political authorities to specific fears related to vaccination or electromagnetic radiation. Previous research has grouped these narratives mainly around the thematic clusters of a) the state and secret elites, b) family, gender and sexuality, c) migration and dangerous outsiders as well as peculiar conspiratorial tropes of the Nordics as ‘noir’ (Astapova et al., 2021). These are “long-standing international tropes of conspiracy culture, featuring in apocalyptic crisis narratives which claim that ultimate values such as ‘freedom’ are currently threatened by

evil others” (Dyrendal, 2023: 269). Dyrendal identified the prevalence of such tropes on websites like Swedish *vaken.se*, perhaps the most prominent site in Sweden promoting conspiracy theories and important for the dissemination of anti-corona music, as we will see later. These theories coagulated around the “origins, vectors, causes and effects and cures” of the pandemic (Dyrendal, 2023: 269).

All in all, the development of Scandinavian anti-corona conspiracy theories followed the international development closely and aligned with its major themes and tropes, potentially with a few variations if placed meticulously and comparatively on a timeline. To Dyrendal, the “trope of ‘freedom versus tyranny’ was central” to these movements: “Anti-lockdown protests and conspiracy theories about Covid often revolved around the topic of individual freedom. Protestors and conspiracists saw themselves as freedom fighters against an increasingly totalitarian state, with the general public a brain-washed flock of sheep that needed to be awakened”, motives we will return to (Dyrendal, 2023: 273). The influence of conspiracy culture from the USA was very high, overlaps with QAnon-related theories were substantial, not least related to the assumed cabal of usurping ‘globalist elites’. With the rise of the ‘Men in Black’ (MiB) in Denmark in late 2020, the performance of protests would take another turn. Moving from the internet to the streets, MiB displayed a considerably more aggressive form of street protest, blending soccer hooliganism with acts of vandalism and violence directed against the police. MiB was able to forge an alliance between those who believed in the reality of the pandemic but rejected the harsh mitigation measures imposed by the Danish government and those who denied COVID-19 altogether, displayed vaccine hesitancy and resistance “and people with much broader conspiracist leanings” (Dyrendal, 2023: 274). As in other countries, anti-corona protests also attracted participants from the far-right.

In Sweden, anti-corona protests only emerged in early 2021, perhaps since restrictions had not been very harsh. It was now official policies were attacked within the same conceptual framework as elsewhere in Europe. The so-called ‘Thousand Man March’ aligned itself with the core messages of the World Freedom Alliance and rallied around calls “for freedom and truth”. The rise and fall of the Swedish ‘Freedom Movement’ over the course of the pandemic has been covered extensively by ethnologist Kalle Ström in a documentary produced for Swedish public broadcaster SVT (‘Rörelsen’, 2023). Essentially, the movement attracted different segments, many of them heavily engaged in green and alternative health, wellness, and fitness with overlaps to New Age spirituality and various anti-vaxx communities. Another segment was constituted by members of extreme conspiracist milieus, most prominently in circles around the above-mentioned platform *vaken.se* (‘awake.se’), which already before the pandemic were heavily invested in a broad range of conspiracy theories ranging from 9/11 to 5G and the Illuminati as well as specific Swedish theories related to the murder of PM Olof Palme in 1986 or the sinking of M/S Estonia in 1994 (Astapova et al., 2021). The ‘Freedom Movement’

also attracted and never distanced itself from far-right infiltration and to the contrary was very diffuse in its positioning, even using right-wing alternative media outlets as channels of communication. In the recent political history of contemporary Sweden, no other initiative has been able to mobilize such a large and complex base of support over time, crowned by a rally in Stockholm in January 2022, attracting almost ten thousand followers.

Methodology and data – how to study Scandinavian anti-corona protest songs

For this study, four songs have been sampled for a quantitative and qualitative thematic analysis, two from Denmark and Sweden respectively, listed for overview in Table 1 below. These are produced and performed by both prominent and less prominent artists engaged in anti-corona protests in Denmark and Sweden or both countries and released between January and July 2021. Acknowledging methodological approaches to the subject proposed by Koehler (2023: 1-22) in his novel study of right-wing subcultural influences on German anti-corona movements through music, deductive and inductive methods are combined. Koehler suggests the use of the ‘Codebook of Online Anti-Vaccination Rhetoric’ (subsequently: Codebook) by Hughes et al. (2021) for deductive coding of content. The Codebook identifies sixteen rhetorical strategies and 22 narrative tropes referring to “modes of persuasion” and elements of storytelling (Hughes et al., 2021: 3). While the Codebook wasn’t developed for anti-corona data samples in general and music in particular, for reasons of comparability between national datasets, I still have adopted Koehler’s methodology which furthermore is complemented by his inductively generated codes for narrative tropes (ten) and rhetorical strategies (five). In this article, coding has been conducted manually. The Codebook also investigated the prevalence of types of antagonists, establishing six varieties to which Koehler added further types. However, an analysis of antagonists was not carried out in this article.

Concerning the chosen methodology, there are a few caveats. First of all, conspiracy culture has both universal and particular features and is embedded into tacit layers of cultural meaning which frequently resonate with pre-existing narratives and motives. In this article, the pandemic and pandemic politics as such are interpreted as the main backdrop creating meaning of the songs analysed below. Their lyrics are mainly read as explicit manifestations of conspiratorial ideation in relation to the pandemic, an event possible to define in time and space. This happens at the risk of excluding deeper and implicit layers of interpretation that resonate with other subcultural expressions in each setting, might it be Danish or Swedish or universal. At the expense of uncovering or decoding such hidden meanings, songs and lyrics are classified according to narrative tropes and rhetorical strategies as applied by Koehler (with a few additions). A second caveat is that the sample size of both studies is relatively small and would need significant expansion in order to achieve solid interrater reliability. Yet, as stated above, the adaptation of Koehler’s clas-

sification approach to this additional sample is a way of establishing comparability across samples instead of just conducting a stand-alone context-bound content analysis of four Scandinavian songs. This article also aims to advance a methodology that can be applied to other and much larger samples. Such a project – in the ideal case supplemented and triangulated with deeper readings of contextual sub-cultural and implicit meanings – would however require much more space.

For full transcriptions or access to lyrics, see the references provided to this article. Song 1 and 3 below can be considered hymns or anthems in the Danish and Swedish anti-corona-movements respectively, measured by their dissemination through views on YouTube and streams on Spotify as listed in Table 2 as well as contextual evidence. They were written and (self-)produced by relatively established artists in Denmark and Sweden respectively. Songs 2 and 4 are self-produced by fringe artists and are characterised by relatively low dissemination figures. They are considered relevant to this study but will mainly be treated as references in relation to the overarching thematic analysis. The Danish artist behind song 2 crossed the Oresund and is frequently featured at Swedish anti-corona protests and also produced Swedish, English, French and German versions of her song. The artists behind song 4 can be considered activists in the Swedish alt-right environment. The songs and artists are shortly described in order below.

1. ‘Mette Ciao’ by Danish artist Rozenberg (Danny Rosenberg) is a catchy rewrite in Danish of the classical Italian anti-fascist partisan song ‘Bella Ciao’. It was released in January 2021.
2. ‘Frihed’ (‘Freedom’) is a song with Danish lyrics by Danish artist Space Girl Music (Metgry Honey Vildernsky) and can be characterised as electro-pop, entirely self-produced and released during summer of 2021.
3. ‘Vi är fria’ (‘We are free’) is written by prominent Swedish singer-songwriter and producer Christoffer Lundquist and originally released in Swedish language in a studio version in April 2021 and later live flashmob-versions. It can be characterized as a typical freedom-ballad in the style of Björn Afzelius (1947–1999), a well-known Swedish singer-songwriter with strong political pathos.
4. ‘Dom vill ha dig’ (‘They want you’, lyrics in Swedish) is written, performed, and produced by the Swedish alt-right couple Martin and Nicole Hagwall who campaign on social media for traditional family values and against the prevailing system. Their musical style is a peculiar mix of classical music, rap, and ballads.

Table 1: Overview of songs with title and attributed artist

ID	Title	Title English	Artist	Length (words)
1	'Mette Ciao' (DK)	'Mette Ciao'	Rozenberg (Danny Rosenberg)	2'47" (332)
2	'Frihed' (DK)	'Freedom'	Space Girl Music (Metgry Honey Vildernsky)	2'58" (143)
4	'Vi är fria' (SWE)	'We are free'	Christoffer Lundquist	3'39" (209)
4	'Dom vill ha dig' (SWE)	'They want you'	Martin and Nicole Hagwall	3'40" (495)

Table 2: Available numbers of views, likes and streams (as of 2024-01-06)

ID	Title	YouTube	Channel	Spotify (stream counts)
1	'Mette Ciao'	≈ 430k views ≈ 4.800 likes	Men in Black FRIHED	≈ 2m
2	'Frihed' (Danish version)	≈ 1.500 views 30 likes	Space Girl Music	≈ 46k
3a	'Vi är fria'	111 views 11 likes (studio version) ≈ 3.800 views ≈ 200 likes (Swedish flashmob version)	Christoffer Lundquist (official)	≈ 35k
3b	'Vi är fria'	≈ 4.000 views (flashmob version)	vakenpunktse	-
4	'Dom vill ha dig'	≈ 7.000 views	vakenpunktse	-

All songs are also available on other channels and platforms adding additional views, likes and streams. Most remarkably, the channel 'vakenpunktse' – one of the most prolific sites in Sweden spreading conspiracy theories – has published Space Girl Music at least ten times and has also actively disseminated Lundquist's song, in total generating more than 8 000 additional views. A playlist created in 2021 on the same channel lists until 2024 no less than 28 anti-corona music videos, featuring songs 2, 3 and 4.

While the available official music videos and videos of live performances offer additional context to the analysis, they are not discussed more than circumstantially. The same applies to the music itself, which deserves deeper musicological analysis. Originally, seven songs were sampled yet for matters of space, the analysis was not included in this article but is in line with what is presented below. Deductive and inductive coding create comparable overview over large datasets, yet a narrative description of each song would have added more layers of cultural context to the analysis and thus deepened our understanding.

Results – Rhetorical Strategies and Narrative Tropes expressed in anti-corona Lyrics

The presentation of results is structured according to the thematic analysis based on the Codebook, additional codes suggested by Koehler, and further codes as identified in the source material for this article. First, rhetorical strategies (RS) are discussed, followed by narrative tropes (NT).

Rhetorical strategies

In this section, the sample is discussed with regards to the sixteen RS described extensively in the Codebook. Table 3 below provides an overview over the prevalence of detected RS for each song. As emerges from the table, there is a significant number of codes that are not represented in the data set, yet still more than in the sample analysed by Koehler (11 as opposed to 3). Brackets indicate that there is correspondence with the suggested RS in the Codebook, yet perhaps not in all aspects as defined there. Koehler (2023:14) identified five additional rhetorical strategies, ‘Join Us’, ‘Community’, ‘Wake Up’, ‘Courage’ and ‘End of Patience’, which instead of in a table will be addressed for each song below.

Table 3: Prevalence of rhetorical strategies (RS) as identified in the Codebook and their codes across the data sample

Song	RS1	RS3	RS4	RS5	RS6	RS7	RS10	RS11	RS12	RS14	RS15
1	x	x	-	-	-	x	-	-	-	x	
2	-	-	-	x	(x)	-	-	-	-	-	-
3	-	x	x	-	(x)	-	x	-	-	-	-
4	(x)	x	x	x	(x)	-	-	x	x	(x)	x

RS1= Absurd!; RS3 = Brave Truthteller; RS4 = Do Your Own Research; RS5 = Epic Significance; RS6 = A Global Movement / Sleeping Giants; RS7 = Health Freedom; RS10 = Lovebombing; RS11 = Mountains and Molehills; RS12 = Panic Button; RS14 = Question Begging; RS15 = Think of the Children!

‘Mette Ciao’ quotes Danish PM (on the dire consequences of anti-corona measures) in the song with a partly distorted voice, which potentially aims to ridicule the rhetoric as alarmist with a “tone of mockery and contempt” (Hughes et al., 2021: 7). MiB are styled as brave truth-tellers, celebrating “vaccine resistance by depicting its messengers as heroic in their stand against the establishment” (Hughes et al., 2021: 7). The clear rejection of forced vaccination in the lyrics “frames public health as a matter of individual freedom rather than collective responsibility” (Hughes et al., 2021: 7). Indirectly, ‘Mette Ciao’ also claims to ask legitimate questions which are refused by the government (Hughes et al., 2021: 8). The song clearly expresses four out of five additional RS as suggested by Koehler (2023: 14). Maybe it does not actively call its audiences to join MiB, but indirectly the desire to support the movement is communicated since they dare to take up the fight. In any case, ‘Mette Ciao’ presents MiB as a strong and undeterred community, ready to act against the oppressive government with great courage, with a clear sense of that ‘enough

is enough' and that red lines have been crossed. 'Mette Ciao' is not a direct call for recruitment into MiB, yet indirectly portrays the heroism and noble cause of the movement, which therefore appears as a righteous community with a strongly developed "solidarity, camaraderie, and loyalty", as Koehler suggests (2023: 14). The song does not convey a direct wake-up-call but praises the courage of MiB to take the fight to the streets of Copenhagen since the government has gone too far.

'Frihed' does not elaborate many rhetorical strategies as suggested by the Codebook yet is clear about its appeal to the audience that "when injustice turns into law, resistance is a duty" (Space Girl Music, 2021a), framing the situation with 'Epic Significance' since the (exaggerated) "threat is profound" (Hughes et al., 2021: 7). The chorus of the song, "wake up", can be interpreted as a rhetorical call to the global movement of 'Sleeping Giants' to "rise up and take back the power over their own lives", even if limited to Denmark (Hughes et al., 2021: 7). However, since Space Girl Music has translated the song to other languages, there is at least a wider European ambition involved. Concerning Koehler's additional codes as outlined above, 'Frihed' is not a recruitment song, nor does it convey a sense of community for a countermovement. Yet it falls clearly (and literally) into the categories of 'Wake Up', 'Courage' and 'End of Patience'.

'Vi är fria' is a self-assuring hymn for brave truth-tellers who "understand everything" and "have truth" and "meaning", which is part of doing own research since "we not any longer are tricked" (Lundquist, 2021). The song is also engaging heavily in the strategy of love-bombing, where "allies and fellow 'truth-tellers' are showered with affirmation, accolades, validation, and compliments" (Hughes et al., 2021: 8). One of the aims is to motivate them to take control back over their lives as "one, a unified, grassroots groundswell against evil" (Hughes et al., 2021: 7). The song itself cannot be interpreted as a tool for recruitment, yet indirectly it conveys images of a group highly concerned with its own integrity and creative expression and thus is framed as attractive to others. The sense of community conveyed by lyrics and music videos is extraordinarily strong. Whereas no clear call to 'Wake Up' as suggested by Koehler, the collective 'we' is in possession of knowledge that has allowed them to see through distortions of truth and meaning. Courage is reinforced together with a statement of that deceit has crossed a red line.

'Dom vill ha dig' opens with a sarcastic comment on that "they say it is a joy to live in these times", yet freedom is under profound attack (Hagwall and Hagwall, 2021). Extensively describing diabolic deceit we are exposed to, it is now time to switch sides, to "tear down the curtain" and "let the light" of truth in. The personal quest for knowledge will set you free, since "if we only sat down, we would get answers" to our questions (Hagwall and Hagwall, 2021). That these struggles are of existential proportions clearly emerges from the lyrics. The audience is addressed as "capable of, or even obligated to participate in this epic quest for justice" (Hughes et al., 2021: 7) and perhaps not

on a global scale, but still described as a sleeping power able to overthrow the tyranny of the malicious mighty. To get “the vaccine syringe into the blood” is depicted as an infringement of fundamental rights and abuse of enormous moral proportions. The “experiment” is even made with the children, “without asking the father”, an argument that both appeals to the image of pure and vulnerable children and parental (here: paternal) authority undermined by measures in public health (Hagwall and Hagwall, 2021). Human dignity is neglected by false intentions and high, yet misguided ideals leading to divisions, narcissism, and envy, “social distancing on an inner level” (Hagwall and Hagwall, 2021). The entire song is framed in a dramatic musical fashion, mixing classical music, male rap, and female angelic accompaniment, thus pushing what is called the ‘Panic Button’, sparking “alarm, disgust, confusion, squeamishness, anxiety, or dread in audiences” reinforced by “ominous music [...] used to indicate that viewers should be worried or mistrustful about what is shown to them”. The evil machinations of the global elites “are depicted in ways that evoke fear and/or disgust” (Hughes et al., 2021: 8). All of Koehler’s additional rhetorical strategies are represented, even if the wake-up call is not expressed explicitly. The lyrics invite its audiences explicitly to join the community which can see through the smokescreen of lies, united in its courage and fed up with the machinations it is exposed to.

Narrative tropes

In this section, the analysis of narrative tropes (NT) in the dataset is presented, 22 as listed by Hughes et al. (2021: 9–11) and additionally ten inductively identified by Koehler (2023:12). Table 4 below shows how eleven of those have been identified across the sample with some notable variations from the dataset analyzed by Koehler (2021: 10–1).

Table 4: Prevalence of narrative tropes (NT) as identified in the Codebook and their codes across the data sample:

Song	NT1	NT2	NT4	NT6	NT7	NT8	NT9	NT14	NT17	NT20	NT21
1	-	-	x	-	x	x	x	-	-	x	x
2	x	x	x	-	x	x	x	-	-	x	-
3	-	-	-	-	x	-	-	-	-	x	-
4	x	-	x	-	x	x	x	X	x	x	x

NT1 = 1984!; NT2 = Alarmist Authorities; NT4 = Corrupt Elite; NT6 = Follow the Money; NT7 = Freedom under Siege; NT8 = Unaccountable Elite; NT9 = Heroes and Freedom Fighters; NT14 = Sinister Motives; NT17 = Rushed Vaccine; NT20 = All-or-Nothing; NT21 = Imminent Threat. Koehler identified ten additional NT in his dataset to which I added one further as below.

Table 5: Prevalence of narrative tropes (NT) as identified inductively by Koehler (2023:12) and in this article and their codes across the data sample

Song	NT1	NT2	NT3	NT4	NT5	NT6	NT7	NT8	NT9	NT10	NT11
1	-	x	x	-	x	-	x	-	x	-	-
2	x	x	-	x	x	x	x	-	x	-	x
3	(x)	x	-	(x)	x	x	x	-	(x)	-	x
4	x	x	(x)	x	x	-	x	x	x	-	x

1 = 'Fed up', 2 = 'Liberation', 3 = 'Masculinity', 4 = 'Propaganda', 5 = 'Empowerment', 6 = 'Patriotism / Nationalism', 7 = 'Action', 8 = 'Social', 9 = 'Resistance / Revolution', 10 = 'Manufactured Virus', 11 = 'Freedom'

The songs tell a story of empowerment, both of individuals and groups and relate to the need of liberation, action, and resistance against the propaganda exposed to. Three of the songs explicitly refer to 'Freedom', which can be described as a trope without commitments to any particular ends and no clear definitions. As Dyrendal notes in his study on Scandinavian anti-corona movements, autonomous claims of freedom and truth can be understood as "empty signifiers serv[ing] as place holders for conspiracist ideas: the notion of freedom constituted the opposition to the alleged state- and 'globalist' dictatorship, and the notion of truth represented the pandemic as either fake or a 'plandemic' caused by hidden techniques of a conspiracy" (2023: 275).

Rozenberg's song 'Mette Ciao' narrates a story of a corrupt and unaccountable elite "pushing an untrustworthy and potentially dangerous medicine" (Hughes et al., 2021: 9) together with exaggerated and repressive measures, breaking the law. This abuse of power threatens to strip common rights from the citizens. Consequently, "the people protesting public health measures are painted as the moral and ideological equivalent of Soviet dissidents, the founding fathers, and the Arab Spring all rolled into one" (Hughes et al., 2021: 10). MiB is styled as a heroic resistance movement opposed to the villains in government, taking to the streets and engaging in an existential endgame. Several of Koehler's NT add to the storytelling: liberation from the oppressive government is achieved by the masculine street power of organized 'Men in Black', "affirming strength, courage, commitment, or solidarity" (Koehler, 2023: 12). The song clearly agglomerates around the trope of 'Resistance/ Revolution' which explicitly "calls for direct action against the government to remove it from power" (Koehler, 2023: 12).

Space Girl Music and 'Frihed' narrates an even darker version of the tale in which the "COVID pandemic and all public health measures associated with it" represents "the final few steps toward a maximally repressive global government". The "authorities' warnings and measures against COVID are overblown" and a tool of the corrupt, crooked, and unaccountable elites to manipulate society, "dangerously misguided, stupid, or evil" (Hughes et al., 2021: 9–10). Freedom is clearly under siege, and it is up to brave heroes to reclaim it. The trope of "we have had enough" (Space Girl Music, 2021), mentioned explicitly in the lyrics, "expresses being fed up with the government's

anti-COVID measures” (Koehler, 2023: 12) together with empowering calls to active and resolute liberation from the regime on behalf of the national collective of Denmark.

‘Vi är fria’ is not heavy on NT as defined by Hughes et al. (2021) yet makes a strong statement of freedom perhaps not under siege but defended with reference to spiritual and eternal values. Those who are free and have “understood everything” clearly are on the right side of history. In addition, some of the NT identified by Koehler apply to Lundquist’s song, in particular ‘Liberation’ and ‘Empowerment’ of an indirectly defined Swedish national collective. ‘Vi är fria’ also explicitly calls for to turn “words into action” and claims ‘Freedom’ as a value without defining its ends (Lundquist, 2021). There is a variety to the tropes identified by Koehler, a story in which the victims of machinations have realized that they have been fooled and will no longer buy into what they are presented with (some form of unspecified untruth, no specific form of propaganda). The act of resistance rather belongs to defining borders between different knowledge regimes (internally and intuitively self-generated versus externally and institutionally imposed) and their respective interpretative hegemony.

The couple Hagwall’s song ‘Dom vill ha dig’ is constructed around a high concentration of NT, warning about an oppressive regime run by evil-minded puppet masters, hiding from its responsibility, aiming to enslave people, and stripping them from their rights. Against this threat of existential proportions, a resistance of the chosen few must be organized. Clearly both the vaccine and the virus are tools of the oppression. The song also expresses most of the NT as identified by Koehler. The situation has gone too far, liberating, and empowering action against the malevolent powers and their propaganda must be taken. Resistance must be organized, and (together with ‘Mette Ciao’) violence against the oppressor is endorsed. ‘Dom vill ha dig’ laments (and exaggerates) “the social impact of anti-COVID measures” (Koehler, 2023: 21). Underscoring a masculine theme, ‘Dom vill ta dig’ is a commitment to patriarchal rule in the family. Freedom is claimed yet its aims are not defined.

Discussion – Street Resistance, Diffuse Freedom Claims, and the Vulnerability of the Modern Self

Denmark – Street Resistance against the Corona-Dictatorship

Rozenberg’s song ‘Mette Ciao’ and its lyrics are intrinsically linked to the aesthetics of the Danish anti-corona protest movement ‘Men in Black’ (MiB). It provides MiB with a powerful and motivational anthem, styling its activism as defiance against a fascist dictatorship, by borrowing the Italian partisan song ‘Bella Ciao’, which has been described as a “portable monument for transnational activism” (Salerno and Warenburg, 2023: 164). MiB is taking up a fight and styles itself as a vanguard resistance movement, performing protest in an aesthetic borrowing from (violence-endorsing) soccer hooliganism and fan culture, burning flares, torches and effigies, singing in the darkness of the

night and clashing violently with riot police in blue light (Lindkvist, 2021). Although not conspiratorial per se, the elements of Rozenberg's lyrics and aesthetic also fit with several rhetorical components of conspiracy narratives (Önnerfors, 2021: 38–46) such as evil intent of governing elites, a strong dualism, scapegoating, the prospect of societal breakdown and the necessity to follow a radical vanguard of those who have seen through the game. All these ideas are furthermore communicated through strong medial expressions, a song evoking resistance and partisan fight against fascism blended with aesthetics of violent street activism. Space Girl Music picked up one of the chants of MiB and turned them into the main message and pulse of her song 'Frihed'. Their connection between both songs is underscored by that both artists have performed at rallies together. Unlike Rozenberg, Space Girl Music and her song moved across the Oresund to Sweden and was received positively, even resulting in a Swedish version of her song promoted actively by 'vakenpunktse'. Her lyrics and association with the conspiratorial milieu of her performances is explicitly located within a framework of conspiracy rhetoric.

Sweden – Fuzzy Freedom as Privileged Performance and Calls for a Conservative Revolution

Lundquist's song and its different styles of performance communicate a range of messages. They make claims on behalf of a strong collective 'we' which never will back down and instead grow as a group placed within heaven and earth, which is to be worshipped. The visual narrative conveys a sense of ecologism of a privileged white middle class, charged with esoteric undertones. The lyrics are saturated with vague spiritual messages and a long list of verbs of self-expression such as 'live', 'love' and 'dance'. What stands out as odd, yet as a possible claim to represent some form of unifying hymn, is the reference to the Swedish semi-official national anthem "Du gamla, du fria, du fjällhöga Nord". On a general level, Lundquist's followers, and the context within which he has been received with open arms, suggest that they belong to the 'conspiratorial' camp of Swedish anti-corona protest with a clear pipeline from organic wellness to organised vaccine hesitancy/resistance and further to more radical positions. This was the nucleus in the Swedish 'Freedom movement'.

The mood of the song performed by the Hagwall-couple is diametrically opposed to Lundquist. There is no doubt that the powerful elites have plotted to suppress humanity. Corona aims to achieve division and dictatorship. The pandemic is just fabricated, and vaccines are a tool of Satanic subordination. 'Dom vill ha dig' is saturated with spiritual subtexts, pitching the contemporary state of corona tyranny against true humanity with clear gender roles and concepts of eternal beauty, good and evil. Yet the song is also hopeful that the tiny few who have seen the light will take up the fight in a final battle which promises palingenesis, cleansing and rebirth. Considering the odd frame within which the songs have been produced, they can thus be interpreted as a performance of a conservative revolution, restoring truth and beauty of the natural and spiritual order over the falsehood of contemporary secular powers (Bar-On, 2001: 333–51). Clearly an outlier case, 'Dom vill ha dig' still

demonstrates that Swedish anti-corona protest was open to influences from the far-right.

What are the Political Ends of the Protests in Denmark in Sweden?

What are the ultimate political ends of protest and resistance as expressed in the songs? Obviously, all songs suggest that any coordinated official efforts to mitigate the pandemic (true or invented) are wrong and must be reverted. Vaccination and vaccine passes are opposed. Governmental anti-corona politics and measures in public health are identified as a societal ill, a token of undemocratic regimes, the tools of a looming dictatorship or worse. None of the songs address realistic (and societal) alternatives to the mitigation of crises and pandemics or the need for transnational coordination of policies. Control and coercive measures are rejected. Instead, the protests are framed within diffuse claims of freedom without specifying its ends. Another issue relevant to the political dimensions of the songs is trust. There is little doubt that trust in existing political institutions and conventional forms of voicing critique and opposition in democracy is broken. Instead, violent resistance is idealized and those responsible portrayed as evil tyrants sowing hate and division. On a softer level of politics, trust in conventional knowledge regimes is eroded, which instead are accused of serving the nefarious needs of a power grab of sinister elites through deception, lies and manipulation. What also emerges is that knowledge (particularly about public health) ultimately resides intuitively within individuals and not with authorities or sources such as experts, politicians, or the media, the truth claims and interpretative authority of which are rejected. Instead, autonomous claims of freedom and truth are advanced. As political psychologist Barry Richards argues, we currently witness a strange merger of authoritarianism and libertarianism which mirrors a “vulnerability of the modern self” (2024) and/or a deep crisis of democratic decision-making which in its modern fashion highly relies upon expertise and scientific evidence. Populist rulers across the globe offer “a hyper-realisation of a certain kind of individualistic freedom” where the will of the people instantly is implemented (Richards, 2024).

Clearly, Danish, and Swedish anti-corona music expresses a dissatisfaction and impatience with the slow and conventional instances of societal decision-making and their coercive hard and soft powers, either they come as legislation or as epistemic interpretive hegemonies. Protest music and its performances can be seen as a “carnavalesque assertion of [...] individual rights” in which conspiracist explanations of politics are embraced, “rationalis[ing] suspicion of and antipathy towards authority of all sorts” (Richards, 2024). Yet paired with this libertarianism are totalitarian fantasies of punishment of those responsible for what is framed as repressive politics. Both Rozenberg and the Hagwall-couple endorse violence in confronting the political establishment.

But there is no clarity as to where political power ultimately originates, in an ambiguity between an idealised natural order and direct human action. Both positions clearly dream away any intermediary societal institutions of

conflict arbitration or solution. In this sense, both are open for unbound authoritarianism residing in forces beyond human negotiation or expressing the instantaneous will of the loudest minority (perceiving itself as the majority). In the latter position lies a preference for direct democracy which in turn can be instrumentalized by illiberal and authoritarian powers as source of legitimacy. As Richards argues: “when we remember that a virulent sense of grievance against an enemy or oppressor who must be punished is a regular feature of authoritarian culture, we start to see how the dividing lines between the libertarian mindset and the authoritarian perspective have blurred around COVID” (Richards, 2024). What are the dynamics of this “puzzling fusion”? To political psychologist Richards, “authoritarianism and libertarianism are the interchangeable products of the same underlying psychological difficulty: the vulnerability of the modern self” (Richards, 2024). Authoritarian movements offer the sense of belonging to a collective and a sense of safety. Libertarianism “proceeds from the illusion that as individuals we are fundamentally self-sufficient”. This independence means that we are not in need of the protection of authorities, a “fantasy of freedom” leading to the illusion of invulnerability. With either or both strategies, the vulnerable self can “ward off existential anxieties” (Richards, 2024). Such anxieties are expressed in all the four songs analysed in this article. Pandemic unease fuels reactions against the political establishment and its abilities to offer real security based on knowledge that can be trusted. Instead, we witness an instability of relationships in late modern political communities in which fuzzy claims of internal ‘freedom’ offer solace against dystopias of external and manipulative control.

References

Source material

- Hagwall, Martin and Nicole (2021), “Dom vill ha dig”, lyrics and music video on vaken.se, 29 October 2021, www.vaken.se/martin-nicole-hagwall-dom-vill-ha-dig/
- Lundquist, Christoffer (2021), “Vi är fria”, lyrics on Lyrics [April 2021], www.lyrics.com/lyric-lf/6841270/Christoffer+Lundquist/Vi+är+fria. Music video (studio version) on YouTube-channel Christoffer Lundquist, URL: <https://youtu.be/2dLL1I8AQW4?si=m8UUQfcqJgm-7cRF7>.
- Music video (flashmob version, Swedish with English subtitles) on YouTube-channel Christoffer Lundquist,

URL: <https://youtu.be/h7BjrmFpyps?si=Ro8TV3rsEK-kxqekM>.

- Rozenberg [Danny Rosenberg] (2021), “Mette Ciao”, lyrics on Genius 11 January 2021, <https://genius.com/Rozenberg-mette-ciao-lyrics>. Music video on YouTube-channel Men in Black FRIHED, <https://youtu.be/TVo5zBL1-XE?si=M0lzH5NfPZrwmhZf>.
- Space Girl Music [Metgry Honey Vildernsky] (2021), “Frihed”, lyrics in music video on YouTube [July 2021], https://youtu.be/kbLPN_3f1eM?si=93kuAPW3KC-pi5yLk

Literature

- Astapova, Anastasiya, Eirikur Bergmann, Asbjørn Dyrendal, Annika Rabo, Kasper Grotle Rasmussen, Hulda Þórisdóttir and Andreas Önnersfors (2020), *Conspiracy Theories and the Nordic Countries*, London: Routledge.
- Bar-On, Tamir (2001), “The Ambiguities of the Nouvelle Droite, 1968-1999”, *The European Legacy*, 6(3): 333-51.
- Dyrendal, Asbjørn (2023), “Covid, Conspiracy Theories, and the Nordic Countries”, in Michael Butter and Peter Knight, eds., *Covid Conspiracy Theories in Global Perspective*, London: Routledge, pp. 268-79.
- Hughes, Brian, Cynthia Miller-Idriss, Rachael Piltch-Loeb, Beth Goldberg, Kesa White, Meli Criezis and Elena Savoia (2021), “Development of a codebook of online anti-vaccination rhetoric to manage COVID-19 vaccine misinformation”, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(14): 7556.
- Koehler, Daniel (2023), “Siren calls of anti-government extremism: Far-right influences on the German anti-vax (‘Querdenken’) protest milieu through music”,

- Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 1–22.
- Lantian, Anthony, Mike Wood and Biljana Gjonjeska (2020), "Personality traits, cognitive styles and world-views associated with beliefs in conspiracy theories", in Michael Butter and Peter Knight, eds., *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, London: Routledge, pp. 155–67.
- Lewandowsky, Stephan and John Cook (2020), *The Conspiracy Theory Handbook*, George Mason University, <https://digitalcommons.unl.edu/scholcom/246/>.
- Lindkvist, Hugo (2021), "Men in black har tagit danska coronaprotester ut på gatan", *Dagens Nyheter*, 11 February.
- Meyen, Ferdinand (2022), "Lieder der Impfgegner 'Maskenlos durch die Stadt' ", *Deutschlandfunk Kultur*, 26 January, www.deutschlandfunkkultur.de/coronade-mos-musik-100.html.
- Önnerfors, Andreas (2021), "Conspiracy theories and COVID-19: The mechanisms behind a rapidly growing societal challenge", Myndigheten för Samhällsskydd och Beredskap, <https://rib.msb.se/bib/Search/Document?id=29764>.
- Richards, Barry (2023), "Why have authoritarianism and libertarianism merged? A political psychologist on 'the vulnerability of the modern self' ", *The Conversation*, 2 January, <https://theconversation.com/why-have-authoritarianism-and-libertarianism-merged-a-political-psychologist-on-the-vulnerability-of-the-modern-self-218949>.
- Salerno, Daniele and Marit van de Warenburg (2023), "'Bella ciao': A portable monument for transnational activism", *International Journal of Cultural Studies*, 26(2): 164–81.
- Van Morrison, George Ivan (2020), "No more lockdown", *Genius*, 23 October, <https://genius.com/Van-morrison-no-more-lockdown-lyrics>.
- Willman, Chris (2020), "The worst songs of 2020", *Variety*, 30 December, <https://variety.com/lists/worst-songs-2020-year-review-van-morrison-eric-clapton/eric-clapton-stand-and-deliver/>.
- Wood, Peter W. (2022), "The art of the Covid protest song", *The Spectator International*, 16 February, <https://thespectator.com/topic/art-covid-protest-song-truckers-hk-kid-rock/>.

Konspirationsteorier og voldelig radikaliserings

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Studiet af konspirationsteorier har traditionelt set handlet om at afdække deres årsager, spredning og konsekvenser for demokratisk deltagelse og stabilitet. Fokus i denne artikel er på én af disse konsekvenser, nemlig sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings, dvs. processen hvormed individer tilslutter sig voldelig ekstremistiske holdninger og/eller handlinger. Artiklens formål er at give en oversigt over denne sammenhæng, som den er beskrevet i den nuværende forskningslitteratur. Dette gøres først gennem en grundig konceptualisering af både konspirationsteorier og voldelig radikaliserings, hvorfor der præsenteres to perspektiver på forholdet mellem disse fænomener: et lineært

perspektiv, ifølge hvilket særlige konspirationsteoretiske overbevisninger kan anskues som direkte årsag til radikaliserings mod voldelig ekstremisme; og et kompleksitetsteoretisk perspektiv, ifølge hvilket der både kan være en direkte sammenhæng mellem de to fænomener, men hvor konspirationsteorier og voldelig radikaliserings også kan anskues som to fænomener, der, uafhængigt af hinanden, er forårsaget af de samme sociale og psykologiske faktorer. Artiklen afrundes med diskussion af, hvilken betydning disse perspektiver har for sammenhængen mellem konspirationsteorier og radikaliserings i den praktiske forebyggelse af voldelig ekstremisme.

Sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er blevet særligt aktuel i kølvandet på indtil flere terrorangreb, hvor konspirationsteorier synes at have haft betydning for de involveredes forudgående radikaliseringsforløb. Nogle af de mest fremtrædende eksempler er Anders Breiviks angreb i Norge den 22. juli 2011, der resulterede i 77 døde og over 300 sårede (BBC News, 2012), samt Brenton Terrants angreb mod en moské i New Zealand den 15. marts 2019, hvor 51 mistede livet, og 40 blev såret (Perry, 2022). Det umiddelbare motiv bag begge angreb beroede på højreekstremistiske overbevisninger, bl.a. foranlediget af konspirationsteorien om *The Great Replacement*, ifølge hvilken anden etnisk indvandring er et bevidst forsøg på at udskifte etnisk hvide majoritetsbefolkninger (Obaidi et al., 2022). I løbet af de seneste år synes konspirationsteorier også at have spillet en rolle i andre former for politisk vold udover terrorisme. Dette gælder i særdeleshed voldelige Corona-demonstrationer i både Danmark og Europa grundet såkaldte "anti-vax"-konspirationer, samt stormløbet på kongressen i Washington D.C. den 6. januar 2021, hvor der bl.a. var tilhængere af QAnon-konspirationen om, at USA er styret af en satanistisk og pædofil magtelite (Enders et al., 2022).

Formålet med denne artikel er at give en introduktion til sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings. Dette gøres først gennem en konceptualisering af begge fænomener, og dernæst en præsentation af et *lineært* og *kompleksitetsteoretisk* perspektiv på sammenhængen mellem

**CHRISTOPHER KEHLET
EBBRECHT**

Ph.d., Visiting Scholar ved
Institute of Security and Global
Affairs, Leiden University,
christopher@ebbrecht.dk

dem. Artiklen afrundes med en diskussion af hvilke implikationer disse perspektiver har for den praktiske håndtering af konspirationsteoriens rolle i radikaliserings og forebyggelsen af voldelig ekstremisme.

➤➤ **Formålet med denne artikel er at give en introduktion til sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings**

Hvad er konspirationsteorier og voldelig radikaliserings?

For at kunne diskutere sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er det vigtigt først og fremmest at have en grundig forståelse af, hvad disse begreber præcist dækker over. I en nylig tidsskriftartikel fremhæver Douglas og Sutton, at manglende konceptualisering er én af de mest centrale begrænsninger ved forskningen i konspirationsteorier og deres årsager, spredning og konsekvenser. Forfatterne definerer selv en konspirationsteori som overbevisningen om, at to eller flere aktører i hemmelighed arbejder eller *konspirerer* om realiseringen af ét eller flere mål, som har relevans for offentligheden (Douglas og Sutton, 2023: 282). De fremhæver yderligere, at konspirationsteorier er kendetegnet ved særligt fem forhold. For det første er konspirationsteorier *oppositionelle*, dvs. at de står i kontrast til alment accepterede forståelser af særlige begivenheder (eksempelvis coronavirussens oprindelse). For det andet består det ”konspiratoriske” i konspirationsteorier i udførelsen af *ondskabsfulde* eller *ulovlige* handlinger, som har konsekvenser for den generelle befolkning. Som det tredje tilskriver konspirationsteorier i forlængelse heraf de involverede aktører en særlig form for *agens*. Eksempler på sådan agensstilskrivning ses eksempelvis i form af COVID-19 relaterede konspirationsteorier om, at corona-virussen bevidst blev udviklet som et biokemisk våben, eller at den opstod som et laboratorieuheld, hvor aktører bevidst prøvede at dække over fiaskoen (Douglas, 2021). For det fjerde er konspirationsteorier kendetegnet ved at være *epistemisk tvivlsomme*. Dvs. at selvom konspirationsteorier ikke per se er usande eller forkerte, så tenderer de til at være mere usandsynlige end plausible. Endeligt kan konspirationsteorier defineres som *sociale konstruktioner* i den dobbelte forstand, at de ikke er neutrale teorier om verdens beskaffenhed, men deles med et formål, og ligeledes ikke udelukkede indebærer en særlig fortolkning af verdenen, men også former den.

➤➤ **En konspirationsteori kan forstås som overbevisningen om, at to eller flere aktører i hemmelighed arbejder eller konspirerer om realiseringen af ét eller flere mål, som har relevans for offentligheden**

Ligesom det er gældende for konspirationsteoribegrebet, har definitioner af både radikaliserings og ekstremisme også i lang tid været genstand for stor

debat (Sedgwick, 2010). Over de seneste 20 år har forskere efterhånden nået en konsensus om, at hvor ekstremismebegrebet dækker over indtagelsen af en særlig *position* (f.eks. politisk eller religiøs), så henviser radikaliseringsbegrebet til *processen* hvormed denne position indtages (Borum, 2011; Maltaner, 2017; Schmid, 2013). Der er særligt tre forhold ved denne konsensus, som er værd at bemærke. For det første er der en stigende bevægelse mod at anskue både radikalisering og ekstremisme som *generiske* fremfor *specifikke* begreber. Med det menes, at hvor både forskning og praksis typisk har været optaget af specifikke ekstremistiske positioner (eksempelvis venstrefløjseksremisme, højrefløjseksremisme, militant islamisme, misogyn ekstremisme, og antimyndighedseksremisme; CTA, 2023; Doosje et al., 2016; Europol, 2023) – er der nu i højere grad fokus på de generiske aspekter ved sådanne ”ismer”; nemlig det grundlæggende intense ønske om og/eller forfølgelse af en gennemgribende ændring i det personlige og fælles liv socialt, kulturelt og/eller samfundsmæssigt, hvor hensynet til menneskelig sameksistens tilside-sættes (Bertelsen, 2016). I forlængelse heraf fremhæver forskningslitteraturen en central sondring mellem radikalisering af *holdninger* og *handlinger*, også kaldet kognitiv og adfærdsmæssig radikalisering (McCauley og Moslakenko, 2017; Wolfowicz et al., 2021). Den ekstremistiske position kan således henvises til tilslutningen til både ekstremistiske holdninger såsom de førnævnte ideologier og verdenssyn, og/eller udførelsen af ekstremistiske handlinger, eksempelvis voldelig politisk protest eller terrorisme. Dette leder frem til det tredje væsentlige konceptuelle aspekt, nemlig sondringen mellem *ikke-voldelig* og *voldelig* radikalisering (Borum, 2011a; Dalsgaard-Nielsen, 2010; Ozer og Bertelsen, 2018). For både den kognitive og adfærdsmæssige radikalisering gælder det, at ingen af processerne per se indebærer en voldelig livsbane eller udvikling, selvom det oftest er denne afart der er i fokus både forskningsmæssigt og politisk (Horgan, 2005, 2008; Neuman, 2013). Fokuset på den voldelige dimension af radikalisering og ekstremisme gør sig ligeledes også gældende i denne artikel.

Sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikalisering

Spørgsmålet vi nu kan stille er således, hvilken sammenhæng der er mellem på den ene side tilslutningen til konspirationsteorier og på den anden side (både kognitiv og adfærdsmæssig) voldelig radikalisering. Baseret på den eksisterende forskningslitteratur er der mindst to måder at anskue denne sammenhæng på. Den første kan betegnes som en *lineær* forståelse, ifølge hvilken konspirationsteoretiske overbevisninger øger risikoen for voldelig kognitiv og/eller adfærdsmæssig radikalisering. Denne forståelse udspringer af en positivistiske og kritisk rationalistiske lineære forståelse af kausalitet, hvor konspirationsteorier således antages at være årsag til voldelig ekstremisme og udfald eller effekten af en radikaliseringsproces. Det andet perspektiv kan betegnes som de *kompleks* eller *kompleksitetsteoretisk* forståelse, ifølge hvilken konspirationsteorier *kan* forårsage voldelig radikalisering, men hvor der i højere grad er fokus på at både konspirationsteorier og radikalisering – og for

dens sags skyld sammenhængen mellem dem – kan ses som forskellige udtryk med de samme bagvedliggende årsagsvirkninger. Denne forståelse udspringer af et systemteoretisk perspektiv der netop anlægger en kompleks forståelse af kausale processer som værende ikke-lineære, dynamiske og reversible.

Det er vigtigt at understrege, at de to perspektiver ikke er gensidigt udelukkende, og at de studier, som jeg gennemgår i den følgende udlægning af dem, ikke nødvendigvis eksplicit skriver sig ind i én bestemt forståelse. De to perspektiver skal derfor snarere ses som to forskellige ”læsninger” af den eksisterende litteratur, som giver anledning til en senere diskussion af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings.

Den lineære forståelse: Konspirationsteorier som årsag til voldelig radikaliserings

Den på mange måder mest alment accepterede, og måske også mest intuitive, opfattelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er nok, at konspirationsteoretiske overbevisninger øger tilslutningen til voldelige ekstremistiske holdninger og/eller handlinger. Dette perspektiv synes også umiddelbart mest gældende i både den danske og internationale vurdering af terrortruslen mod vestlige lande (CTA, 2023; Europol, 2023). I de nyeste vurderinger fremhæves det netop, hvordan særlige voldsfremmende konspirationsteorier supplerer både eksisterende og nye ekstremistiske ideologier og verdensbilleder. Dette gælder eksempelvis både højreekstremistiske bevægelser, hvor konspirationsteorier om særligt corona-vaccination, etniske minoritetsgrupper og køn er med til at legitimerer vold mod hhv. myndigheder og bestemte sociale grupper; men i særdeleshed også den nyere antimyndighedsekstremisme, der mere generelt udspringer af en konspirationsteori om at demokratiske lande er styret af ”en ondsindet elite, der ønsker at begrænse befolkningens frihed” (CTA, 2023: 26), og som det italesættes er nødvendigt at gøre oprør mod, evt. med brug af vold.

➤➤ **Den på mange måder mest alment accepterede, og måske også mest intuitive, opfattelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings er nok, at konspirationsteoretiske overbevisninger øger tilslutningen til voldelige ekstremistiske holdninger og/eller handlinger**

Set fra et teoretisk perspektiv er det dog en særlig type af konspirationsteorier, der kan siges at have en sammenhæng med voldelige radikaliseringsprocesser. Forfatterne Webber og Kruglanski (2017) fremhæver, hvordan narrativer om, hvordan verden / samfundet hænger sammen og er opbygget eller styret, skal have en særlig terrorismelegitimerende karakter, før de evt. kan lede til voldelig ekstremisme. Særligt fire elementer er centrale: For det første skal narrativet bestå af en central oplevet krænkelse eller uretfærdighed begået mod et individ eller gruppe. Sådanne ”uretfærdigheder” er i sig selv en central ra-

dikaliseringsmekanisme bag både gruppevold og massevold udført af enkeltpersoner (f.eks. McCauley og Moskalenko, 2017; McCauley et al., 2013). For det andet skal narrativet identificere en særlig syndebuk, som er skyld i denne uretfærdighed eller krænkelse. Som det tredje skal narrativet retfærdiggøre vold som en passende og legitim handling mod den eller de, som er ansvarlige for den pågældende uretfærdighed. Endeligt gælder det, at narrativet skal indeholde et forløsende element i den forstand at voldsudøvelse opfattes som en realistisk måde at genoprette den oplevede uretfærdighed på.

Konspirationsteorier, der er bygget op omkring et eller flere af disse terrorlegitimerende elementer, kan således have en direkte indflydelse på voldelige radikaliseringsprocesser. Et eksempel på en sådan konspirationsteori er, som tidligere nævnt, *The Great Replacement Conspiracy* (Ekman, 2022). Kort beskrevet går konspirationsteorien på, at visse globale magteliter, som tæller personer med enten en bestemt etnisk afstamning (f.eks. jødisk) eller politisk ståsted (f.eks. venstreorienteret), planlægger at udskifte den etnisk hvide majoritetsbefolkning i europæiske lande med ikke-etnisk hvide indvandrere og flygtninge fra særligt Mellemøsten og afrikanske lande. *The Great Replacement Conspiracy* tapper således ind i nogle af de samme terrorlegitimerende narrative elementer som man finder i højreekstremistiske bevægelser; nemlig gennem tilstedeværelsen af en ”uretfærdighed” (i dette tilfælde en oplevet etnisk majoritetsidentitetstrussel pga. indvandring) samt italesættelsen af bestemte syndebukke (i dette tilfælde jødiske grupper og organisationer samt venstreorienterede politiske bevægelser). På den måde kan en konspirationsteori som *The Great Replacement Conspiracy* anskues som baggrunden for den efterfølgende moralsk retfærdiggørelse af de terror og massevold, som man eksempelvis finder i angrebene begået af Anders Behring Breivik samt Brenton Terrant – og i særdeleshed sidstnævnte, der forud for angrebet i Christchurch, New Zealand, skrev et manifest som netop havde titlen ”The Great Replacement – Towards a New Society We March Forever Forward”.

Det er baseret på sådanne teoretiske og begrebslige overlap mellem konspirationsteorier og voldelige ekstremistiske narrativer, at der inden for både forskning og forebyggende praksis er en opfattelse af, at tilslutning til konspirationsteorier kan have en direkte påvirkning på et radikaliseringsforløb. Flere empiriske studier finder støtte til denne sammenhæng. I et repræsentativt studie af 1.502 tyske statsborgere finder Rottweiler og Gill (2022), at et stærkere generisk konspiratorisk mindset, dvs. en generel tendens til konspiratoriske tanker, er forbundet med en større villighed til at handle voldeligt på vegne af en social gruppe, man identificerer sig med. På lignende vis har Obaidi et al. (2022) undersøgt de radikaliserende konsekvenser af *The Great Replacement Conspiracy* i en række af studie i en både dansk og bredere skandinavisk kontekst. Her finder de, at en stærkere opfattelse af etnisk udskiftning som en symbolsk trussel mod majoritetsbefolkningens social identitet, både er forbundet med øget islamofobi og forfølgelse af muslimske borgere, samt voldelige ekstremistiske holdninger generelt. Andre studier gør tilsvarende fund ved eksempelvis at identificere en sammenhæng mellem konspirationsteore-

tiske overbevisninger og radikale / ekstremistiske protestmetoder i mildere forstand, f.eks. bygningsbesættelse (Mari et al., 2017), illegal politisk protest (Imhoff og Bruder, 2014) samt vandalisme (Jolley og Paterson, 2020).

Der synes således at være både teoretisk og empirisk støtte til den type sammenhæng som særligt efterretningstjenester fremhæver, hvor konspirationsteorier udgør en faktor eller mekanisme, som kan forårsage eller bevirke en voldelig radikaliseringsproces. En væsentlig pointe her er dog, at de fleste empiriske studier af konspirationsteoriens samfundsmæssige konsekvenser er tværsnitsundersøgelser og således beror på korrelationelle fremfor kausale slutninger (Douglas og Sutton, 2023). Med andre ord kan det således ikke udelukkes, at det omvendt er voldelig radikaliserings og ekstremisme, som øger tilslutningen til konspirationsteoretiske overbevisninger; særligt ikke når dette er en sammenhæng, der sjældent argumenteres for eller undersøges i eksperimentelle forskningsdesign.

Den kompleksitetsteoretiske forståelse: Konspirationsteorier og voldelig radikalisering som forskellige udfald af fælles årsager

Den kompleksitetsteoretiske forståelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikalisering er hverken lige så velbelyst eller eksplicit italesat som de lineære sammenhænge og kræver derfor i første omgang en grundigere introduktion. Et af udgangspunkterne for denne forståelse findes dog i den del af forskningslitteraturen, som beskæftiger sig med årsagerne til, fremfor konsekvenserne af, at nogle mennesker har konspirationsteoretiske overbevisninger. Som jeg vil vise i dette afsnit, er mange af disse årsager også identificeret som (øvrige) risikofaktorer i voldelig radikalisering, hvilket aktualiserer spørgsmålet om, hvorvidt konspirationsteorier fører til voldelig ekstremisme, eller om konspirationsteoretiske overbevisninger og voldelig radikalisering i stedet skal ses som forskellige udfald forårsaget af de samme – eller i hver fald lignende – faktorer og mekanismer.

Den måske mest udbredte syntese af årsagerne bag tilslutningen til konspirationsteorier findes med socialpsykologen Karen Douglas' og kollegers sondring mellem epistemiske, eksistentielle og sociale motiver (Douglas et al., 2017). De *epistemiske* motiver omhandler behov for at have viden og vished om verdens beskaffenhed samt forstå hvorfor større samfundsmæssige begivenheder (eksempelvis krige, naturkatastrofer, økonomiske kriser, pandemier) udspiller sig. Disse motivers rolle er veldokumenteret i en lang række af studier der viser at tendensen til at lede efter (epistemiske) sammenhænge, der ikke findes, følelser af usikkerhed, øget strukturbehov, begrænset analytisk og kompleks tænkning er forbundet med større tilslutning til konspirationsteorier (van Prooijen et al., 2018; van Prooijen og Jostmann, 2013; Marchlewska et al., 2018; Swami et al., 2014; Brotherton og French, 2014). *Eksistentielle* motiver omhandler menneskers behov for tryghed og følelse af at have en vis grad af kontrol over de begivenheder, som udspiller sig i deres liv (Douglas et al., 2017). Når disse behov ikke tilfredsstilles, kan tilslutning til konspirationsteoretiske overbevisninger udgøre en kognitiv og emotionel kompenserende me-

kanisme (Douglas og Sutton, 2023). De eksistentielle motivers sammenhæng med konspirationsteorier er ligeledes empirisk dokumenteret i studie, der viser, at følelser som angst og anomi, magtesløshed, kontroltab og krisetilstande øger tilslutningen til konspirationsteoretiske narrativer (Grzesiak-Feldman, 2013; Jolley og Douglas, 2014; van Prooijen og Acker, 2015; van Prooijen og Douglas, 2017). Endeligt dækker de *sociale* motiver over menneskers behov for at opretholde et positivt selvbillede, både individuelt og gennem de sociale grupper, som de identificerer sig med (Douglas et al., 2017). Jo stærkere denne motivation er, desto mere tilbøjelige kan personer være til at tilslutte sig konspirationsteorier i det omfang, at de bidrager til at opretholde dette selvbillede. Den rolle, som disse sociale motiver kan spille er ligeledes undersøgt i studier, som eksempelvis finder at øget kollektiv narcissisme samt symbolske og reelle trusler mod ens indgruppe er forbundet med øget konspirationsteoretisk tilslutning (Biddlestone et al., 2021; Bilewicz et al., 2013; Uscinski og Parent, 2014).

Den centrale pointe i denne artikels øjemed er, at mange af de specifikke forhold der fremhæves under de epistemiske, eksistentielle og sociale motiver ligeledes empirisk er identificeret som centrale risikofaktorer i radikaliseringsmod voldelig ekstremisme (Wolfowicz et al., 2021). Eksempelvis finder en række studier, at flere epistemiske faktorer, i særdeleshed kognitive strukturbehov og flertydighedsintolerance, er forbundet med en større tilbøjelighed til at tilslutte sig ekstremistiske narrativer og øget identifikation med voldelige ekstremistiske grupperinger (Hogg og Adelman, 2013; Hogg et al., 2010; Obaidi et al., 2023). Det samme gør sig gældende for de eksistentielle motiver. Her finder flere studier af inden *Terror Management Theory*, som udspringer af den empiriske forskning i eksperimentel eksistentiel psykologi, at påmindelser om egen dødelighed og skrøbelighed udgør en eksistentiel trussel som kan øge tilslutningen til ekstremistiske holdninger og handlingsintentioner (Greenberg et al., 1997; Pyszczynski, Greenberg, Solomon og Schmiel, 2004). I forbindelse med de sociale motiver er der flere radikaliserings teorier, som udspringer fra social identitetsteori (Tajfel og Turner, 1979), ifølge hvilken mennesker afleder en del af deres selvbillede fra de sociale grupper, de er en del af, og at trusler mod denne gruppe kan forstærke identifikationen med og handlinger til forsvar for den. I afarter af den sociale identitetsteori, eksempelvis usikker-identitetsteori (Hogg, 2014) samt teorien om identitetsfusion (Swann et al., 2012; 2014), fremhæves det, hvordan identitetstrusler på forskellig vis kan øge hhv. gruppeidentifikation, identitetssammensmeltning med ekstremistiske grupper, samt villigheden til at handle voldeligt på vegne af dem (Atran, 2016; Hogg et al., 2010).

Tendensen til at både tilslutning til konspirationsteoretiske overbevisninger samt voldelig radikaliserings synes at være drevet af de samme "motiver" (eller risikofaktorer, om man vil) vidner om den kompleksitet, der ligger i de sociale og psykologiske mekanismer, som kan bevirke begge udviklingsprocesser. I løbet af de sidste 10 år har radikaliseringslitteraturen i stigende grad italesat denne kompleksitet ud fra de systemteoretiske principper om ækvi- og

multifinalitet (Borum, 2011b) ifølge hvilke konspirationsteorier og voldelig radikaliserings både kan anskues: i) som fænomener der kan være forårsaget af mange forskellige faktorer (ækvifinalitet); og ii) at hver af disse faktorer kan føre til mange livsbaner end tilslutning til konspirationsteorier og voldelig radikaliserings (multifinalitet).

Den både analytiske og praktiske implikation af denne kompleksitet er, at tilslutning til konspirationsteorier og voldelig radikaliserings – og sammenhængen mellem de to – på den ene side godt kan *forklares* retrospektivt i konkrete tilfælde; men på den anden side er svære at *forudsige* som konkrete udfald selv, når det er muligt at identificere et eller flere af de epistemiske, eksistentielle og sociale motiver. Sagt på en anden måde, så er det altså én ting at forklare tilstedeværelsen af tilhængere af både QAnon-konspirationen samt medlemmer og/eller sympatisører med højreekstremistiske bevægelser såsom ”alt-right”-grupperingen *Proud Boys* under stormløbet på den amerikanske kongres den 6. januar 2021 (Jeppesen, 2022; Moskalenko et al., 2023); og en anden ting at (prøve at) afgøre hvorvidt personer med i) udtalte kognitive strukturbehov (epistemisk); ii) en oplevelse af kontroltab og anomiske tilstande i USA (eksistentielle); samt iii) en truet social identitet, f.eks. som enten republikaner, ”Trump-tilhænger” eller medlem af en særlig social klasse (socialt) vil være mere tilbøjelige til at tilslutte sig QAnon-konspirationen eller en højreekstremistisk bevægelse – hvis nogle af delene overhovedet. En kompleksitetsteoretisk tilgang til forståelsen af konspirationsteorier og voldelig radikaliserings tilbyder således både et nuanceret perspektiv på sammenhængen mellem de to fænomener, men introducerer også en vis analytisk og praktisk usikkerhed på ift., hvornår og hvordan de opstår og evt. i samspil; en usikkerhed, som også har praktiske implikationer for forebyggelse og modvirkning af voldelig ekstremisme.

Hvordan navigerer vi i kompleksiteten?

Samlet set synes sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings på én og samme tid således både relativt ligetil og vanskelig at forstå. Til trods for en begrænset mængde eksperimentelle studier synes der på den ene side evidens for en lineær sammenhæng, hvormed konspirationsteoretiske overbevisninger kan bevirke øget tilslutning til voldelige ekstremistiske holdninger og/eller adfærd; på den anden side kan der i litteraturen også identificeres en mere kompleks forståelse, hvor forholdet mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings ikke ligger i en direkte sammenhæng mellem de to fænomener, men måske i højere grad i de bagvedliggende faktorer og mekanismer, der kan forårsage begge dele. Det er vigtigt at understrege, at de lineære og kompleksitetsteoretiske perspektiver ikke nødvendigvis er gensidigt udelukkende. Dette ses for det første ved, at det kompleksitetsteoretiske perspektiv ikke per se indebærer en afvisning over for en direkte lineær sammenhæng, men blot i højere grad fremhæver, at der kan være mere komplekse sammenhænge på spil, evt. i tillæg til en lineær relation. For det andet er der flere af de studier, der afdækker en lineær sammenhæng, der eksplicit

fremhæver, at forklaringer på voldelig radikaliserings er mere komplekse end hvad der afdækkes i lineære regressionsmodeller (se f.eks. Rottweiler og Gill, 2022). I nogle tilfælde skal det lineære perspektiv, som tidligere nævnt, netop i højere grad ses som en ”læsning” af den eksisterende forskning, der er opstået grundet en metodisk reduktion af empiriske studier, fremfor hvordan konspirationsteorier og voldelig radikaliserings ontologisk er relateret til hinanden.

Hvad end sondringen mellem den lineære og komplekse forståelse af sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings overvejende er teoretisk eller metodisk, ændrer det dog ikke på, at anlæggelsen af den ene fremfor den anden vil have praktiske implikationer for forebyggelse og modvirkning af voldelig ekstremisme. Med ordet *modvirkning* henvises der her til indsatser, som skal håndtere sikkerhedstrusler fra personer i alvorlig risiko for at udøve voldelig ekstremistisk handling nu og her, imens *forebyggelse* henviser til tidlige interventioner rettet mod individer i lavere risiko eller befolkningen generelt (Romaniuk, 2015). I en dansk kontekst sonderer man derudover mellem 1) *indgribende* indsatser rettet mod personer der udøver voldelig ekstremisme; 2) *forgribende* indsatser henvendt til personer i risiko for (yderligere) radikaliserings; samt 3) *opbyggende* indsatser rettet mod almenbefolkningen som skal forebygge at et voldeligt radikaliseringsforløb nogensinde finder sted (Hemmingsen, 2015).

Hvordan sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings adresseres i praksis, kan i et vist omfang afhænge af, om der anlægges en lineær eller kompleksitetsteoretisk forståelse af relationen mellem de to fænomener. Fra et lineært perspektiv, hvor konspirationsteorier kan anskues som en risikofaktor i radikaliserings mod voldelig ekstremisme, kan det således give mening at anlægge interventioner, som skal modvirke konspirationsteoretiske narrativer. Dette kan eksempelvis forsøges gennem ”debunking”, som søger at udfordre konspirationsteoretiske narrativer gennem ”fact-checking” og vidensbaseret udfordring af de konspiratoriske præmisser (Dentith, 2020). En sådan strategi kan eksempelvis rettes mod konspiratoriske miljøer (eksempelvis Facebook-grupper eller andre onlinefora), og i en vis grad ses som en intervention mod personer i risiko for voldelig radikaliserings. Til trods for at debunking kan være en intuitiv strategi at anlægge, og der eksempelvis er gode erfaringer ift. at modvirke ekstremistiske narrativer (Kruglanski et al., 2013), er evidensen for debunking-baserede indsatser blandet og har i visse tilfælde vist sig faktisk at forstærke de konspirationsteoretiske overbevisninger (O’Mahony et al., 2023).

Omvendt kan det fra et kompleksitetsteoretisk perspektiv synes mere nærliggende at adressere de faktorer – jf. sondringen mellem epistemiske, eksistentielle og sociale motiver – som kan bevirke både tilslutning til konspirationsteoretiske overbevisninger samt et voldeligt radikaliseringsforløb. Sådanne interventioner kan ligeledes tage sig forskelligt ud. Epistemisk relaterede faktorer kan eksempelvis søges forebygget fra en inokkulationsteoretisk tilgang, hvor de epistemiske svagheder i konspirationsteoretiske og ekstremi-

stiske narrativer ”afsløres” og dermed modvirkes (Jolley og Douglas, 2017). Eksistentielle faktorer kan søges forebygget gennem mange af de politiske tiltag, som generelt øger trygheden i et samfund, f.eks. sociale velfærdsydelser som uddannelse, beskæftigelsespolitik, arbejdsløshedspolitik, etc. (Ebbrecht, 2023). Endeligt kan sociale risikofaktorer, der i høj grad udspringer af identitetsudfordring, søges forebygget gennem interventioner rettet mod øget inklusion samt identitetskompleksitet (Bertelsen 2016; 2018). Fra det kompleksitetsteoretiske perspektiv kan forebyggelse af både epistemiske, eksistentielle og sociale motiver således anskues som en opbyggende indsats, der netop faciliterer resiliens mod både tilslutning til konspirationsteorier og voldelig radikaliserings. En udfordring ved denne form for forebyggelse er dog, at det er mere usikkert, *hvad* der præcist forebygges; eftersom den kompleksitetsteoretiske præmis netop er, at de epistemiske, eksistentielle og sociale risikofaktorer i princippet kan føre til mange andre udfald end tilslutningen til konspirationsteorier og/eller voldelig radikaliserings (jf. princippet om multifinalitet). Et grundvilkår ved komplekse interventioner er således at facilitere en igangsættelse af en forskel, der gør en forskel – uden præcist at vide hvori denne mulige forskel består (Kristensen, 2018).

Formålet med denne artikel har været at give et indblik i sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings; en sammenhæng, der på én og samme tid synes både intuitiv og kompliceret. Dette paradoks er blevet belyst gennem en udlægning af både den lineære og komplekse tilgang til forståelsen af konspirationsteorier, voldelig radikaliserings samt sammenhængen mellem dem. Fra et lineært perspektiv kan tilslutningen til konspirationsteoretiske overbevisninger således udgøre en årsag, og dermed risikofaktor, i radikaliserings mod voldelig ekstremistiske holdninger og/eller adfærd. Fra et kompleksitetsteoretisk perspektiv nuanceres den lineære sammenhæng med principperne om ækvi- og multifinalitet gennem en illustration af overlappende faktorer og mekanismer i tilslutningen til *både* konspirationsteorier og voldelig radikaliserings – og meget andet. Til trods for at de to perspektiver ikke er gensidigt udelukkende, og i højere grad kan skyldes metodisk reduktion snarere end ontologisk forskellige tilgange, er de vigtige at italesætte, idet de har forskellige implikationer for, hvordan sammenhængen mellem konspirationsteorier og voldelig radikaliserings håndteres i praktisk forebyggelse og modvirkning af voldelig ekstremisme.

Referencer

- Atran, Scott (2016), “The devoted actor. Unconditional commitment and intractable conflict across cultures”, *Current Anthropology*, 57(S13): 192-203.
- BBC News (2012), “Profile: Anders Behring Breivik”, *BBC News*, 12. April, www.bbc.com/news/world-europe-14259989
- Bertelsen, Preben (2016) “Violent radicalization and extremism – A review of risk factor and a theoretical model of radicalization” (Preben Bertelsen, oversætter) i Jens H. Lund, red., *Tværprofessionelt samarbejde om udsathed blandt børn og unge – en studiebog*, Turbine, pp. 129-78.
- Bertelsen, Preben (2018), “Mentoring in anti-radicalisation. LGT: A Systematic Intervention, Assessment, and Supervision Tool in Mentoring” i Gwynyth Overland, Arnfinn J. Andersen, Kristin Eng Førde, Kjetil Grørdum og Josep Salomonsen, red., *Violent Extremism in the 21st Century: International Perspectives*, Cambridge Scholars Publishing, pp. 312-52.

- Biddlestone, Mikey, Ricky Green, Aleksandra Cichocka, Robbie Sutton og Karen Douglas (2021), "Conspiracy beliefs and the individual, relational, and collective selves", *Social and Personality Psychology Compass*, 15(10).
- Bilewicz, Michal, Mikolaj Winiewski, Mirosław Kofta og Adrian Wójcik (2013), "Harmful ideas, the structure and consequences of anti-Semitic beliefs in Poland", *Political Psychology*, 34(6): 821-39.
- Borum, Randy. (2011a), "Radicalization into violent extremism I: A review of social science theories", *Journal of Strategic Security*, 4(4): 7-36.
- Borum, Randy (2011b), "Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research", *Journal of Strategic Security*, 4(4): 37-62.
- Center for Terroranalyse (CTA) (2023), "Vurdering af terrortruslen mod Danmark", *Politiets Efterretningstjeneste*, <https://pet.dk/-/media/mediefiler/pet/dokumenter/analyser-og-vurderinger/vurdering-af-terrortruslen-mod-danmark/vurdering-af-terrortruslen-mod-danmark-2023.pdf>
- Dentith, M.R.X. (2020), "Debukning conspiracy theories", *Synthese*, 198: 9897-9911.
- Doosje, Bertjan, Fathali M. Moghaddam, Ariw W. Kruglanski, Arjan de Wolf, Liesbeth Mann og Allard R. Feddes (2016), "Terrorism, radicalization and de-radicalization", *Current Opinion in Psychology*, 11: 79-84.
- Douglas, Karen (2021), "COVID-19 conspiracy theories", *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2): 270-5.
- Douglas, Karen og Robbie Sutton (2023), "What Are Conspiracy Theories? A Definitional Approach to Their Correlates, Consequences, and Communication", *Annual Reviews of Psychology*, 74: 271-98.
- Douglas, Karen, Robbie Sutton og Aleksandra Cichocka (2017), "The psychology of conspiracy theories", *Current Directions in Psychological Sciences*, 26(6): 538-42.
- Enders, Adam M., Joesep E. Uscinski, Casey A. Klofstad, Stefan Wuchty, Michelle I Seelig, John R. Funchion, Manohar N. Murthi, Kamal Premaratne og Justin Stoler (2022), "Who Supports QAnon? A Case Study in Political Extremism", *The Journal of Politics*, 84(3).
- Europol (2023), "European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023", *European Union Agency for Law Enforcement Cooperation*, www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/European%20Union%20Terrorism%20Situation%20and%20Trend%20report%202023.pdf
- Grzesiak-Feldman, Monika (2013), "The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking", *Current Psychology*, 32: 100-18.
- Hogg, Michael A. (2014), "From Uncertainty to Extremism: Social Categorization and Identity Processes", *Current directions in psychological science*, 23(5): 338-42.
- Hogg, Michael A. og Janice Adelman (2013), "Uncertainty-Identity Theory: Extreme Groups, Radical Behavior, and Authoritarian Leadership", *Journal of Social Issues*, 69(3): 436-54.
- Hogg, Michael A., Christie Meehan og Jayne Farquharson (2010), "The Solace of Radicalism: Self-Uncertainty and Group Identification in the Face of Threat", *Journal of Experimental Social Psychology*, 46: 1061-6.
- Horgan, John (2005), *The Psychology of Terrorism*, London: Routledge.
- Horgan, John (2008), "From profiles to pathways and roots to routes: Perspectives from psychology on radicalization into terrorism", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 618(1): 80-94.
- Imhoff, Roland og Martin Bruder (2014), "Speaking (un-) truth to power: conspiracy mentality as a generalised political orientation across 26 countries", *European Journal of Personality*, 28(1): 25-43.
- Jeppesen, Sanda (2022), "Performance Crime and Self-Surveillance Subjects in the Capitol Riots", i Sandra Jeppesen, Michael Hoeschmann, Iowyth Hezel Ulthiin, David VanDyke og Miranda McKee, red., *The Capitol Riots*, London: Routledge.
- Jolley, D. og K.M. Douglas (2014), "The social consequences on conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint", *British Journal of Psychology*, 105(1): 35-56.
- Jolley, Daniel og Karen M. Douglas (2017), "Prevention is better than cure: Addressing anti-vaccine conspiracy theories", *Journal of Applied Social Psychology*, 47(8): 459-69.
- Jolley, Daniel og Jenny L. Paterson (2020), "Pylons ablaze: examining the role of 5G COVID-19 conspiracy beliefs and support for violence", *British Journal of Social Psychology*, 59(3): 628-40.
- Kristensen, Ole Steen (2018), "Komplekse interventioner i PPR – et pilotprojekt", *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift*, 55(4): 69-78.
- Kruglanski, Arie W., Jocelyn J, Bélanger, Michele Gelfand, Rohan Gunaratna, Malkanthi Hettiarachchi, Fernando Reinares, Edvark Orehek, Jo Sasota og Keren Sharvit (2013), "Terrorism – A (self) love story: Redirecting the significance quest can end violence", *American Psychological Association*, 68(7): 559-75.
- Malthaner, Stefan (2017), "Radicalization: The Evolution of an Analytical Paradigm", *Archives Europeennes de Sociologie*, 58(3): 369-401.
- Marta Marchlewska, Aleksandra Cichocka og Malgorzata Kossowska (2018), "Addicted for answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs", *European Journal of Social Psychology*, 48(2): 109-17.
- Mari, Silvia, Chiara Volpato, Stamos Papastamou, Xenia Chryssoschoou, Gerasimos Prodromitis og Vassils Povlopouos (2017), "How political orientation and vulnerability shape representations of the economic crises in Greece and Italy", *International Review of Social Psychology*, 30(1): 52-67.
- McCauley, Clarke og Sophia Moskalenko (2017), "Understanding political radicalization: The two-pyramids model", *American Psychologist*, 72(3): 205-16.

- McCauley, Clarke, Sophia Moskalenko og Benjamin van Son (2013), "Characteristics of Lone-Wolf Violent Offenders: a Comparison of Assassins and School Attackers", *Perspectives on Terrorism*, 7(1): 4-24, www.terrorism-analysts.com/pt/index.php/pot/article/view/240/pdf
- Moskalenko, Sophia, Tomislav Pavlovic og Brett Burton (2023), "QAnon Beliefs, Political Radicalization and Support for January 6th Insurrection: A Gendered Perspective", *Terrorism and Political Violence*, <https://doi.org/10.1080/09546553.2023.2236230>
- Neumann, Peter R. (2013), "The trouble with radicalization", *International Affairs*, 89(4): 873-93.
- Obaidi, Milan, Jonas Kunst, Simon Ozer og Sasha Y. Kimmel (2022), "The "Great Replacement" conspiracy: How the perceived ousting of Whites can evoke violent extremism and Islamophobia", *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(7): 1675-95.
- Obaidi, Milan, Gulnaz Anjum, Kinga Bierwiazzonek, John F. Dovidio, Simon Ozer og Jonas R. Kunst (2023), "Cultural threat perceptions predict violent extremism via need for cognitive closure", *Psychological and Cognitive Sciences*, 120(20).
- O'Mahony, Cian, Maryanne Brassil, Gillian Murphy og Conor Linehan (2023), "The efficacy of interventions in reducing belief in conspiracy theories: A systematic review", *PLoS ONE*, 18(4).
- Ozer, Simon og Preben Bertelsen (2018), "Capturing violent radicalization: Developing and validating scales measuring central aspects of radicalization", *Scandinavian Journal of Psychology*, 59(6): 653-60.
- Perry, Nick (2022), "Man who killed 51 in New Zealand mosque attacks files appeal", AP News, <https://apnews.com/article/religion-shootings-new-zealand-race-and-ethnicity-racial-injustice-f815faab23eab0d363cb8bef9f85d0dd>
- Romaniuk, Peter (2015), "Does CVE work? Lessons learned from the global effort to counter violent extremism", <https://globalcenter.org/resource/does-cve-work-lessons-learned-from-the-global-effort-to-counter-violent-extremism/>
- Rottweiler, Bettina og Paul Gill (2022), "Conspiracy beliefs and violent extremist intentions: the contingent effects of self-efficacy, self-control and law-related morality", *Terrorism and Political Violence*, 34(7): 1485-1504.
- Schmid, Alex P. (2013), "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review", *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague*, 4(2).
- Sternisko, Anni, Aleksandra Cichočka, og Jay J. Van Bavel (2020), "The dark side of social movements: social identity, non-conformity, and the lure of conspiracy theories", *Current Opinion in Psychology*, 35: 1-6.
- Swami, Viren, Martin Voracek, Stefan Stieger, Ulrich S. Tran og Adrian Furnham (2014), "Analytical thinking reduces belief in conspiracy theories", *Cognition*, 133(3): 572-85.
- Swann, William B., Michael D. Buhrmester, Angel Gómez, Jolanda Jetten, Brock Bastian, Alexandra Vásquez og Airong Zhang (2014), "What makes a group worth dying for? Identity fusion fosters perception of familial ties, promoting self-sacrifice", *Journal of Personality and Social Psychology*, 106: 912-26.
- Swann, William B., Angel Gómez, Jolanda Jetten, Harvey Whitehouse og Brock Bastian (2012), "When group membership gets personal. A theory of identity fusion" *Psychological Review*, 119(3): 441-56.
- Uscinski, Joseph E. og Joseph M. Parent (2014), "American Conspiracy Theories", Oxford University Press.
- van Prooijen, Jan-Willem og Michele Acker (2015), "The influence of control on belief in conspiracy theories: conceptual and applied extensions", *Applied Cognitive Psychology*, 29(5): 753-61.
- van Prooijen, Jan-Willem og Karen M. Douglas (2017), "Conspiracy theories as part of history: the role of societal crisis situations", *Memory Studies*, 10(3): 323-33.
- van Prooijen, Jan-Willem og Nils B. Jostmann (2013), "Belief in conspiracy theories: the influence of uncertainty and perceived morality", *European Journal of Social Psychology*, 43(1): 109-15.
- van Prooijen, Jan-Willem, Karen M. Douglas og Clara De Inocencio, C. (2018), "Connecting the dots: Illusory pattern perception predicts beliefs in conspiracies and the supernatural", *European Journal of Social Psychology*, 48(3): 320-35.
- Webber, David og Arie W. Kruglanski (2017), "Psychological factors in radicalization: A "3N" approach", i Gary LaFree og Joshua D. Freilich, red., *The Handbook of the Criminology of Terrorism*, London: Wiley-Blackwell, pp. 33-46.
- Wolfowicz, Michael, Yael Litmanovitz, David Weisburd og Badi Hasisi (2021), "Cognitive and behavioral radicalization: A systematic review of the putative risk and protective factors", *Campbell Systematic Reviews*, 17(3): 1-90.

”Det er ikke en vaccine – det har været planlagt og organiseret længe” - konspirationsteorier om vacciner, og hvad vi stiller op med dem

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Artiklen udforsker fænomenet anti-vaccinationskonspirationsteorier, som har dybe rødder, men som har fået fornyet aktualitet i kølvandet på coronapandemien. Ved hjælp af begreberne pseudoviden, stigmatiseret viden og denialism undersøger den argumenterne i disse teorier og argumenterer for, at traditionelle metoder som debunking har begrænset effekt. Artiklens hovedbudskab er, at troen på konspirationsteorier ikke blot skyldes manglende viden, men kræver en dybere forståelse af de bagvedliggende bevæggrunde. Artiklen analyserer

online-netværkene bag spredningen af anti-vaccinekonspirationer under covid-19-pandemien og diskuterer potentielle samfunds- og sundhedsmæssige konsekvenser. Endelig præsenterer den en praksisrettet tilgang for sundhedsprofessionelle til at kommunikere med vaccinemodstandere. Der opfordres til en nuanceret tilgang til modvirkning af anti-vaccinationskonspirationer, der gennem en fordomsfri og åben dialog anerkender kompleksiteten bag troen og de sociale og psykologiske behov og dynamikker, der opretholder den.

Konspirationsteorier og modstand mod vacciner er ikke et nyt fænomen. Det har eksisteret lige så længe, som der har været vacciner (Poland og Jacobson, 2011; Wolfe og Sharp, 2002; Stein, 2017). I begyndelsen af 1800-tallet floredede myter om, at koppevaccinen førte til en ”kolignende natur” hos vaccine-rede, eller at kalvelignende gevækster og bylder ville sprede sig på kroppen (Bonderup, 2006: 61). Modstanden kom imidlertid ikke kun fra befolkningen, men også fra videnskaben, der satte spørgsmålstegn ved, om risikoen ved koppevaccinen var for høj sammenlignet med risikoen ved naturligt pådraget infektion (Riedel, 2005). Vacciner har således altid været kontroversielle. Tanken om at få en ”unaturlig” kemisk væske ridset eller sprøjtet ind i kroppen kan virke skræmmende og for nogle mennesker forekomme mere risikabelt end at få den sygdom, som vaccinen skal beskytte imod (Blaskiewicz, 2013: 260). Vaccination sætter forholdet mellem stat, samfund og individ på spidsen, fordi vaccination er et sundhedsforebyggende tiltag, som meget direkte intervenserer i vores liv og kræver en aktiv stillingtagen fra den enkelte borgers side. I vaccinationsforebyggelsen forventes raske borgere at udsætte deres kroppe for et medicinsk indgreb for at beskytte sig mod en sygdom, de måske aldrig ville få ad naturlig vej og for at beskytte andre mennesker.

Under coronapandemien så vi en genopblomstring af en vaccinemodstand, som stillede sig kritisk over for den politiske og lægevidenskabelige konsensus om, at vaccination er et af de bedste redskaber til at bekæmpe virus og forbedre folkesundheden. En del af modstanden grundede i konspirationsteoretiske antagelser om, at vaccinerne var en del af et større politisk plan om at opnå kontrol med befolkningen eller at vaccinerne indeholdt en mikrochip,

RIKKE ALBERG PETERS

Lektor, HistorieLab –
UCL Erhvervsakademi og
professionshøjskole,
rlap@ucl.dk

der kunne bruges til overvågning (Sundhedsstyrelsen, 2021: 19; Peters og Bek-Thomsen, 2024; Leonard og Philippe, 2021).

Denne artikel analyserer aktuelle eksempler på fænomenet anti-vaccinationskonspirationsteorier, som parallelt med andre typer af videnskabs skeptiske konspirationsteorier gennem de seneste år har fået et nyt spillerum via massiv spredning på nettet og sociale medier (Stein, 2017: 168; Burki, 2020). I første del af artiklen analyseres argumenterne og bevæggrundene i konspirationsteoriene om vacciner ved hjælp af de tre begreber stigmatiseret viden, pseudo-videnskab og *denialism*. Desuden beskrives de netværk og den cirkulation af konspirationsteorier, der foregik online under coronapandemien. På baggrund af data og eksempler fremkommet under pandemien diskuteres det, hvor udbredte holdningerne er i Danmark og andre vestlige lande, og hvilke samfunds- og sundhedsmæssige konsekvenser de kan have. Afslutningsvis gives der ud fra en række nyere, tværvideenskabelige studier et praksisrettet bud på, hvordan sundhedsprofessionelle, som f.eks. læger, sygeplejersker og sundhedsplejersker, kan kommunikere med borgere og patienter, der tror på konspirationsteorier om vacciner.

 Denne artikel analyserer aktuelle eksempler på fænomenet anti-vaccinationskonspirationsteorier som parallelt, med andre typer af videnskabs skeptiske konspirationsteorier gennem de seneste år har fået et nyt spillerum via massiv spredning på nettet og sociale medier

Undersøgelser har vist, at troen på konspirationsteorier har psykologiske og sociale konsekvenser og influerer på personers handlinger og valg (Jolley og Douglas, 2014a; Jolley og Douglas, 2014b; Schernhammer, 2021; Wood, 2014; van Prooijen o.a., 2021). De konspirationsteoretiske myter om vaccination er samtidig vanskelige at komme til livs. Meget tyder på, at *debunking*, dvs. direkte punktering eller tilbagevisning af myter og misinformation om vacciner, kun har en ringe effekt, når først konspirationsteoriene har slået rod hos bestemte personer og befolkningsgrupper. Tværtimod kan forsøg på at modbevise føre til en forstærkning af mistilliden til myndighederne (Leonard og Philippe, 2021: 4; Goertzel, 2010: 493). Artiklens påstand er, at den såkaldte 'knowledge deficit'-hypotese, dvs. forestillingen om, at anti-vaccinationskonspirationsteorier skyldes manglende viden, manglende kognitiv formåen eller evne til at sætte sig ind i data er forældet og fejlagtig. Sundhedsmyndigheder og sundhedsprofessionelle må nå til en dybere forståelse af bevæggrundene bag forestillingerne, dersom fremtidige informationskampagner og en-til-en samtaler med modstandere skal have nogen effekt.

 Meget tyder på, at *debunking*, dvs. direkte punktering eller tilbagevisning af myter og misinformation om vacciner, kun

har en ringe effekt, når først konspirationsteorierne har slået rod hos bestemte personer og befolkningsgrupper

Vaccinemodstand og konspirationsteorier om vacciner

Vaccinemodstand er et komplekst socialt fænomen, som bedst kan beskrives ved hjælp af et spektrum (Poland og Jacobson, 2012: 860; McDonald, 2015; Leask o.a., 2012). I den ene ende af spektret finder vi bekymringer for følgevirkninger og skepsis over for om vacciner er tilstrækkeligt sikre og gennemtestede. Her er der oftest tale om personlige overvejelser for eller imod, som ikke nødvendigvis afviser vaccination som sådan, men som forholder sig skeptisk til en eller flere vacciner eller vaccinationsprogrammer. Vaccinemodstand kan udvikle sig til en ideologisk eller religiøst motiveret overbevisning om, at vaccination sker som led i en politisk undertrykkelse. Den opstår typisk i de tilfælde, hvor stater har indført restriktioner og vaccinationspåbud med mulighed for sanktioner (Peters og Bek-Thomsen, 2024: 48). Nogle afviser vacciner ud fra alternative, holistiske sundhedsforståelser, der sætter spørgsmålstegn ved lægevidenskabens og sundhedsmyndighedernes konsensus om de sundhedsmæssige fordele ved at opnå immunitet gennem vaccination. I den anden og yderste ende af spektret finder vi den holdning, at vacciner gives til befolkningen ud fra skjulte, ondsindede motiver, og at medicinalindustrien i ledtog med læger, Verdenssundhedsorganisationen (WHO) og sundhedsmyndigheder har økonomiske og magtmæssige interesser i at skjule f.eks. bivirkninger for at få så mange mennesker som muligt til at lade sig vaccinere. Denne type radikale modstandere går tit under den nedsættende betegnelse ”anti-vaxxere”. I den ende af spektret er vaccinemodstanden ofte blevet til en identitet eller form for ”livsmission” (Poland og Jacobson, 2012: 860).

En del af den voksende vaccineskepsis skyldes formentlig misinformation og konspirationsteorier om vacciner, som i dag spredes især på de sociale medier (Stein, 2017; Jolley og Douglas, 2014a). Det fik i 2019 WHO til at sætte vaccineskepsis på listen over de 10 største trusler mod verdenssundheden (WHO, 2019). Selvom man kan anskue modstanden på et spektrum, kan det være vanskeligt i praksis præcist at kategorisere en holdning, ligesom holdninger kan overlappe, skifte og rykke ind og ud over hinanden på spektret. Konspirationsteorierne om vacciner kan optræde i forskellige former og komme til udtryk i mere eller mindre udtalt grad over en bred del af spektret.

Konspirationsteorier kan beskrives som en antagelse om, at der bag bestemte hændelser eller fænomener findes en skjult plan eller årsag, som ikke er umiddelbart tilgængelig for alle. Konspirationsteorien afslører komplotet og viser i samme ombæring, hvem der står bag, og hvorfor den sande forklaring holdes skjult. Det så således fortællinger om, hvorfor, hvorledes og hvem der holder noget skjult (Brockhoff, Peters og Thorup, 2018; Barkun, 2016; Douglas og Sutton, 2023).

Konspirationsteorier om vacciner har forskellig karakter, men tager typisk afsæt i, at medicinalindustrien, sundhedsmyndigheder, læger, forskere og politikere, indfanget ved hjælp af termen ”Big Pharma” (Blaskiewicz, 2013), af forskellige årsager skjuler væsentlige informationer om eksempelvis vacciners indholdsstoffer og bivirkninger, og at der ligger nogle større, ondsindede hensigter bag vaccinationsprogrammer og den statslige ambition om at opnå flokkimmunitet. I mange af konspirationsteorierne indtager WHO og multimilliardæren Bill Gates rollen som superskurk, der har en særlig magtmæssig og økonomisk interesse i at udbrede vacciner på verdensplan. Vacciner er i konspirationsteorierne således en del af et større politisk spil om at opnå kontrol over befolkningen for at opnå bestemte mål (Jolley og Douglas, 2014a: 1). Under coronapandemien opstod konspirationsteorien om en såkaldt ”Plan-demi”. Den postulerede, at virus bevidst var planlagt og startet af en række magtfulde aktører. Det angivelige formål var at tjene styrtende summer på en vaccine, som i virkeligheden indeholdt en gift, der over en årrække som led i ”den store nulstilling” udtænkt af World Economic Forum, kunne slå folk ihjel og nedbringe befolkningstallet. Eller som en 55-årig dansk kvinde formulerede det i et interview foretaget af Sundhedsstyrelsen og Epinion, der i 2021 undersøgte danskernes årsager til ikke at lade sig vaccinere: ”Det er ikke en vaccine – det har været planlagt og organiseret længe. Det handler om ’The great reset’. Man ønsker at nedjustere verdens befolkning og gøre dem til zombier mere eller mindre. Det vil eliten gøre og de gamle familier. [...] Det ved jeg fra mund til mund og fra udenlandske medier” (Sundhedsstyrelsen og Epinion, 2021: 19).

Kvindens udsagn, som også indgår i denne artikels overskrift, rimer på ironisk, men formentlig ikke-intenderet vis, på titlen på René Magrittes populære maleri ”Ceci n’est pas une pipe” (Det er ikke en pibe). Ligesom Magritte understreger billedets bedrag ved at pointere, at det, der tilsyneladende er en pibe, kun er et billede af en pibe, må kvindes udsagn tolkes, som at det, de fleste af os (godtroende) opfatter som en virksom vaccine, i virkeligheden er et *scam*, dvs. et bedrag, hvor der ligger noget andet bag, hvad enten den reducerer vores forplantningsevner eller får os til bevidstløst at parere ordrer som en flok zombier. Hvad vaccinen helt nøjagtigt skal bevirke, er mere eller mindre uvist i kvindens udsagn, dog er det sikkert, at vaccinen *ikke* er det, den udgiver sig for at være.

For at blive i sammenligningen med surrealismens dobbelthed i kunsten kan man sige, at konspirationsteorierne ofte er indbyrdes selvmodsigende og udtrykker et kognitivt paradoks: I nogle af teorierne antages det, at vaccinerne slår folk ihjel eller gør dem til zombier, i andre at det er pandemien, der er bevidst skabt i et laboratorium, for at vaccinen kan sælges til og redde så mange som muligt, så bagmændene kan tjene styrtende summer (Newman, Lewandowsky og Mayo, 2022; se også Blaskiewicz, 2013: 260). Den konspirationsteoretiske logik, som imidlertid er gennemgående i alle argumenterne, uanset konkrete aktører, motiver eller narrativer er – ligesom i surrealismen – at intet er, som det på overfladen tager sig ud.

Under coronapandemien spredtes konspirationsteorier om vaccins skadelige og giftige indholdsstoffer på de sociale medier, f.eks. på Instagram-kontoen 'VaccinesUncovered' med over 148.000 følgere, som postede opslag om vaccins kræftfremkaldende stoffer. Eller på den amerikanske vaccinemodstander Joseph Mercolas Facebook- og YouTube-kanaler, der kørte indslag om angivelige videnskabelige beviser for, at vaccinen kunne ødelægge immunsystemet og føre til infertilitet (CCDH, 2020: 15-6). I august 2020 slettede Facebook et opslag af Donald Trump, hvori han hævdede, at børn "næsten var immune over for SARS-CoV-2" (Burki, 2020: 504). I både danske og internationale opslag kunne man støde på det argument, at hastigheden, hvormed vaccinen var blevet udviklet og udrullet, var et bevis for, at det hele var planlagt: "Der er noget mystisk bag sygdommen. Den kommer pludseligt – det er som om, det er planlagt. Jeg ved ikke hvem, men nogle vil gerne styre verden, hvilket gør, at mange mennesker dør. Det samme med statsministeren" - som en af interviewpersonerne i Sundhedsstyrelsens undersøgelse udtrykte det (Sundhedsstyrelsen og Epinion, 2021: 19).

For så vidt har vaccineskeptikere ret i, at WHO, staten og sundhedsmyndighederne har en interesse i at opnå så høj vaccinetilslutning som muligt; gerne op mod 95 pct., som er grænsen for at opnå flokimmunitet i en befolkning (Sundhedsstyrelsen, 2022: 16). Når der er flokimmunitet, er alle ikke-vaccinerede individer beskyttede af de vaccinerede, idet der er for få individer til at opretholde en smittekæde, så virus ikke kan sprede sig. Når modstanden vokser og tilslutningen daler, er der risiko for, at en bestemt virus igen blomstrer op eller at en ny pandemi bliver en trussel for verdenssundheden. Siden den kontroversielle tidligere læge Andrew Wakefield publicerede sit studie i 1997, der angiveligt skulle påvise en sammenhæng mellem MFR-vaccinen og autisme, har tilslutningen til børnevaccinen mod mæslinger, fåresyge og røde hunde i flere lande været dalende (Jolley og Douglas, 2014a: 1). Wakefields studie er blevet tilbagevist ad flere omgange og han mistede sin autorisation i 2010, men han citeres stadig og betragtes som en helt i vaccineskeptiske miljøer (CCDH, 2020: 7).

Udbrud af mæslinger er de seneste år forekommet i blandt andet USA, Storbritannien og Tyskland, hvor sygdommen ellers i mange år var stort set uddyddet. Et af de mest kendte eksempler er det såkaldte "Disneyland-udbrud" i vinteren 2014-2015, hvor over 300 personer blev smittet ved et mæslingeudbrud, der stammede fra en forlystelsespark i Californien (Larsen, 2015; Zipprich, 2015). Stort set alle de smittede var ikkevaccinerede børn og unge. Så sent som i februar 2024 har der været mæslingeudbrud på en skole i Florida i et område, hvor der ikke er flokimmunitet på grund af en lav vaccinetilslutning (Mole, 2024).

Stigmatiseret viden, pseudovidenskab og *denialism*

Det er værd at lægge mærke til, at begrebet "anti-vaxxer" eller vaccineskeptiker ligesom begrebet konspirationsteoretiker eller pseudovidenskab er betegnel-

ser, som medier, eksperter og andre mennesker hæfter på personer, netværk og grupper med alternative opfattelser af, hvordan bestemte fænomener, data, hændelser og forhold skal udlægges. Opfattelserne afviger fra de officielle forklaringer og den samfundsmæssige konsensus, som myndigheder, videnskabelige institutioner og mainstreammedierne regner for autoritativ viden.

Stort set ingen vaccine- eller videnskabs skeptiske grupper beskriver sig selv ved hjælp af betegnelser som anti-vaxxer, pseudovidenskabelig eller vaccinekonspirationsteoretiker (Poland og Jacobson, 2012: 860). Organisationerne og grupperne har navne som "ChildHealthSafety", "The National Vaccine Information Center" eller den danske forening "Vaccinationsforum", hvis navne snarere signalerer rådgivning og information på linje med sundhedsmyndighederne end politiske interesse- eller græsrodsorganisationer. Tilsvarende vil vaccineskeptiske enkeltpersoner være tilbøjelige til at opfatte sig selv som informerede medicinske forbrugere eller "kritiske eksperter, der har uddannet sig selv" og som vil hævde, at afdækning af sand viden om eksempelvis immunsystemets funktion eller vacciners bivirkninger er alles domæne og ikke kun forbeholdt de officielle vidensaktører såsom uddannede læger og mikrobiologer (Brockhoff, Peters og Thorup, 2018: 92). Eller som en kvinde skrev i et læserbrev til Midtjyllands Avis i 2021: "Jeg tør som enkeltindivid ikke længere stole på sundhedsmyndighederne. Jeg tager skeen i egen hånd og styrker mit immunforsvar, så jeg kan stå bedre rustet til at modstå enhver virus eller virusmutation, der måtte komme" (Raes, 2021). Kvinden stoler tilsyneladende mere på sin egen fornemmelse af, hvordan man forebygger sygdomme og hvordan immunforsvaret virker, end på de videnskabelige forklaringer.

Anti-vaccinationskonspirationsteorier kan anskues som en del af bredere kategori af anti-videnskabskonspirationsteorier, da "anti-vaccinationskonspirationsteorier udgør et forsøg på at bortforklare den overbevisende videnskabelige evidens for, at vacciner er effektive, sikre og nødvendige" (Jolley og Douglas, 2014a: 1, oversat af forfatter). De afspejler en grundlæggende mistro og mistillid til den officielle videnskabelige forskning og minder derfor om konspirationsteorier om klimaforandringer, tobaks skadelige virkninger og genmodificerede afgrøder. Disse postulerer, at forskere bevidst, og fordi de er påvirket af politisk magtfulde aktører, skjuler, manipulerer og fabrikerer data og statistik, der skal bekræfte, at vacciner og GMO-afgrøder er sikre, at rygning fører til kræft og at der eksisterer menneskeskabte klimaforandringer. Klimaforandringer beskrives i teorierne som et svindelnummer, der skal sikre en socialistisk og "grøn" magtovertagelse af verden.

Men anti-vaccinationskonspirationsteoriernes forhold til viden og videnskab er ambivalent. På den ene side mistros alle officielle data, men på den anden side kræver de alternative kritiske eksperter *mere* viden, *mere* forskning, *mere* evidens og flere videnskabelige undersøgelser (Brockhoff, Peters og Thorup, 2018: 92). Mange af de vaccineskeptiske argumenter benytter sig af, hvad den amerikanske politolog Michael Barkun betegner som "stigmatiseret viden", det vil sige den form for viden, som er blevet afvist eller ignoreret af de officielle

vidensinstitutioner såsom universiteter, medicinske forskningsinstitutter og sundhedsmyndigheder (Barkun, 2016: 2). Stigmatiseret viden omfatter forkastede former for viden, der normalt ikke tillægges værdi: naturmedicin, alternative behandlingsformer og terapier, personlige oplevede erfaringer med eller anekdotisk viden om angivelige vaccineskader, mystisk, esoterisk eller spirituel viden samt forskellige former for ”undertrykt” viden, der er alment kendt, men som man mener bevidst skjules af myndighederne, for eksempel at medicinalindustrien konspirerer mod naturmedicin og skjuler kuren mod bestemte sygdomme. De udvider så at sige videnskravene til forskningen (Brockhoff, Peters og Thorup, 2018: 92).

Den tilgang deler de med store dele af New Age-filosofien og det, som videnskabshistorikeren Michael Gordin betegner som pseudovidenskab – det vil sige den type videnskab, der er blevet afvist og i løbet af historien dømt ude af det videnskabelige establishment som for eksempel frenologi, Flad jords teori, vands hukommelse og astrologi (Gordin, 2021). Gordin skelner mellem egentlig pseudovidenskab som i de ovenstående eksempler og *denialism* eller videnskabsafvisning, der snarere er karakteriseret ved ”en samling af oppositionelle argumenter, som ikke nødvendigvis hævder at formulere en samlet verdensudlægning, men hvis ærinde det er at så tvivl om den videnskabelige konsensus” (Gordin, 2021: 93). Den videnskabsafvisende strategi går således ud på at plante videnskabsskepsis eller tvivl uden at præsentere et alternativ, samt at ødelægge forskellige politiske regulativer, ordninger, lovgivning og anbefalinger fra statslige og overstatslige institutioner og myndigheder. Det være sig kampen mod reduktion af CO₂ eller WHO’s anbefalinger om vaccination.

Et dansk eksempel på den strategi sås godt et halvt år inde i coronapandemien i september 2020, under et pressemøde med Regeringen, hvor en borger under påskud af at være journalist havde skaffet sig adgang og stillede det famøse spørgsmål til Statens Serum Institut og Sundhedsstyrelsen: ”Er der ingen sygdom?” Sundhedsstyrelsens direktør Søren Brostrøm afviste blankt spekulationerne om eksistensen af coronavirus som en myte, men manden var ikke overbevist og udtalte senere til TV2: ”Der er noget mystisk ved det her, der ikke passer sammen. Og vi får ikke alt at vide” (Andreasen, 2020). Det kom senere frem, at manden var medlem af det konspirationsteoretiske parti JFK21, hvis stifter blandt andet mener, at coronavirus er et fupnummer og at verden kontrolleres af en global sammenslutning af satanister (Mencke, 2018). Manden – og mange af de borgere der efterfølgende kommenterede Sundhedsstyrelsens opslag på Facebook med overskriften ”Ja! Ny coronavirus findes” – mente, at det var fuldstændig legitimt at forholde sig kritisk til sundhedsmyndighedernes officielle udmeldinger og videnskabelige data om coronavirus (Sundhedsstyrelsen, 2020).

Anti-vaccinekonspirationsteorier benytter pseudovidenskabelige og videnskabsafvisende argumenter og strategier og er derved i konflikt med normalvidenskaben, dvs. den officielle biologiske og lægevidenskabelige forskning og evidens på området. Det er dog grundlæggende problematisk at anskue

store dele af det vaccineskeptiske og konspirationsteoretiske spektrum som uvidende, og uinformerede og som havende ”lav kognitiv formåen eller kapacitet” (Poland og Jacobson, 2012: 860), da de snarere har et ”fetichistisk forhold til videnskab og den videnskabelige metode” (Brockhoff, Peters og Thorup, 2018: 89) og på mange måder har påtaget sig rollen som informerede medicinske forbrugere, der er vidende om potentielle bivirkninger, begrænsninger og problematikker ved vacciner. Ud fra en normalvidenskabelig synsvinkel vil man imidlertid anskue denne type vaccineskeptikere som mis- eller fejlinformerede og som nogen, ”der mangler en grundlæggende forståelse af sandsynlighed eller statistik” (Poland og Jacobson, 2012: 860). Billedet mudres yderligere af, at de ikke-faktuelle antagelser i mange konspirationsteorier ofte kombineres med sandsynlige eller ligefrem faktuelle oplysninger, f.eks. om medicinalindustrien, som i patenteringen af nye lægemidler har anvendt groft manipulerende og uetiske metoder (se f.eks. Gøetzsche, 2013).

Anti-vaccinekonspirationsteorier benytter pseudovidenskabelige og videnskabsafvisende argumenter og strategier og er derved i konflikt med normalvidenskaben, dvs. den officielle biologiske og lægevidenskabelige forskning og evidens på området. Det er dog grundlæggende problematisk at anskue store dele af det vaccineskeptiske og konspirationsteoretiske spektrum som uvidende, og uinformerede og som havende ”lav kognitiv formåen eller kapacitet”

Vi skal nu kaste et blik på de aktører og den del af anti-vaccinationsbevægelsen, som under coronapandemien var aktive online i forhold til at udbrede alternativ, skeptisk og konspirationsteoretisk misinformation om vacciner og som i nogle tilfælde har en økonomisk, ideologisk eller strategisk interesse i at så tvivl og mistillid til videnskaben og myndighederne.

Skepsis, mistillid og online konspirationsnetværk under coronapandemien

Lande med en generel høj tillid til sundhedsmyndighederne vil typisk have en høj vaccinedækning (Sundhedsstyrelsen, 2022: 22). Trods anti-myndighedsbevægelserne, som også herhjemme kom til udtryk i demonstrationer og vrede indslag mod politikere og sundhedsprofessionelle (Center for terroranalyse, 2023), har vi i Danmark under og efter coronapandemien generelt bevaret en høj tillid til sundhedsmyndighederne og en høj vaccinedækning. I Danmark oplevede vi ikke ligesom f.eks. i Storbritannien et generelt fald i tilslutningen til børnevaccinationsprogrammet, som herhjemme fortsat er på 97 pct. og for HPV-vaccinens vedkommende på 88 pct. (Sundhedsstyrelsen, 2022: 15-16). Sundhedsstyrelsen pegede i Årsrapporten fra 2019-2021 på, at covid-19 pandemien formentlig endda har øget befolkningens forståelse for alvoren af smitsomme sygdomme og vacciners vigtighed for forebyggelse (Sundhedssty-

relsen, 2021: 6). I Sundhedsstyrelsens tidligere citerede undersøgelse fra 2021 konkluderedes det, at ”de dominerende forklaringer på vaccinefravalg bunder i borgernes personlige afvejning af fordele og ulemper ved vacciner, deres bekymringer for, hvordan de får betydning for deres egen sundhed, og frygt for konsekvenser af vaccinen” (Sundhedsstyrelsen og Epinion, 2021: 6) samt at kun ”en mindre andel af de ikke-vaccinerede borgere giver udtryk for systemkritiske og konspiratoriske myter” (Sundhedsstyrelsen og Epinion, 2021: 19). Det billede ser noget anderledes ud, hvis vi vender blikket mod udlandet.

En undersøgelse fra sommeren 2020 af YouGov i samarbejde med avisen *The Guardian* viste, at 22 pct. af briterne og 14 pct. af danskerne mente, at myndighederne formentlig bevidst overdrev covid-19-dødstallet. To pct. af danskerne svarede, at coronavirus nok ikke eksisterer i virkeligheden. I Tyskland var tallet otte pct. (Henley og McIntyre, 2020). En international Gallup-undersøgelse fra 28 lande, også fra 2020, viste, at en tredjedel verden over troede på, at ”en fremmed magt bevidst havde skabt pandemien” (Gallup, 2020). I Tyskland opstod i løbet af pandemien det særlige *Querdenken*-fænomen, der ligesom den amerikanske pendant *conspirituality*, betegnede en sammen-smeltning af spirituelle, alternative livsforståelser med konspirationsteorier om, at myndighederne bevidst skjulte vaccinnens bivirkninger og hemmeligholdt alternativ viden, men promoverede vaccinen for at opnå økonomiske fordele og kontrol over befolkningen (se f.eks. Ward og Voas, 2011; Asprem og Dyrendal, 2015). Conspirituality-fænomenet var især tydeligt under demonstrationer og i gadebilledet, hvor deltagere benyttede bannere og slogans indeholdende sætninger som ”Nej til tvangsvaccination” og ”Min krop, mit valg”. De købte ind i argumenterne om, at sundhedsmyndighederne ville tvinge befolkningen til at blive vaccineret ud fra skjulte, fordækte motiver, og at vaccination grundlæggende er i modstrid med det enkelte menneskes frihedsrettigheder og ret til at leve ”alternativt” (Spinney, 2021).

Den uafhængige ngo, *The Center for Countering Digital (CCDH)* undersøgte i 2020 vaccinemodstanden på de sociale medier og nåede frem til, at der findes et lukket økosystem, som promoverer konspirationsteorier og ekstreme anti-vaccinationsholdninger. CCDH inddeler anti-vaccinationsbevægelsen online i fire grupper, som undertiden overlapper: Ledende aktivister, konspirationsemprenører, konspirationsteoretikere og online grupper.

De ledende aktivister og anti-vaxx-influencere er politiske aktivister, som arbejder fuld tid på at promovere og popularisere anti-vaccinationsholdninger. De fremstår som bevægelsens eksperter og kendisser, hvis rolle det er at give troværdighed til den information, som spredes. Kendte internationale skikkelser er den tidligere læge Andrew Wakefield, grundlæggeren af Children’s Health Defence, Robert F. Kennedy Jr. samt Barbara Loe Fisher, lederen af The National Vaccine Information Center. For eksempel promoverede Kennedy Jr. i 2020 på Instagram det argument, at medicinalfirmaerne ikke har nogen interesser i at sikre sig, at deres vacciner er sikre (CCDH, 2020: 20).

Konspirationsentreprenører eller produktudviklere af alternative præparater har en kommerciel og strategisk interesse i at promovere anti-vaccinationsinformation i forskellige reklamelignende opslag med det formål at sælge alternative sundhedsprodukter eller behandlingsformer, som ifølge deres beskrivelser virker som en bedre kur mod covid. Et eksempel er Instagramkontoen ”The Truth About Vaccines”, som i opslag gav råd om ”homøopatisk immunisering”. Opslagene lignede til forveksling officiel information fra sundhedsstyrelser (CCDH, 2020: 24). Mange af de alternative kanaler formår at skabe et billede af ekspertise og autoritet ved at imitere videnskabelig ekspertise og grafisk ligne videnskabelige kilder.

Konspirationsteoretikerne bruger anti-vaccinationsinformationen fra aktivisterne som led i en mere omfattende strategi med at promovere anti-systemisk perspektiv om myndighedernes, medicinalindustriens og videnskabens bedrag, herunder at covid er fake eller planlagt af magthaverne. Children’s Health Defense stod bag et opslag, som sprogligt lagde sig op ad QAnon-bevægelsen og identificerede ”Big Pharma som en del af den dybe stat” (CCDH, 2020: 29). QAnon er en yderliggående, primært højreekstrem, sammensværgelsesteori og internetbevægelse, som dyrker ideen om at afsløre og bekæmpe et komplot begået af en magtfuld samfundselite. Den opstod i 2016-2017 i kølvandet på præsidentvalget, hvor Donald Trump blev valgt.

Online grupper, fællesskaber og netværk består af mange forskellige, ”almindelige” mennesker, som er optagede af vaccinationsspørgsmålet, og som i So-Me-grupper diskuterer spørgsmål relateret til vacciner. Mange er forældre, som søger information på nettet ud fra en bekymring om vacciners sikkerhed og optagethed af ideen om naturlig immunitet. I lukkede grupper diskuterer de og deler alskens information, hvoraf meget ifølge CCDH stammer fra aktivisterne, entreprenørerne og konspirationsteoretikerne. For eksempel bliver det i mange grupper hyppigt diskuteret, om det er sundere for børns helbred at opnå immunitet uden vacciner. Diskussionerne i disse grupper absorberes af konspirationsteoretikerne, influencerne og entreprenørerne, som derefter kan målrette deres kommunikation fx ved at poste misinformation om, at ikkevaccinerede børn er sundere end vaccinerede (CCDH, 2020: 25). Mange af aktørerne går målrettet efter at plante usikkerhed hos forældre eller bestemte etniske grupper (CCDH, 2020: 32-4).

I Danmark så vi ikke helt samme omfang af denne type informationskredsløb, men ledende anti-vaccinationspersoner, der især kom fra spirituelle og alternative kredse, var aktive på de sociale medier og i forbindelse med de store corona-demonstrationer. Vaccineskeptiske partier som JFK21 og Frihedslisten var aktive både online og i gadebilledet. Lægerne Søren Ventegodt og Vibeke Manniche stod bag corona- og anti-vaccinations-misinformation, der blev spredt på de sociale medier. Psykoterapeuten Ole Vadum med 13.000 Facebookfølgere, musikeren og forfatteren Lars Muhl med 27.000 og sangeren Saseline Sørensen med 18.000 Facebookfølgere influerede grupper og debatter på de sociale medier, hvor det blandt andet handlede om retten til at

fravælge vaccine og alternative måder at styrke immunsystemet på (Peters og Bek-Thomsen, 2024: 205).

Den kontroversielle danske vaccinemodstander Per Brændgaard udtalte til avisen Information: ”Jeg tror godt på, at coronavirus findes, der er jo flere varianter, det er ikke noget nyt. Men i dette tilfælde er virussen blevet vabengjort i en psykologisk propagandakrig med formålet at misbruge frygten for covid-19 til at gennemføre en global fascistisk og kommunistisk politik” (Drivsholm, 2021). Udsagnet indrammer meget præcist den myndigheds-skepsis, som fik nogle danskere til at fravælge vaccinen.

Nogle mennesker udvikler en grundlæggende mistillid til myndighederne og usikkerhed om, hvorvidt man kan stole på læger, forskere, sundhedspersonale og sundhedsmyndigheder

Ifølge The Center for Countering Digital Hate har konspirationsteoriene og den pseudovidenskabelige misinformation den effekt, at mange mennesker bliver usikre på, hvad der er sand og falsk information (CCDH, 2020: 30-3). Nogle mennesker udvikler en grundlæggende mistillid til myndighederne og usikkerhed om, hvorvidt man kan stole på læger, forskere, sundhedspersonale og sundhedsmyndigheder. Usikkerheden om hvad man skal stole på, falder ikke altid ud til de officielle sundhedsmyndigheders fordel og kan i nogle tilfælde udvikle sig til konspirationsteorier om, at myndigheder og eksperter lyver om vacciner.

Hvordan kan sundhedsprofessionelle imødegå anti-vaccinationskonspirationsteorier?

Anti-vaccinekonspirationsteorier benytter som vist i det foregående en række pseudovidenskabelige og videnskabsafvisende argumenter og strategier og er således i konflikt med normalvidenskaben, dvs. den officielle biologiske og lægevidenskabelige forskning og evidens på et givent område. De influerer ikke kun på holdninger, men også på personers handlinger, politiske valg og adfærd i øvrigt (Goertzel, 2010; Marques, Douglas og Jolley, 2022; Douglas og Jolley, 2014b) og kan være en forhindring for vaccinetilslutningen. Der er en negativ sammenhæng mellem troen på anti-vaccinationskonspirationsteorier og det at blive udsat for konspirationsteorier f.eks. på nettet og så villigheden til at lade sig vaccinere (Jolley og Douglas, 2014a; Marques, Douglas og Jolley, 2022). En undersøgelse ligeledes fra 2014 viste, at folk, som tror på sundhedsrelaterede konspirationsteorier, er mindre tilbøjelige til at gå til lægetjek og til at lade sig vaccinere mod influenza (Wood, 2014). Det er et potentielt samfunds- og sundhedsmæssigt problem, som myndighederne verden over i stigende grad forholder sig til og også har en interesse i at modvirke (Eskola o.a., 2015; Leonard og Philippe, 2021; Burki, 2020; WHO, 2020). Der er noget, der tyder på, at når modstanden ikke kun har rod i bekymring og frygt for vacciners skadelige virkninger, især hvad angår børn, men også udspiller sig som en vrede imod, mistillid til og afvisning af de officielle videnskanaler,

så kan den være vanskelig at ændre på og forsøge at modvirke (CCDH, 2020: 30-1). Den er ligeledes vanskelig at gøre op med, når holdningerne rodfæster sig hos grupper og individer og bliver til en identitet eller form for "livsmission", der er i opposition til mainstreamsamfundet (Poland og Jacobson, 2012: 860). Konspirationforskeren Ted Goertzel formulerede i 2010 videnskabens opgave og udfordring med at tackle anti-vaccine- og sundhedskonspirationsteorier således:

"At respondere på konspirationsteorier og 'skeptikere' trækker videnskabsfolk ind i arenaer, hvor objektiv information har mindre at sige end følelsesmæssig appel, ikke understøttede beskyldninger og uverificerede spekulationer. Videnskabsfolk er forståeligt nok tilbageholdende med at blive fanget i sådanne debatter, men de er nogle gange uundgåelige, når det bliver nødvendigt for videnskabsfolk at udtrykke deres bekymring offentligt. Det er derfor både af stor værdi og vigtighed at forstå logikken i de konspirationsteoretiske argumenter og den bedste måde at imødegå dem" (Goertzel, 2010: 493, oversat af forfatter).

Gennem de seneste år er der opstået et tværvideenskabeligt forskningsfelt mellem sundhedsprofessionelle, læger, psykologer og forskere med samfunds- eller humanvidenskabelig baggrund, der undersøger de forskellige årsager til vaccineskepsis og særligt de mere ekstreme dele af spektret, som benytter konspirationsteoretisk og pseudovidenskabelig argumentation. Herunder også hvad myndigheder, sundhedsprofessionelle og videnskabsfolk i praksis stiller op med den type alternative opfattelser, eller sagt med Goertzels ord – hvordan man bedst imødegår dem både på samfunds- gruppe- og individniveau (se f.eks. Goldenberg, 2021; MacDonald, 2015; Marques, Douglas og Jolley, 2022; Eskola o.a., 2015; Leonard og Philippe, 2021; Leask, 2012; Spinney, 2021).

På baggrund af denne artikels analyse af vaccineskepsis som et bredt spektrum af mange forskellige holdninger, og navnlig karakteren af pseudovidenskabelige og videnskabs skeptiske elementer som fremherskende i store dele af skepsissen, kan der argumenteres for, at sundhedsprofessionelle på individniveau først må foretage en afdækning af, hvilke typer af holdninger og argumenter der er tale om, og hvor rodfæstede de er i personers og gruppers identitet, samt i hvor høj grad der benyttes konspirationsteoretiske argumenter. Det kræver i første trin, at de sundhedsprofessionelle kender til logikken i konspirationsteorier og pseudovidenskab og interesserer sig for de bevæggrunde, som grupper og personer har for at indtage vaccineskeptiske holdninger, hvad enten det er en oplevet usikkerhed, mistillid til staten og myndigheder generelt, angst for skadelige bivirkninger, personligt oplevede erfaringer med vaccineskader eller alternative sundhedsopfattelser – eller en kombination af flere elementer (Marques, Douglas og Jolley, 2022: 383). Som Marques, Douglas og Jolley (2022: 382-3) argumenterer for, udfylder sundhedsrelaterede konspirationsteorier forskellige behov hos patienter og borgere: De reducerer

usikkerhed og sårbarhed samt følelsen af manglende kontrol eller følelsen af at være marginaliseret.

Dernæst må sundhedspersonale udvikle strategier til at indgå i dialog med konspirationsteoretikere (Leask, 2012; Leonard og Philippe, 2021: 4). Hvis vaccineskepsis ikke primært skyldes manglende viden eller manglende kognitiv formåen, men tværtimod baserer sig på følelser af usikkerhed, som er blevet mindsket gennem egen research og tro på alternative, pseudovidenskabelige og konspiratoriske teorier, der tilbyder personen en sikker grund, så vil strategien med at forsøge at *debunke*, 'mod-informere' eller præsentere for korrekte videnskabelige data i mange tilfælde prelle af og kun have en ringe effekt (Leonard og Philippe, 2021: 4; Marques, Douglas og Jolley, 2022: 383).

Ved at anerkende de underliggende behov, som konspirationsteorien opfylder hos personen, er der basis for en dialog og for at patienten på et tidspunkt i samtalen eller samtalerne vil åbne sig for andre argumenter

Første led i kommunikationen er at lytte opmærksomt til patientens bekymringer og møde deres behov, f.eks. behovet for at føle, at man har sikker viden og kontrol over egen sundhed. Ved at benytte en empatisk, forstående og fordomsfri tilgang skabes der en tillidsfuld relation mellem borgeren og den sundhedsprofessionelle, som kan være med til at skubbe til borgerens holdninger og opfattelser. I praksis skabes denne relation ved at: 1. Stille spørgsmål og lytte. 2. Vise empati og forståelse for bekymringer. 3. Anerkende vigtigheden af at stille kritiske spørgsmål til vacciner. 4. Arbejde på at genskabe personens følelse af kontrol og 5. At fremhæve, at konspirationsteorierne er langt mindre udbredte, end vi tror (Marques, Douglas og Jolley, 2022: 382). Ved at anerkende de underliggende behov, som konspirationsteorien opfylder hos personen, er der basis for en dialog, og for at patienten på et tidspunkt i samtalen eller samtalerne vil åbne sig for andre argumenter. Leask o.a. (2012: 4) oplister på baggrund af et større litteraturstudie følgende strategier som hjælpsomme i forhold til at kommunikere med forældre, der er usikre på vacciner: Indtage et interesseret og imødekommende kropssprog, hjælpe med at udtrykke og formulere bekymringer, spørge om tilladelse til at diskutere opfattelser, lytte empatisk og anerkendende, kunne vurdere graden af omstillingsparathed, give information om fordele og ulemper ved vaccination og at tilbyde informationsmateriale.

Der er således flere studier, der indikerer, at den fordomsfri dialog og opbygning af en tillidsfuld relation mellem borgeren og den sundhedsprofessionelle på individniveau formår at rykke patienters holdninger og tro på anti-vaccinationskonspirationsteorier. Ulempen ved denne tilgang er, at den er tidskrævende og typisk kræver flere møder mellem borgeren og den sundhedsprofessionelle for at opbygge den nødvendige tillid. Tid, som sundhedsprofessionelle ofte ikke har i en travl hverdag. Desuden kræver den opmærksomhed på pro-

blemstillingen på samfundsplan og efteruddannelse af sundhedspersonale, særligt i forhold til at forstå mekanismerne bag konspirationsteorierne og træne dialogteknikker.

Troen på anti-vaccinationskonspirationsteorier har betydelig indflydelse på borgeres holdninger til spørgsmål om sygdom og sundhed samt fravalg af vacciner og handlinger i forhold til øvrige sundhedstilbud. Det er et problem i forhold til folkesundheden og til at sikre en høj vaccinationsdækning, som igen er forudsætning for, at smitsomme virussygdomme ikke spreder sig i en befolkning eller et lokalområde. Senest har WHO igen fremhævet bekymringerne for spredning af konspirationsteorier om vacciner i forhold til bekæmpelse af en fremtidig pandemi, som eksperter desværre vurderer som et sandsynligt scenarie (WHO, 2024). Forskning i anti-vaccinationskonspirationsteorier og forebyggelse heraf bør i fremtiden fokusere på sammenhængene mellem samfunds-, gruppe- og individ-niveauet, udvikle kommunikationsstrategier til gavn for myndigheder og sundhedsprofessionelle samt foretage flere tværvideenskabelige studier, der kombinerer viden fra det sundhedsvideenskabelige felt med social- og humanvidenskabelige tilgange.

Referencer

- Andreasen, Kasper B. (2020), "Konspirationsteori delt igen og igen, og tirsdag blev myndigheder bedt om at forholde sig til den", *tv2.dk*, 29. september.
- Asprem, Egil og Asbjørn Dyrendal (2015), "Conspirituality Reconsidered: How Surprising and How New is the Confluence of Spirituality and Conspiracy Theory", *Journal of Contemporary Religion*, 30(3): 367-82.
- Barkun, Michael (2016), "Conspiracy Theories as Stigmatized Knowledge", *Diogenes*: 1-7.
- Blaskiewicz, Robert (2013), "The Big Pharma conspiracy theory", *Medical Writing*, 22(4): 259-61.
- Bonderup, Gerda (2006), *Det medicinske politi. Sundhedspolitikken i Danmark 1750-1860*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Brockhoff, Maria, Rikke Alberg Peters og Mikkel Thorup (2018), *Den skjulte sandhed. Konspirationsteorier, magt og konflikt*, Aarhus: Klim.
- Burki, Talha (2020), "The online anti-vaccine movement in the age of COVID-19", *The Lancet*, 2(10): e504-5.
- Center for Countering Digital Hate (2020), "The Anti-vaxx Playbook", December.
- Center for Terroranalyse (2023), "Vurdering af terrortruslen mod Danmark", PET, marts.
- Douglas, K.M. og R.M. Sutton (2023), "What Are Conspiracy Theories? A Definitional Approach to Their Correlates, Consequences, and Communication", *Annual Reviews of Psychology*, 74: 271-98.
- Drivsholm, Louise Schou (2021), "Blokeret burger efter vaccinekritik på Facebook: Hvis vi tager fejl, må I latterliggøre os, ikke udelukke os", *Information*, 13. februar.
- Eskola, Juhani o.a., (2015), "How to deal with vaccine hesitancy?", *Vaccine*, 33: 4215-7.
- Gordin, Michael D. (2021), *On the Fringe. Where Science Meets Pseudoscience*, Oxford: Oxford University Press.
- Jolley, Daniel og Karen M. Douglas (2014a), "The Effects of Anti-Vaccine Conspiracy Theories on Vaccination Intentions", *PLoS ONE*, 9(2): 1-9.
- Jolley, Daniel og Karen M. Douglas (2014b), "The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint", *British Journal of Psychology*, 105(1): 35-56.
- Gallup International Association (2020), "The Coronavirus: a Vast Scared Majority Around the World", 26 marts, www.gallup-international.com/survey-results-and-news/survey-result/the-coronavirus-a-vast-scared-majority-around-the-world
- Goertzel, Ted (2010), "Conspiracy theories in science", *EMBO Reports*, 11(7): 493-9.
- Gøtzsche, Peter (2023), *Dødelig medicin og organiseret kriminalitet. Hvordan medicinalindustrien har korrumpet sundhedsvæsenet*, København: People's Press.
- Henley, Jon og Niamh McIntyre (2020), "Survey uncovers widespread belief in 'dangerous' Covid conspiracy theories", *The Guardian*, 26. Oktober, www.theguardian.com/world/2020/oct/26/survey-uncovers-widespread-belief-dangerous-covid-conspiracy-theories
- Larsen, Klaus (2015), "Mæslingeudbrud rammer Californien", *Ugeskrift for læger*, 27. januar, <https://ugeskriftet.dk/nyhed/maeslingeudbrud-rammer-californien>
- Leask, Julie et. al. (2012), "Communicating with parents about vaccination: a framework for health professionals", *BMC Pediatrics*, 12(154): 1-11.

- Leonard, Marie-Jeanne og Frederick L. Philippe (2021), "Conspiracy Theories: A Public Health Concern and How to Address It", *Frontiers in Psychology*, 12: 1-6.
- Marques, Matthew D., Karen M. Douglas og Daniel Jolley (2022), "Practical recommendations to communicate with parents about health-related conspiracy theories", *The Medical Journal of Australia*, 2016(8): 381-4.
- McDonald, Noni E. (2015), "Vaccine hesitancy: Definition, scope and determinants", *Vaccine*, 33: 4161-4.
- Mencke, Mathias Sonne (2018), "Mads Palsvig fra partiet JFK21: 'Hillary Clinton er pædofil, og Dan Jørgensen er sadomasochist'", *Information*, 20. januar.
- Mole, Beth (2024), "Measles erupts in Florida school where 11% of kids are unvaccinated", *Ars Technica*, 20. Februar, <https://arstechnica.com/science/2024/02/measles-erupts-in-florida-school-where-11-of-kids-are-unvaccinated/>
- Newman, Devora, Stephan Lewandowsky og Ruth Mayo (2022), "Believing in nothing and believing in everything: The Underlying cognitive paradox of anti-COVID-19 vaccine attitudes", *Personality and Individual Differences*, 189: 1-6.
- Peters, Rikke A. og Jakob Bek-Thomsen (2024), *Anti-Vaccinemodstandens historie*, Gads Forlag.
- Poland, Gregory A. og Robert M. Jacobson (2011), "The Age-Old Struggle against the Antivaccinationists", *New England Journal of Medicine*, 362(2): 97-9.
- Poland, Gregory A. og Robert M. Jacobson (2012), "The Clinician's guide to the anti-vaccinationists' galaxy", *Human Immunology*, 73: 859-66.
- Raes, Marie (2021), "Jeg stoler på mit immunforsvar", *Midtjyllands Avis*, 19. januar.
- Riedel, Stefan (2005), "Edward Jenner and the history of smallpox vaccination", *BUMC Proceedings*, 18(1): 21-5.
- Schernhammer, Eva o.a., (2021), "Correlates of COVID-19 vaccine hesitancy in Austria: trust and the government", *Journal of Public Health*, 44(1): 106-16.
- Spinney, Laura (2021), "Could understanding the history of anti-vaccine sentiment help us overcome it?", *The Guardian*, 26. januar, www.theguardian.com/society/2021/jan/26/could-understanding-the-history-of-anti-vaccine-sentiment-help-us-to-overcome-it
- Stein, Richard A. (2017), "The golden age of anti-vaccine conspiracies", *GERMS*, 7(4): 168-70.
- Sundhedsstyrelsen (2020), "'JANUARY CORONAVIRUS FINDES'", Facebook, 30. september.
- Sundhedsstyrelsen (2021), "Statusrapport", Børnevaccinationsprogrammet 2019-2021.
- Sundhedsstyrelsen og Epinion (2021), "Årsager til ikke at lade sig vaccinere", Kvalitativ undersøgelse.
- Sundhedsstyrelsen (2022), "Statusrapport", Børnevaccinationsprogrammet 2022.
- van Prooijen, Willem o.a., (2023), "Conspiracy beliefs prospectively predict health behaviour and well-being during a pandemic", *Psychological Medicine*, 53(6): 2514-21.
- Ward, Charlotte og David Voas (2011), "The Emergence of Conspiracy", *Journal of Contemporary Religion*, 26(1): 103-21.
- Wolfe, Robert M. og Lisa K. Sharp (2002), "Anti-vaccinationists past and present", *BMJ*, 325: 430-2.
- Wood, Oliver T. (2014), "The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions", *PLoS ONE*, 9:e89177.
- World Health Organization (2019), "Ten threats to global health in 2019", www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019
- World Health Organization (2022), "Understanding the behavioural and social drivers of vaccine uptake", *WHO Position paper*, May, <https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/354458/WER9720-eng-fre.pdf>
- World Health Organization (2024), "WHO Director-General's speech at the World Governments Summit", 12. februar, www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-speech-at-the-world-governments-summit---12-february-2024
- Zipprich, Jennifer o.a., (2015), "Measles Outbreak – California, december 2014-February 2015", *Centers for Disease Control and Prevention*, 64(06): 153-4, www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/mm6406a5.htm

9/11, COVID-19 og Onkel Reje: Konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Artiklen undersøger udviklingen af konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede med fokus på krig, økonomi, sundhed og kultur i forbindelse med 9/11, finanskrisen, COVID-19 og Onkel Reje-sagen. Den argumenterer for, at konspirationsteoriene skal ses i lyset af nationale og internationale sam-

fundskriser, fremkomsten af sociale medier og import af en amerikansk konspirationskultur, der forventer konspiration fra magtelite, fordi magtelite tidligere har konspireret. Amerikaniserede konspirationsteorier bliver derfor en måde at udtrykke utilfredshed samt en måde at forstå verden.

”It’s not about a virus, it’s about control” kunne man læse på et af de mange skilte ved den første *Men In Black*-demonstration i januar 2021 i København, hvor flere tusinde mennesker marcherede til tonerne af protestsangen ”Mette Ciao” mod regeringens håndtering af corona-krisen (Hvilsom og Sjöberg 2021). Tilliden til myndighederne var lav efter pandemiens første år med maskepåbud, nedlukning og nedslagning af danske mink. Samtidig foreslog regeringen nu en revision af den omfattende Epidemilov, der gav myndighederne vidtrækkende beføjelser overfor borgerne og, i princippet, muliggjorde tvang i forbindelse med behandling og isolering af syge (Folketinget, 2021). Konspirationsteorier om regeringens påståede magtmisbrug fremstod som en tiltrækkende forklaringsmodel på, hvorfor alle disse tiltag nu var nødvendige og blev hurtigt allestedsnærværende under Corona-krisen. De inkluderede bl.a. forestillingen om, at danske demokratiske beslutninger blev styret af Verdenssundhedsorganisationen (WHO), World Economic Forum (WEF) og Bill & Melinda Gates Foundation.

Corona-konspirationsteoriene var fremfor alt motiveret af usikkerhed og frygt, vrede og afmagt. Resultatet var en dyb mistillid til ”eliten”, der ikke forvaltede magten ordentligt og ikke arbejdede for befolkningen. I tiden efter COVID-19 antog konspirationsteoriene også kulturpolitiske dimensioner, da den populære (men også omdiskuterede) DR-figur Onkel Reje blev udsat for kraftig kritik for at korrumpere børnene og fremme afvigende seksuel adfærd og identitetspolitik. Disse konspirationsteorier var udover at være anti-elite og anti-woke også amerikaniserede og, i en bredere forstand, internationaliserede, da indhold, udtryk og tilgang i høj grad kunne genfindes i en international og særligt i en amerikansk kontekst. COVID-19 var dog ikke arnestedet for konspirationsteorier i Danmark. Snarere byggede den videre på en udvikling, der i høj grad blev grundlagt i forbindelse med 11. september-angrebene i USA og den danske deltagelse i Krigen mod terror, styrket i

**KASPER GROTTLE
RASMUSSEN**

Lektor, Institut for kultur og
sprogvidenskaber,
Syddansk Universitet,
grotle@sdu.dk

efterdønningerne af finanskrisen 2008-9 og stadfæstet under Donald Trumps regeringsperiode i USA, 2017-21.

Konspirationsteori rimer på krise og kan ses som et udtryk for bekymring for samfundsudviklingen (Radnitz, 2022). Nærværende artikel handler derfor om udviklingen af konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede med fokus på, hvilke konspirationsteorier der har kendetegnet denne krisestemning, hvordan og hvorfor? Artiklen peger på, at udviklingen især har været defineret af konspirationsteorier om krig, penge, sundhed og kulturelle værdier, og undersøger derfor 9/11-konspirationsteorien om, at den amerikanske regering i virkeligheden iscenesatte angrebene som påskud for at igangsætte Krigen mod Terror med dansk deltagelse, New World Order og Great Reset-konspirationsteoriene om, at en lille elite af grådige, pengestærke skikkelser orkestrerede såvel finanskrisen og COVID-19 pandemien for egen vindings skyld, samt såkaldte "conspirituality"-teorier om planlagte ændringer på det køns- og seksualitetskulturelle område i forbindelse med drag shows og særligt Onkel Reje-kritikken. Fælles for disse konspirationsteorier er, at de handler om magt og afmagt, om en elite der forsøger at gennemtvunge forandringer over hovedet på den almene befolkning og på bekostning af befolkningens interesser. Teoriene er også forbundet ved at være inspireret af amerikanske konspirationsteorier og ditto konspirationstænkning.

➤➤ **Selv når konspirationsteoriene ikke er direkte amerikanske adaptationer, men trækker på andre inspirationer, er tilgangen ofte amerikaniseret og følger amerikansk konspirationstænkning. Amerikaniseringen af konspirationsteorier kan derfor udtrykke både utilfredshed med verdens tilstand og et vejkort til at forstå den**

Artiklen argumenter for i hvert fald tre årsager til fremkomsten konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede. For det første udtrykker de en underliggende usikkerhed, utryghed og utilfredshed ansporet af en international og national samfundsorden, der synes krisefyldt og kaotisk, samt et politisk system og elitære institutioner, der opleves som lukkede, uigennemsigtige fora, hvis magt udøves i et demokratisk tomrum influeret af internationale beslutninger truffet langt fra danske borgere. Danmark er forbundet med resten af verden gennem økonomiske og politiske aftaler og krigsdeltagelse, hvorfor danske forhold ikke opfattes i isolering, men snarere som en brik i en international sammenhæng. For det andet har tilgængeligheden af sociale medier de sidste 20 år gjort det amerikanske materiale mere tilgængeligt for et dansk publikum og har i øvrigt muliggjort deling af information og holdninger i en grad, der gør, at sociale medier er det primære samlingssted for konspirationsteorier i Danmark. For det tredje skyldes adoptionen af amerikanske konspirationsteorier, at den generelle amerikanske kulturelle indflydelse i Danmark siden det 20. århundrede svær at underdrive (Sørensen, 2022),

hvilket bidrager med kulturelle referencer og et rigt udvalg af sammenhængende konspirationfortællinger med genkendelige gerningsmænd. Selv når konspirationsteorierne ikke er direkte amerikanske adaptationer, men trækker på andre inspirationer, er tilgangen ofte amerikaniseret og følger amerikansk konspirationstænkning. Amerikaniseringen af konspirationsteorier kan derfor udtrykke både utilfredshed med verdens tilstand og et vejkort til at forstå den.

Konspirationsteoriernes væsen og kultur

Konspirationsteorier er intellektuelle konstruktioner, der forestiller sig, at to eller flere nedrige personer er i færd med hemmeligt at planlægge eller udføre en ulovlig eller umoralsk handling, der vil berige konspiratorerne (enten økonomisk eller politisk) på bekostning af den almene befolkning (Butter, 2020: 9; Olmsted, 2009: 3). Aktiviteten foregår således altid i et intersemæssigt nulsumsspil, og interesser har en klar forrang som menneskeligt motiv i den konspirationsteoretiske forklaringsmodel (idéer, følelser, kultur betyder altså forsvindende lidt), hvilket understreges af, at aktørperspektivet også står over det strukturelle – menneskelig intention og handling står helt centralt i konspirationsteorien, der ikke accepterer tilfældigheder, uheld eller uoverlagte hændelser. Konspirationsteorien kan afdække skjult mening, idet intet helt er som det ser ud til at være, og samtidig ser separate sammensværgelser ud til at være forbundet (Barkun, 2013: 3-4).

Artiklen trækker på Michael Barkuns typologi (ibid.: 6), der opdeler konspirationsteorier i tre kategorier, hhv. begivenhedskonspirationsteorier, systemiske konspirationsteorier og superkonspirationsteorier. Den første henviser til afsluttede hændelsesforløb, som for eksempel mordet på John F. Kennedy og 11. september, der udover at have en begyndelse og ende, i de to nævnte tilfælde er kendetegnet ved at være foreviget af audiovisuelt materiale, der nu kan deles på offentligt tilgængelige platforme, hvor alle detaljer kan studeres. Den systemiske konspirationsteori antyder et større komplot med gerningsmænd spredt udover et netværk med en dybere, langsigtet plan. Eksempler herpå er Deep State-konspirationsteorien, der forestiller sig eksistensen af en permanent stat i staten, der intentionelt modarbejder demokratiet, eller at finanskrisen i 2008/9 var orkestreret af grådige pengespekulanter, der i fællesskab konspirerede om at snyde den almene befolkning. Superkonspirationsteorier opstår, når flere sammensværgelser bliver forbundet i lange historiske udviklingsforløb, der ofte inkluderer religiøse elementer. Gerningsmændene repræsenterer uhildet ondskab med absolutte kræfter. Konspirationsteorier om ufoer, rumvæsner og Gud og Djævlens hører til i denne kategori, hvilket også inkluderer teorien om New World Order (NWO/Den Nye Verdensorden), hvor en global, ond elite i århundreder har søgt verdensherredømme. Begivenhedskonspirationsteorier kan indgå i såvel systemiske som superkonspirationsteorier og sidstnævnte har generelt set en stigning siden 1980'erne (ibid.)

Konspirationsteoriforskningen har især været karakteriseret ved to hovedretninger, der foreslår forskellige årsager til teoriernes opståen. Den amerikanske historiker Richard Hofstadter karakteriserede i 1960'erne politiske konspirationsteorier i USA som udtryk for politisk paranoia (*paranoid style*) og hævdede, at de var farlige og samfundsnedbrydende, samt at de gennem USA's historie udelukkende havde været udtrykt af mindre grupper på yderfløjene (Hofstadter, 1964). Denne såkaldt psykopatologiske tilgang til konspirationsteorier var inspireret af blandt andre filosofen Karl Popper og andre europæiske intellektuelle, der ved selvsyn havde oplevet, hvordan disse teorier havde påvirket fascismen og nazismen i Mellemkrigstiden (Butter og Knight, 2019).

Som reaktion på Hofstadters psykopatologi opstod den kulturelle vending (*cultural turn*) i 1990'erne og 00'erne, hvor forskere som Peter Knight (2000), Timothy Melley (2000), Mark Fenster (2008), Kathryn Olmsted (2009) og Michael Butter (2014) fastslog, at konspirationsteorier skal forstås på et kollektivt i stedet for et individuelt niveau, og at de skal ses som tænkemåder og forklaringsmodeller, der er opstået af historiske og kulturelle processer, som kan give os indsigt i samfundsstrømninger gennem tiden, herunder særligt forholdet mellem eliten og folket.

Denne artikel er inspireret af den kulturelle vending og især af den britiske kulturforsker Peter Knights begreb "konspirationenkultur". Knight beskriver, hvordan den politiske, og især den sikkerhedspolitiske, kultur i USA siden Anden Verdenskrig har bidraget til udviklingen af konspirationsteorier gennem hemmelighedskræmmeri og fordækte handlinger, også mod egen befolkning. Denne "forventning om konspiration både som en forklaringsmodel og som politisk handlemåde har sammen skabt det som kan kaldes en 'konspirationenkultur'" (2000: 3, *min oversættelse*). Hvis befolkningen, delvist berettiget, med belæg i historien forventer, at regering og elite konspirerer, bliver konspirationsteorier således lettere at acceptere. Denne konspirationenkultur lever i dag i bedste velgående i USA, hvor den har naturlige rødder med rig historisk næring, også selvom de sammensværgelser, den henviser til, ikke nødvendigvis er sande. Amerikaniseringen af konspirationsteorier i Danmark efter årtusindskiftet bygger netop på importen af denne konspirationenkultur og dens historiske baggrund. Fordi artiklen bygger på netop denne konspirationenkulturs indflydelse i Danmark, vil næste afsnit især vise, under hvilke vilkår den er fremkommet i USA.

Konspirationsteoriernes (korte) historie indtil det 21. århundrede: Europa-USA t/r

Selvom vi kender til konspirationsteorier fra de antikke riger i Rom og Grækenland, skal vi alligevel frem til tiden mellem ca. 1500 og 1800 i Europa for at finde en form, der giver mening som udgangspunkt for udviklingen frem til i dag. Denne tidsalder var især karakteriseret ved komplekse, uigennemsigtige politiske strukturer (der blandt andet inkluderede elitære hemmelige selskaber), hvis forklaring så ud til at kræve, at magten blev udøvet af usynlige

kræfter. Oplysningstidens fokus på sekularisering og rationalisme erstattede delvist det guddommelige med det menneskelige og satte selvstændigt tænkende, ansvarlige og magtkritiske borgere i centrum. Massemediernes spæde begyndelse gjorde det muligt at kommunikere disse tanker bredt ud (Butter, 2020: 92-6).

Bekymringer om skjult politisk magt var fremherskende på begge sider af Atlanten. I Europa knyttede frygten sig særligt til grene af Frimurerordenen. I 1700-tallets Danmark og Sverige florerede forestillingen om, at Frimurerne var i færd med at infiltrere statsapparatet gennem kongehusene og modstanden mod bevægelsen blev substantiel (Astapova et al., 2021: 16-8). Den væsentligste kritik blev dog rettet mod Illuminati-selskabet i Bayern og dets leder Adam Weishaupt, der i tiden 1776-1785 søgte at udbrede Oplysningstidens idealer, hvilket blandt andet indebar kritik af monarkiet som styreform. I tiden efter den Franske Revolution udkom værker, hvor kontrarevolutionære kræfter, herunder den skotske fysiker John Robison (1798) og den franske abbed Augustin Barruel (1797-98), beskyldte Illuminati for i al hemmelighed at have orkestreret revolutionen.

Også i den Amerikanske Revolution (1775-1783) spillede konspirationsteorier en central rolle. Forfatningsfædrene var overbevist om, at 1760'ernes og 1770'ernes stigende beskatning og udhuling af frihedsrettigheder måtte betyde, at de engelske koloniherrer planlagde at reducere de spirende amerikanske kolonier til slaver. I London opfattedes oprøret ligeledes i konspiratoriske termer, altså som et planlagt angreb mod engelsk suverænitæt. Historikere afviser disse tolkninger, men på begge sider af Atlanten blev den konspiratoriske mistro anset for at være udtryk for et sofistikeret verdenssyn, for hvis man forventede komploter blev man i hvert fald ikke snydt (Bailyn, 1967; Wood, 1982).

USA blev således født med konspirationsteorier som en afgørende del af landets DNA. Den tyske konspirationsteoriforsker Michael Butter hævder, at dette især har tre overordnede årsager, nemlig en tro på årsagssammenhænge, der favoriserer individet/aktøren fremfor strukturer og tilfælde (hvilket også var udbredt i Oplysningstidens Europa), der netop på grund af den amerikanske fokus på individualisme er forblevet stærk i USA; en frygt for Republikkens undergang, der hele tiden må være på udkig efter fjender, der vil skade eller kuppe statsapparatet; og endelig betydningen af landets puritanske fortid, hvor de tidligste engelske indvandrere medbragte religiøse forestillinger og årsagsforklaringer om overnaturlige kræfter, især Djævelen, anvendte agenter på jord, først hekse, siden jøder, i storstilede forsøg på at ødelægge Guds verdensorden (Butter, 2014: 35-6).

I såvel det 19. århundrede som det 20. århundrede var amerikanernes forhold til staten helt centralt for udviklingen af konspirationsteorier. Staten skulle have begrænset magt overfor borgerne, men idet den var ung og skrøbelig skulle den samtidig garderes mod fremmede, infiltrerende kræfter, såsom

medlemmer af hemmelige selskaber, især Illuminati og Frimurerne, og nyankomne religioner, f.eks. katolicisme og mormonisme, der kunne skabe splid og måske tiltrække følgere på den religiøse markedsplads (Knight, 2002: 4). I takt med at staten voksede i det 20. århundrede, voksede også frygten for både dens undergang og dens potentiale for overgreb mod borgernes frihed. På grund af frygten for kommunistisk infiltration, igangsatte myndighederne allerede i 1930'erne store overvågningsprogrammer mod egne borgere, ligesom blandt andre Joseph McCarthy, Republikansk senator fra Wisconsin, og John Birch Society, en yderliggående højrefløjsgruppe, i 1950'erne og 1960'erne hævdede, at kommunistiske agenter havde infiltreret den offentlige sektor (Olmsted, 2009).

Mordet på John F. Kennedy i november 1963 er en milepæl i historien om konspirationsteorier. Stod den tidligere marinesoldat Lee Harvey Oswald virkelig bag, eller var forbrydelsen resultatet af en sammensværgelse, der inkluderede CIA, militæret og Lyndon B. Johnson, der overtog præsidentembedet efter Kennedy. Den officielle Warren-kommissionsrapport pegede på Oswald (hvilket den videnskabelige konsensus også gør), men store dele af befolkningen vendte sig i stigende grad mod konspirationsteorier. Det såkaldte vægtskålsargument (illustreret ved en analog køkkenvægt, hvor der skabes balance ved, at indholdet har samme vægt i begge skåle) er i overført forstand brugt til at forklare, hvorfor Oswald i den populære forståelse ikke rimeligvis kunne antages at være Kennedys banemand. Denne "ubetydelige" figur var simpelthen ikke tung nok til at fælde en populær, ungdommelig præsident, der havde opnået stærke politiske resultater – særligt på den internationale scene med Cuba-krisen, en atomaftale med Sovjetunionen og planer om tilbagetrækning fra Vietnam (Manchester, 1992). For at skabe balance måtte der en konspiration til (Olmsted, 2009: 111-38; Knight, 2000). Den upopulære Vietnamkrig bidrog sammen med tidens ungdomsoprør og borgerrettighedsbevægelser til forestillingen om, at regeringen skjulte sandheden om Kennedy-mordet og ikke ville alle borgere det bedste.

Fra midten af 1970'erne væltede det ud med afsløringer om skiftende regerings ulovligheder og massive overvågningsprogrammer affødt af parlamentariske undersøgelser af præsident Richard Nixons rolle i Watergate-sagen, der gjorde at han måtte gå af i august 1974 pga. en sammensværgelse om politisk sabotage, bestikkelse og ulovlig overvågning (Olmsted, 2009: 149-52). Undersøgelser afslørede, at Nixons handlinger ikke var enestående, da statsmagten i årtier havde gjort sig skyldig i hemmelige kupforsøg mod udenlandske statsledere, massive overvågningsoperationer, og endda makabre forsøg på at perfektionere "hjernevask" ved hjælp af heftige doser LSD (ibid. 161-75). Populærkulturen bidrog til den videre digtning af vilde teorier i de såkaldt paranoide thrillere som f.eks. *The Parallax View* (1974) og *Three Days of the Condor* (1975). Fra officiel side blev systematisk råddenskab i statsapparatet afvist som farlige konspirationsteorier, men dele af befolkningen frygtede, at staten var gået for langt og at der var opstået en "Deep State" (Dyb Stat, dog endnu ikke med det navn), altså en slags stat i staten, der i al hemmelighed

modarbejdede befolkningens interesser for egen vindings skyld. Disse anti-elite konspirationsteorier var også til stede i Europa i 1970'erne, dog især på yderfløjene, for eksempel i den venstreekstremistiske terrorisme i Tyskland og Italien (Girard, 2020: 575-6).

Højrefløjsekstremistiske og antisemitiske konspirationsteorier fandtes i Europa og USA både før og efter Anden Verdenskrig. Forestillingen om et jødisk verdenskomplot var relativt udbredt især i det 19. og starten af det 20. århundrede og fik konkret udtryk med det forfalskede smædeskrift "Zions Vises Protokoller", der angiveligt skulle være referat af en hemmelig jødisk verdenskongres og bevise en zionistisk sammensværgelse verdensherredømme. Oprindeligt blev det produceret af Zarens hemmelige politi i Rusland omkring år 1900 og rejste hurtigt over Atlanten, hvor bilfabrikanten Henry Ford publicerede det i sin avis "The Dearborn Independent". Til trods for gentagne tilbagevisninger bruges protokollerne fortsat i antisemitiske konspirationsteorier (Olmsted, 2009).

Den britiske forfatter og fascist Nesta Webster forbandt i starten af det 20. århundrede antisemitisme med Illuminati-konspirationsteorier og argumenterede dermed for en lang historisk forbindelse til okkulte bevægelser i antikken. Alt sammen med jøder som de ultimative bagmænd (Webster, 1924). På den måde var hendes arbejde det væsentligste ophav til konspirationsteorien New World Order (NWO/Den Nye Verdensorden – dog endnu ikke under det navn), der netop forestillede sig, at en global elite konspirerede om hegemoni, der havde været planlagt i flere århundreder. Disse idéer bevægede sig også hurtigt over Atlanten, hvor især John Birch Society adopterede dem, idet de dels komplementerede organisationens anti-kommunisme og senere blev brugt som grundlag for at udvikle forestillingen om "The Insiders", en hemmelig, global elite, der søgte ultimativ kontrol (Welch, 1966). Det var John Birch talsmanden, Gary Allen, der i sin indflydelsesrige bog *None Dare Call It Conspiracy* (1971) navngav teorien "New World Order".

Afslutningen på den Kolde Krig i slutningen af 1980'erne og starten af 1990'erne gjorde NWO til den dominerende superkonspirationsteori i USA. Fraværet af den bipolære Øst-Vest konflikt henledte opmærksomheden på statsmagtens påståede tyranniske adfærd i forhold til våbentilladelser og religionsfrihed. Separatistbevægelser og statslige politienheder kom i åben kamp ved Ruby Ridge, Idaho (1992) og Waco, Texas (1993) med dødelige udfald. Samtidig kritiseredes også den verdensomspændende globaliseringsbølge, dels for sin neoliberale økonomi, dels for den gradvise overdragelse af national suverænitæt til internationale institutioner. Det nye medielandskab bidrog til denne forståelse. Internettets udbredelse i 1990'erne favoriserede ekstreme synspunkter på højrefløjen, som også kunne bringes i konservativ taleradio og delvist også på det nye Fox News (Olmsted, 2009). NWO havde også religiøse undertoner, da sammensværgelsen i sidste ende var djævelsk og enkelte varianter inddrog også rumvæsner, hvis udbredelse den indflydelsesrige TV-serie *X-Files* bidrog til at popularisere (Barkun, 2013).

9/11 og Krigen mod Terror

11. september 2001 blev USA ramt af et terrorangreb. Fire kaprede fly blev anvendt i angrebet. To af dem styrtede ind i World Trade Center Tårn 1 (WTC1) og 2 (WTC2). Det tredje fly ramte forsvarsministeriets hovedsæde, Pentagon, i udkanten af Washington, D.C, og et fjerde, formentlig med kurs mod regeringsbygninger i Washington, D.C, styrtede ned udenfor Shanksville, Pennsylvania, bragt ned af passagererne. 19 mænd fra organisationen Al-Qaeda deltog i angrebet, der var planlagt og finansieret af Osama bin Laden. Terrorangrebet skabte panik i befolkningen. Ikke siden Pearl Harbor i 1941 blev bombet af japanerne, var USA blevet angrebet på egen jord. Dette er den officielle forklaring, der hurtigt blev suppleret med forestillingen om, at Saddam Hussein i Irak var medskyldig og for øvrigt besad masseødelæggelsesvåben. Konsekvensen var krige i Afghanistan og Irak, der udgjorde grundstenen i Krigen mod Terror, samt markante indskrænkninger af hjemlige frihedsrettigheder for amerikanske borgere efter vedtagelsen af den såkaldte USA PATRIOT Act.

Behovet for alternative forklaringer pressede sig dog hurtigt på. For hvordan kunne det forklares, at især Tvillingetårnene (WTC1 og 2) styrtede sammen på grund af fly, der ramte højt oppe på 500 meter høje skyskrabere? Hvorfor var flyvevåbnet ikke udkommanderet, da flyene blev kapret? Hvad med det mystiske tårn nummer syv (WTC7), der også styrtede sammen, men ikke var blevet ramt af et fly? Og hvorfor skulle krige i Afghanistan og Irak igangsættes mod gerningsmænd, hvis skyld endnu ikke var fastlagt? Den amerikanske konspirationsekultur med (delvist) berettigede forventninger om konspiratorisk adfærd fra regeringens side bidrog sammen med disse observationer til et væld af konspirationsteorier.

To typer forklaringer konkurrerede i begyndelsen, nemlig *LIHOP* (Let It Happen On Purpose) og *MIHOP* (Made It Happen On Purpose) (Olmsted, 2009: 221-2). I den første forestillede man sig, at Al-Qaeda nok havde udført angrebet, men at Bush-regeringen var vidende om angrebet og lod det ske, fordi det kunne bruges som påskud for at igangsætte Krigen mod Terror. Japanernes angreb på Pearl Harbor i 1941 blev brugt som historisk analogi, da konspirationsteorien her var, at den amerikanske regering ikke bare vidste, at angrebet ville komme og hvor, men tillige sendte store dele af den amerikanske flåde til slagtebænken fordi præsident Franklin D. Roosevelt gerne ville ind i Anden Verdenskrig. (ibid.: 45-6). Pearl Harbor er også vigtig fordi den neokonservative gruppe PNAC (Project for a New American Century) i 1990'erne aktivt promoverede amerikansk invasion og regime-skifte i Mellemøsten og mente, at der var behov for et nyt Pearl Harbor for at overbevise den amerikanske befolkning om at gå i krig.

Behovet for en mere klart defineret skurk voksede, i takt med at invasionen af Irak blev en realitet og de officielle forklaringer blev afsløret som en løgn. Irak var hverken medskyldig i 11. september-angrebene (Saddam Husseins styre var nationalistisk og havde ikke noget samarbejde med Al Qaeda, der kæm-

pede for et islamisk kalifat), og landet besad ikke masseødelæggelsesvåben. Disse ”officielle” konspirationsteorier bidrog derfor til at skabe MIHOP-konspirationsteorier, hvor 11. september-angrebene var planlagt og udført af Bush-regeringen med præsidenten i spidsen (ibid.: 209-29).

Der er klare paralleller til konspirationsteorien om Kennedy-mordet. Begge er begivenhedskonspirationsteorier, og begge er genstand for det såkaldte vægt-skålsargument, hvor de udpegede gerningsmænd (Lee Harvey Oswald og Al-Qaeda) ikke oplevedes som vægtige nok til at balancere gerningens tyngde. Herudover sås begge begivenheder i et internationalt lys, idet Kennedy-mordet blev betragtet som den udslagsgivende faktor i forhold til forværringen af Vietnam-krigen og 11. september blev læst i forbindelse med Krigen mod Terror.

Derfor var det hensigtsmæssigt at skrive Al-Qaeda ud af historien. WTC-komplekset måtte være styrtet sammen af andre årsager end kaprerede fly. Fysikprofessor Steven E. Jones (2006) og teologiprofessor David Ray Griffin (2004) promoverede teorien om, at tårnene måtte være styrtet sammen som en konsekvens af ”kontrolleret nedrivning” med sprængstof placeret inde i tårnene. I 2006 rejste denne idé over Atlanten, da en videoptagelse af en Jones-forelæsning om denne tolkning blev sendt til Niels Harrit i Danmark via hans kone, Pernille Grumme, der var aktiv i foreningen Kunstnere for Fred (Gage, 2022). Harrit var lektor i kemi på Københavns Universitet (siden pensioneret) og blev stærkt optaget af hændelserne og skrev i marts 2007 kronikken ”Det syvende tårn” i *Information* om WTC7. Den officielle forklaring var kontorbrande antændt af de faldende stumper af det nordlige tårn (WTC1), men denne forklaring købte Harrit ikke. Hans skepsis mundede ud i tre budskaber, der på det nærmeste blev programmatisk for konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede: den officielle forklaring fra myndighederne rummer sjældent hele sandheden, og det er sandsynligt, at de skjuler fakta og lyver for befolkningen; mainstream-medierne fortæller heller ikke sandheden, så borgerne er nødt til at søge indsigt på egen hånd; skeptiske borgere bliver latterliggjort som ”konspirationsteoretikere” (Harrit, 2007).

Harrit blev den fremmeste danske fortæller for konspirationsteorien om, at WTC-tårnene var blevet bragt ned som følge af kontrolleret nedrivning ved eksplosivt materiale og de facto leder af en lille, men aktiv 9/11-bevægelse i Danmark. Han markerede sig internationalt, da han sammen med blandt andre Steven Jones i 2009 udgav en artikel baseret på fundet af små mistænkelige partikler i støvet fra området omkring WTC, som de argumenterede for indeholdt aktiv nanotermit, der kunne være brugt ved nedrivningen (Harrit et al., 2009). Artiklen blev bragt i *The Open Chemical Physics Journal*, hvis chefredaktør, den franske professor i nanovidenskab, Marie-Paule Piléni, efterfølgende gik af i protest - men først da mediet videnskab.dk samme år gjorde hende opmærksom på, at artiklen var blevet publiceret (Astapova et al., 2021: 27). Hun hævdede, at artiklen var blevet bragt uden hendes vidende og ville ikke associeres med dets indhold. Til trods for denne kontrovers fortsatte ud-

bredelsen af fortællingen om den kontrollerede nedrivning. Både nationalt og internationalt har Harrit været særdeles aktiv gennem hundredvis af foredrag (Harrit, 2013; Harrit, 2017) og en stor mængde af debatindlæg og medieoptrædener – særligt i alternative medier, hvilket har styrket fortællingen fra hans 2007-kronik, om at mainstream-medierne er medskyldige i komplottet og derfor ikke vil lade ham og ligesindede komme til orde (Astapova et al., 2021: 28).

Konspirationsteorier om 9/11 var de første amerikaniserede konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede. På de nye fildelingstjenester Google Video og YouTube kunne danskerne frit se og dele videoer om 9/11, særligt dokumentarfilmen *Loose Change*, der i forskellige udgaver fra 2005 gav en samlet konspirationfortælling om begivenhederne. Delingen af disse videoer og fremkomsten af sociale medier, såsom Facebook (fra 2004) og Twitter (fra 2006, senere X) skabte et internationalt fællesskab for konspirationsteorier om 11. september, den såkaldte 9/11 Truth Movement, der også bestod af en række organisationer dannet i USA, men med medlemmer og afdelinger i mange lande, herunder Danmark.

Konspirationsteorier om 9/11 var de første amerikaniserede konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede

Modstand mod Krigen mod Terror var en væsentlig motivation, som en række kunstnere og mediefolk formulerede det i en video til støtte for en ny, uafhængig undersøgelse af, hvad der skete d. 11. september 2001. ”Det som interesserer mig”, sagde skuespiller Jesper Klein, ”er hvorfor i alverden Danmark deltager i angrebskrige ... og en af forklaringerne må så findes der [i 9/11]” (9/11 Truth Denmark, 2010). Som Harrit formulerede det i dokumentarfilmen ”Den Sunde Skepsis” i 2011: ”Det handler om vores civilisation ... fordi hvis den forbrydelse her ikke kommer til sin afklaring, så kan man heller ikke stoppe de processer, som den har startet. Hvis du kæmper, så risikerer du at tabe, men hvis du ikke kæmper, så har du allerede tabt” (Holm, 2011).

Kapitalismekritik efter finanskrisen

I sommeren 2014 blev det årlige Bilderberg-møde afholdt i København med protestaktioner og taler af blandt andre Niels Harrit. Bilderberg-gruppen var en privat samarbejdsorganisation oprettet på europæisk initiativ i 1954 som en måde at knytte USA tættere til Europa og dermed modstå truslen fra Sovjetunionen (Biskupski, 2017: 272-73). Organisationen afholdt årlige topmøder skiftevis i Nordamerika og Europa og var hovedsageligt privat finansieret. Dagsorden, deltagerliste og selve mødernes eksistens var i mange år hemmelig, hvilket naturligvis har bidraget til mistænksomheden overfor organisationen og den magt, den udøver (Grotle Rasmussen, 2022).

I sin tale sammenkædede Harrit Bilderberg-gruppen, mainstream-medierne, 11. september-angrebene og kapitalismekritik. ”Magt er baseret på frygt”, ind-

ledte han, ”... og alle krige er baseret på bedrag. I vores samfund bliver krigspropagandaen kanaliseret gennem mainstream-pressen, og medierne har bragt en endeløs række af løgne for at narre soldaterne til at slås og narre borgerne til at betale” (Harrit, 2014 *min oversættelse*). Harrit vurderede, at verden stod overfor en økonomisk og politisk sammensmeltning, der blev planlagt af deltagerne i Bilderberg-mødet og hemmeligholdt af medierne. Hvis verden skulle undgå et ”corporate tyranny” (storkapitalens tyranni), måtte borgerne vågne op, kræve ægte demokrati og gøre modstand (ibid.).

Harrits tale fulgte kritikken fremlagt i hans kronik i *Information* syv år tidligere. Men i sin sammenkædning af Krigen mod Terror (og 11. september-angrebene) og den globale elites skjulte økonomiske og politiske magt udvidede han sin konspirationfortælling til den mere omfattende New World Order-konspirationsteori (NWO).

NWO var en central del af amerikansk konspirationkultur, der ofte fortalte historier om grådige finansmænd, korrupte politikere og mystiske mørkemænd, der var højaktuel efter finanskrisen i 2008-2009. For hvem stod i virkeligheden bag krisen, der havde ført til at formuer var forsvundet og mange måtte gå fra hus og hjem? Bankerne havde trods alt fået statslige hjælpepakker, både i Danmark og USA, hvilket pegede på en sammensværgelse mellem den politiske og økonomiske elite. Denne fremstilling kunne blandt andet ses i den amerikanske højrefløjskonspirationsteoretiker Alex Jones’ dokumentar *Endgame: Blueprint for Global Enslavement* (2007). Her beskriver Jones, hvordan banker, herunder den tysk-jødiske Rothschild-familie, siden Napoleonskrigen i begyndelsen af det 19. århundrede har forsøgt at styre verden og har finansieret krige og elendighed.

Gennem kontrol med centralbanker, som for eksempel det amerikanske Federal Reserve-system (oprettet i 1913), søgte finansyrsterne kontrol med pengepolitikken og dermed sikringen af, at rigdommen tilflød eliten og masserne blev kontrolleret. Ved at finansiere den, ifølge filmen, ”unødige” Første Verdenskrig, berigede eliten både sig selv og forberedte europæere og amerikanere til at acceptere en verdensregering. Organisationer som Bilderberg-gruppen og tænketanke som Council on Foreign Relations (i USA) skulle styre processen henimod dannelsen af en egentlig planetarisk regering, der skulle udgøres af FN og regionale unioner, herunder EU. En central begivenhed i Jones’ fortælling var mordet på John F. Kennedy i 1963. JFK bliver tillagt rollen som modstandsmand – både mod det hemmelige regime af finansfolk, der ifølge filmen planlægger en overtagelse af det økonomiske system, og mod den bredere NWO om verdensherredømme. Med JFK af vejen kunne eliten således frit fortsætte sine nedrige planer.

I 2017 udkom første nummer af magasinet *KONSPIRATION*, den første dansksprogede udgivelse om konspirationsteorier i bredt oplag tilgængelig i kiosker og tankstationer. Chefredaktør Josef Hanji, en fremtrædende 9/11 Truth-aktivist, bedyrede, at grundlaget for bladet var kritisk tænkning samt en mod-

pol til mainstream-medierne (KONSPIRATION #1; Hanji, 2021). Magasinet nåede at udkomme i fire numre mellem 2017 og 2018 før det – formentlig på grund af vigende salgstal – overgik til udelukkende at fungere som Facebook-gruppen ”Konspiration DK” med ca. 6.500 følgere p.t. Hvert nummer af KONSPIRATION indeholdt omkring 100 sider spækket med konspiratoriske artikler. 9/11 var et fast tilbagevendende tema med artikler af blandt andre Niels Harrit, samt oversatte indlæg af amerikanske og canadiske skribenter med tilknytning til 9/11 Truth-bevægelsen. Det andet hovedtema var kapitalismekritik og NWO, der i høj grad fulgte Alex Jones’ udlægning fra *Endgame*. Den amerikanske konspirationsfortælling udgjorde således bagtæppet og strukturen, som danske fortællinger blev relateret til. KONSPIRATION #2 fra april-juni 2017 fokuserede på penge som ”verdens største fupnummer” og havde artikler om Rothschild-familien som baggrund for magasinet historier om danske bankers korrupsion og pengeskabelse på bekostning af den almene borger.

I samme periode som magasinet KONSPIRATION blev lanceret fik Danmark en ny politisk organisation ved navn Jordan Frihed Kundskab 21 (JFK21) grundlagt af den tidligere investeringsbankier Mads Palsvig, hvis karriere rummede ansættelser i internationale investeringsbanker som amerikanske Morgan Stanley med arbejdssteder i Hong Kong og London. Palsvig blev fyret i 2012 og efter eget udsagn *blacklistet* fra lignende job på grund af de forkerte spørgsmål til de forkerte mennesker om, hvordan finansverdenen og institutioner som International Monetary Fund (IMF), Verdensbanken og centralbankerne var medsamsvorne i et komplot, der promoverede rigdom til rige familier på bekostning af fattige lande (Hanji, 2016).

Palsvigs præsentation af finanssammensværgelsen peger på en systemisk konspirationsteori. Men JFK21 rykkede hurtigt fra systemisk til superkonspirationsteori, da andre komplotter blev føjet til, herunder at ”globalister” styrer verden. Her hentydede han til Rotschild- og Rockefeller-familien, den ungarske finansmand George Soros, loge-brødre (med mange medlemmer i det danske Folketing), der alle var satanister (Mencke, 2018), helt på linje med den amerikanske udlægning af NWO. Den amerikanske inspiration var også at finde i organisationens navn, JFK21, for selvom forkortelsen var dansk, henviste den alligevel til John F. Kennedy – der af konspirationsteoretikere i både USA og Danmark betragtes som den sidste ordentlige amerikanske præsident (se f.eks. Harrit, 2014). Nummeret ”21” henviser til Agenda 21, FN’s bæredygtighedsmål fra 1992, der senere blev til Agenda 2030 og FN’s 17 Verdensmål. For JFK21 handler disse mål ikke om at redde verden men om at kontrollere den (jfk21.dk). Her er Palsvigs udlægning identisk med Alex Jones’ i *Endgame*.

COVID-19 og Onkel Reje

COVID-19 ramte Danmark for alvor i foråret 2020. Store dele af den offentlige og private sektor blev lukket ned, borgerne blev mødt med stigende restriktioner i forhold til mobilitet og færden i det offentlige rum og vaccinati-

oner og coronapas blev en del af hverdagen. Alle disse tiltag medførte ubehag og utryghed. Internationalt sås sammenlignelige tilstande. Men puslespillet var alligevel kompliceret. Antallet af ubekendte faktorer var højt, idet ingen var helt sikre på, hvor farlig sygdommen var, hvor den kom fra, og hvorvidt vaccinerne – der blev udviklet med ny teknologi – var sikre, og hvilke konsekvenser den medførte (Dyrendal, 2023). Sideløbende udspillede der sig en stor international debat om fremtiden: hvordan skulle verden se ud efter pandemien, både i forhold til sygdomsbekæmpelse, klimakampen og økonomisk retfærdighed?

Denne usikkerhed, vrede og afmagt om nutid og fremtid bidrog til et stigende antal konspirationsteorier, der søgte at bringe orden kaotiske, komplekse spørgsmål. Såvel dedikerede grupper, samlet under betegnelsen Frihedsbevægelsen, som den bredere befolkning var optaget af disse spørgsmål. En undersøgelse foretaget for Zetland af analysebureauet Norstat i september 2021 viste, at 17 pct. af de adspurgte mente, at COVID-19 var mindre farlig, end man fik at vide (10 pct. svarede ved ikke). 12 pct. svarede, at vaccineres skadelige effekter blev skjult for offentligheden (10 pct. svarede ved ikke). 11 pct. var overbevist om, at der findes en hemmelig magtelite, der arbejder på at indføre en ny verdensorden (13 pct. svarede ved ikke) (Türker, 2021). Deltagernes positive svar i meningsmålingen var enten i kategorien ”sandt” eller ”sandsynligvis sandt”, hvor den sidste kategori ved alle tre spørgsmål var den største. Selvom det er værd at bemærke, at den overvejende del af befolkningen støttede regeringens COVID-19 tiltag og ikke så pandemien som en del af en global magtelites planer for verdensherredømme, er det alligevel påfaldende, at en relativt stor del af de adspurgte enten opfattede udsagnene som sande/sandsynligvis sande eller ikke var overbeviste om, hvorvidt de var sande eller falske.

COVID-19 konspirationsteorierne kom til Danmark på omtrent på sammen tidspunkt som pandemien i foråret 2020 og koncentrerede sig indledningsvist om lokale forhold, især Epidemiloven fra marts 2020 (revideret i 2021), der tildelte Folketinget og myndighederne vidtrækkende beføjelser i forhold til borgerne, krav om mundbind i det offentlige rum og nedslagtning af mink i efteråret 2020, indførelse af vaccinationsprogrammet fra december 2021, samt brug af coronapas-appen fra foråret 2021. Tiltagene gav anledning til protester, mistænksomhed og konspirationsteorier, især manifesteret hos grupper tilknyttet den såkaldte Frihedsbevægelse, hvor Mads Palsvigs JFK21, Frihedslisten/Forfatningspartiet (med skikkelser som Flemming Blicher og Per Brændgaard), Frihedsbevægelsens Fællesråd (repræsenteret ved Malue Montclairre) og Men in Black udgjorde grundstammen.

Fællestemaerne var frihed fra (statslig) tvang og frygt for erodering af demokratisk indflydelse på egen hverdag og kropslig autonomi. Modstandens væsen var fra starten hybrid og foregik således både på sociale medier og i stort anlagte demonstrationer, herunder de såkaldte ”klinke-klanke”-demonstrationer fra efteråret 2020 og de mere omfattende varianter i starten af 2021, der

inkluderede Men in Black (Dyrendal, 2023). Samtidig deltog danske konspirationsteoretikere også i internationale demonstrationer i for eksempel Berlin og London i sommeren 2021 arrangeret af World Freedom Alliance. Navnet til trods var World Freedom Alliance primært et nordeuropæisk netværk med væsentligt bidrag fra Mads Palsvig fra JFK21, der var medlem af netværkets bestyrelse (jfk21.dk).

Men fra at have været en mere eller mindre koordineret bevægelse forsvandt Frihedsbevægelsens fælles fodslag i løbet af pandemien. Personlige skændelser, konkurrence mellem grupperingerne og gensidige beskyldninger om at fungere som ”kontrolleret opposition” (dvs. sat ind af myndighederne for at skabe splid nedkæmpede Frihedsbevægelsen (Blicher, 2023). Politikken og konspirationsteorierne var de dog relativt enige om, herunder særligt en bestemt international konspirationsteori, der så ud til at kunne forklare såvel enkeltstående begivenheder som den større udvikling, nemlig Great Reset-teorien (Den Store Nulstilling), centreret omkring tænketanken World Economic Forum (WEF) stiftet i 1971 af tyske Klaus Schwab, der organiserer et årligt topmøde i Davos i Schweiz.

I sommeren 2020 præsenterede WEF en fremtidsvision under navnet The Great Reset, hvis hovedpunkter baserede sig på nødvendigheden af at gentænke fremtidens økonomiske og politiske system, hvis klimakrisen skulle løses, fremtidige sundhedspandemier skulle håndteres og den voksende økonomiske ulighed skulle afbødes (WEF 2020). Omfattende ændringer skulle til på alle tre områder og COVID-19 pandemiens opbrud med normale forhold kunne ifølge WEF fungere som katalysator for forandring. Måske fremtidens globale borger skulle deltage i en cirkulær økonomi, der fokuserede på at leje i stedet for at eje? Måske privatbilismen kunne erstattes af et offentligt transportnet? Måske overstatslige institutioner skulle have flere beføjelser til at tackle globale udfordringer som klima og sundhed.

Her blev Great Reset-visionen til Great Reset-konspirationsteorien. Som konspirationsteori var den en opdatering af NWO-teorien, og de to blev ofte brugt synonymt. WEF var, som den nye superskurk, en opdateret og mere synlig og tilgængelig udgave af Bilderberg-gruppen. Organisationens leder, Klaus Schwab, kunne gøres til genstand for vrede og indtage rollen som en af sammensværgelsens hovedarkitekter, hvis mål det var at gøre verdens befolkning til slaver. En samlende konspirationsfortælling blev igen produceret af Alex Jones, der i 2022 udgav bogen *The Great Reset and the War for the World*, på baggrund af snesevis af udsendelser om emnet i sit tre timer-lange radioshow (infowars.com).

Historien begyndte at tage form. COVID-19 var et såkaldt ”falsk flag” på linje med 9/11, altså en begivenhed iværksat af myndighederne for at kunne gennemføre The Great Reset. Men hvor havde myndighederne fået idéen fra og hvem bestemte over dem? Starttidspunktet blev dateret til et specifikt arrangement, der fandt sted i oktober 2019 i Washington, D.C., hvor WEF sammen

med Bill & Melinda Gates Foundation og Johns Hopkins Universitetet afholdt en global pandemiøvelse, hvor de simulerede et svineinfluenza-udbrud, der slog 65 millioner mennesker ihjel. Idet denne øvelse, der på bedste kryptiske manér blev kaldt Event 201, kom FØR de kinesiske myndigheders udmelding om virusudbruddet i Wuhan, forestillede man sig fra konspirationsteoretiske kredse, at COVID-19 var planlagt og at WEF og Bill Gates var hovedkræfterne bag den planlagte pandemi, eller ”plandemi”. Nedlukningerne var en del af planen for at kontrollere befolkningen, og det samme var de efterfølgende vacciner, som indeholdt skadelige stoffer og indtjente milliarder af dollars til bagmændene, især Bill Gates, som ifølge fortællingen ejede en stor del af vaccine-producenten Moderna (Jones, 2022).

Den direkte danske forbindelse kom via sundhedsminister Magnus Heunicke, der befandt sig i Washington, D.C. i oktober 2019, hvor han bl.a. havde møder med repræsentanter for Gates-fonden. Konspirationsteorien var nu, at Heunicke havde modtaget ordrer fra disse private organisationer om, hvordan den danske nedlukning skulle finde sted. Heunicke nægtede at have modtaget ordrer, endsize at have deltaget i Event 201, men hans tilstedeværelse i Washington og den efterfølgende danske nedlukning i marts 2020 passede fortrinligt ind i konspirationsteoretikernes fortælling om WEF’s og Bill Gates’ magt over demokratisk valgte politikere (Blicher, 2023). Den danske offentlighedslovs hemmeligholdelse af ministerkalendere og manglende mulighed for at søge aktindsigt, vanskeliggjorde endvidere indblik i ministrenes politiske virke, hvilket gjorde mistanken større.

I sin søgen efter forståelsen af den globale elites karakter tilføjede dele af Frihedsbevægelsen endnu et led til superkonspiratoriske forklaringsmodel: der måtte være sataniske, mørke kræfter på spil, der trak i trådene bag kulissen (Mencke, 2018). Great Reset og NWO-teorierne bidrog med en generel historisk ramme, men især den nyligt ankomne QAnon-fortælling fra USA leverede konkret, brugbart indhold, der kunne tilpasses en dansk virkelighed. At QAnon skulle eksporteres fra USA virkede ellers usandsynligt, idet den handlede om specifikke amerikanske forhold og var designet til at støtte præsident Donald Trump (2017-2021). Den fremkom i efteråret 2017 med forestillingen om, at en amerikansk Deep State aktivt modarbejdede præsidenten, men udviklede snart religiøse (at det i virkeligheden var sataniske kræfter) og seksuelt-kriminelle komponenter (at disse kræfter også var pædofile). Sidstnævnte havde dels rod i middelalderlig antisemitisme og i Pizzagate-teorien, der forestillede sig, at en pædofil sex-ring holdt til på et specifikt pizzeria i udkanten af Washington, D.C. (Beverley, 2020). Men takket være sociale medier blev QAnon eksporteret globalt under pandemien og adapteret til nationale forhold, herunder også i Danmark. QAnon’s fokus på børnenes vilkår og det spirituelle tiltrak mange kvinder til teorien i USA (Bloom og Moskalenko, 2021) og selv efter det var tydeligt, at Donald Trump ikke skulle fortsætte som præsident (som den mystiske insider Q ellers havde lovet), vedblev temaerne med at finde genklang.

Forsvaret for børnenes ve og vel blev derfor også et af de bærende temaer i den første store danske konspirationsteori efter pandemien, nemlig den kritiske kampagne mod DR-figuren Onkel Reje, hvis grænsesøgende optræden blev udsat for stærk online-kritik for satanisme og grooming af børn. Adskillige personer med tilknytning til organisationen Frihedslisten, herunder Per Brændgaard og Connie Ringgaard, politianmeldte DR for blufærdighedskrænkelser (Ringgaard) og opfordring til ”massemedieret grooming af børn til pædofile overgreb via DR’s børneprogrammer John Dillermand og Onkel Reje” (Brændgaard, 2023). I maj 2023 blev manden bag DR’s Onkel Reje, Mads Geertsen, sygemeldt.

Forsvaret for børnenes ve og vel blev derfor også et af de bærende temaer i den første store danske konspirationsteori efter pandemien, nemlig den kritiske kampagne mod DR-figuren Onkel Reje, hvis grænsesøgende optræden blev udsat for stærk online-kritik for satanisme og grooming af børn

Ringgaard så en sammenhæng mellem Onkel Reje og bredere samfundsmæssige diskussioner: ”(...) Jeg mener, at der er nogle stærke, internationale kræfter på spil, der også har en interesse i #MeToo-bevægelsen, klimahysteriet, den øgede digitalisering og overvågning samt wokeismen, som Onkel Reje er et udtryk for” (Herskind, 2023). Sagen lagde sig i slipstrømmen af en anden debat om kritik af ”woke” i Danmark, idet der i marts 2023 var mindre protestdemonstrationer arrangeret af Frihedsliste-medlemmet Livah Sunshine foran Frederiksberg Bibliotek i forbindelse med drag show-oplæsning for børn, som hun mente var seksualiseret (Engelschmidt, 2023). Som inspiration kan vi endnu engang pege mod USA, hvor drag-oplæsning for børn længe har været en del af den amerikanske kulturkamp, idet Alex Jones indledte denne debat i 2017 (Levine, 2017).

Den kulturkonservative modstand mod ”wokeismens” korrumpierende indflydelse på børnene er en del af de såkaldte ”conspirativity”-konspirationsteorier (sammenrækning af *conspiracy* og *spirituality*), som QAnon også tilhører (Voas og Ward, 2011), ofte med fokus på vage forestillinger om mørke kræfter og ”antagede” konspirationsteorier (se Mikkel Thorups artikel i dette nummer). De kan dog også karakteriseres som en superkonspirationsteori, idet en myriade af kritisable fænomener, som i Ringgaards citat ovenfor, henføres til samme ”stærke, internationale kræfter”. Hvis man søger amerikanske eksempler på superskurken, peger pilen i forhold til klima, digitalisering, overvågning og woke i retning af New World Order, der søger ultimativ magt i et nulsumsspil, hvor den almene borger bliver reduceret til slave (Jones, 2007; Jones 2022).

Konspirationsteorier i Danmark indtil nu og i fremtiden

Konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede er en synlig forklaringsmodel på verdens kaos, der findes både i traditionelle medier og på sociale platforme. Siden 9/11 har den i særlig grad været inspireret af en amerikansk konspirationkultur, der forventer konspiration fra elitære kræfter, fordi disse kræfter har konspireret igennem tiden. Denne kultur er adopteret i Danmark fordi den er genkendelig og rig på eksempler, men også fordi Danmark er forbundet til den internationale samfundsdagsorden via emner som krig, økonomi, sundhed og kultur. Væsentlige beslutninger træffes ofte i et demokratisk vakuum, hvilket føder behovet for konspirationsteoretiske forklaringer, der således har karakter af at være anti-elite, anti-woke og amerikaniserede. Geopolitiske kriser i Ukraine og Mellemøsten, frygten for lukkede, transnationale organisationer og ændringer i det kulturelle landskab vil uden tvivl fortsat bidrage til konspirationsteorier i Danmark.

➤➤ **Konspirationsteorier i Danmark i det 21. århundrede er en synlig forklaringsmodel på verdens kaos, der findes både i traditionelle medier og på sociale platforme. Siden 9/11 har den i særlig grad været inspireret af en amerikansk konspirationkultur**

Referencer

- 9/11 Truth Denmark (2010), "9/11: Fup eller Fakta", www.facebook.com/watch/?v=1056406821070432
- Allen, Gary og Larry Abraham (1971), *None Dare Call It Conspiracy*, Seal Beach: Concord Press.
- Bailyn, Bernard (1967), *The Ideological Origins of the American Revolution*, Cambridge, MA: Belknap.
- Beverley, James (2020), *The QAnon Deception: Everything You Need to Know about the World's Most Dangerous Conspiracy Theory*, Equal Time Books.
- Biskupski, M.B. (2017), *War and Diplomacy in East and West: A Biography of Jozef Retinger*, Abingdon: Routledge.
- Blicher, Flemming (2023), *Illusionen om Danmark*, København: Forlaget Ny Grundlov.
- Bloom, Mia og Sophia Moskalenko (2021), *Pastels and Pedophiles: Inside the Mind of QAnon*. Stanford: Redwood Press/Stanford University Press.
- Brændgaard, Peer (2023), "Anmeldelse af DR for grooming", 17. april, <https://web.archive.org/web/20230503083324/https://perbraendgaard.dk/2023/04/17/anmeldelse-af-dr-for-grooming/>
- Butter, Michael (2014), *Plots, Designs, and Schemes: American Conspiracy Theories from the Puritans to the Present*, Berlin: de Gruyter.
- Butter, Michael & Peter Knight (2019), "The History of Conspiracy Theory Research: A Review and Commentary" i Joseph Uscinski, red., *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* Oxford: Oxford University Press, pp. 33-46.
- Engelschmidt, Morten (2023), "Hun står bag demonstration mod dragshow: Det er ikke noget, vores børn skal se", *Kosmopol*, <https://nyheder.tv2.dk/lokalt/2023-03-16-hun-staar-bag-demonstration-mod-dragshow-det-er-ikke-noget-vores-boern-skal-se>
- Fenster, Mark (2008) *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Culture*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gage, Richard (2022), "Unleashed: Niels Harrit on the Chemistry of 9/11 and Beyond, *RichardGage911: Unleashed*, <https://open.spotify.com/episode/6TlzffI9rq6CstigercOEc?si=8a7afc31a1c745e2>
- Girard, Pascal (2020), "Conspiracy Theories in Europe during the Twentieth Century", i Michael Butter og Peter Knight, red., *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*, Abingdon: Routledge, pp. 569-81.
- Grotle Rasmussen, Kasper (2022), "Endgame: Alex Jones' Nye Verdensorden som konspirationsteori og alternativ sandhed." *Slagmark*, 86: 15-32
- Hanji, Josef (2016), "Perspektiv – Mads Palsvig, tidligere investment banker", *DK DOX* www.youtube.com/watch?v=1kVMtIPJqWM
- Hanji, Josef (2017-18), *KONSPIRATION #1, 2, 3, 4*, Nexis Media.

- Hanji, Josef (2021), "Skabelsen af en kritisk tæker", podcast 2, 3 og 4. *Spotify* <https://open.spotify.com/episode/5ZD-THRhBPt3LMuSzFIwHj0?si=33f3b5d44c604894>
- Harrit, Niels (2014), "Tale ved Bilderberg 2014 i København", www.youtube.com/watch?v=r5fL-dOzVsA
- Herskind, Ida (2023), "DR-profil er blevet et hadeobjekt i lukkede Facebook-grupper: 'Skadeligt for børn'", *Politiken* <https://politiken.dk/kultur/art9334303/DR-profil-er-blevet-et-hadeobjekt-i-lukkede-Facebook-grupper-%C2%BBSkadeligt-for-b%C3%B8rn%C2%AB>
- Heunicke, Magnus (2021), "L 234 Forslag til lov om ændring af epidemiloven", *Folketinget*, www.ft.dk/samling/20201/lovforslag/1234/index.htm
- Holm, Sune (2011), *Den Sunde Skepsis*, Bellamondo, www.youtube.com/watch?v=vHFGTdmrBhE
- Hvilsom, Frank og Alexander Sjöberg (2021), "FUCK HØJREFLØJEN, FUCK VENSTREFLØJEN. VI ER FOLKET!!", *Politiken*, 22. januar 2021, <https://politiken.dk/danmark/art8071598/De-er-kl%C3%A6dt-i-sort-og-vil-bek%C3%A6mpe-coronarestriktioner-%C2%BBFuck-systemet-fuck-Mette-fuck-politi-fuck-det-hele-mand%C2%AB>
- Jones, Alex (2007), *Endgame: Blueprint for Global Enslavement*, Disinformation Company, <https://banned.video/watch?id=5ebae309244ac5001d21656a>.
- Jones, Alex (2022), *The Great Reset and the War for the World*, New York: Skyhorse Publishing.
- Knight, Peter (2000), *Conspiracy Culture: From Kennedy to The X-Files*, London: Routledge.
- Knight, Peter (2002), "Introduction: A Nation of Conspiracy Theorists", i Knight, red., *Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America*, New York: New York University Press.
- Levine, Jon (2017), Alex Jones Melts Down Over Drag Queens Reading Books to Children, www.yahoo.com/entertainment/alex-jones-melts-down-over-drag-queens-reading-161052420.html
- Manchester, William (1992), www.nytimes.com/1992/02/05/opinion/1-no-evidence-for-a-conspiracy-to-kill-kennedy-809692.html
- Melley, Timothy (2000), *Empire of Conspiracy: The Culture of Paranoia in Postwar America*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Mencke, Mathias Sonne (2018), "Mads Palsvig fra partiet JFK21: 'Hillary Clinton er pædofil og Dan Jørgensen er sadomasochist'", *Information*, www.information.dk/moti/2018/01/mads-palsvig-partiet-jfk21-hillary-clinton-paedofil-dan-joergensen-sadomasochist
- Olmsted, Kathryn S. (2009), *Real Enemies: Conspiracy and American Democracy, World War I to 9/11*, Oxford: Oxford University Press.
- Radnitz, Scott (2022), "Why Democracies Fuel Conspiracy Theories," *Journal of Democracy Studies*, 33(2): 147-61
- Sørensen, Nils Arne (2022), *Amerikanisering*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag
- Türker, Selin (2021), "En ud af ni danskere tror, vi bliver styret af en hemmelig elite. Hvorfor gør de det?" *Zetland*, 9 september, www.zetland.dk/historie/soV7A93G-aegJG0Zj-f301e
- Ward, Charlotte og David Voas (2011), "The Emergence of Spirituality," *Journal of Contemporary Religion*, 26(1): 103-21.
- Webster, Nesta H. (1924), *Secret Societies and Subversive Movements*, London: Boswell Printing & Publishing Co.
- Welch, Robert (1966), *The Truth in Time*, John Birch Society, www.youtube.com/watch?v=4VbQGvsKXHc.
- Wood, Gordon S. (1982), "Conspiracy and the Paranoid Style: Causality and Deceit in the Eighteenth Century," *The William and Mary Quarterly*, 39(3): 402-41.

På vej mod en museumsreform: En analyse af den foreslåede finansieringsmodel

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Denne artikel analyserer incitamentsstrukturen i finansieringsmodellen for danske statsanerkendte museer, som blev foreslået af Arbejdsgruppen for Museumsreform i november 2023. Artiklen præsenterer elementerne og byggestenene i tildelingsmodeller. Den fremhæver desuden de dilemmaer, disse modeller kan skabe, hvilket potentielt medfører spænding mellem faglige overvejelser og økonomiske incitament. Analysen er forankret i et funk-

tionalistisk perspektiv, hvor modellens forventede konsekvenser vurderes på baggrund af teoretisk og empirisk viden. Gennem en kritisk vurdering af den foreslåede finansieringsmodel diskuteres de potentielle risici ved forenkede præstationsmål og uhenigtsmæssige incitamentsstrukturer. Artiklen bidrager til forståelsen af, hvordan finansieringsmodeller påvirker museernes drift og understreger behovet for velovervejede incitamentsmekanismer.

En fælles tilskudsmodel for museer med forskellige mål

Når ressourcerne er begrænsede i den offentlige sektor, skal der prioriteres. Selvom der f.eks. er udbredt enighed om, at Danmark har brug for et forsvar, at der skal stilles gratis undervisning til rådighed, og at en værdig ældrepleje skal prioriteres, så findes der ikke alment accepterede principper for, hvor mange penge der skal bruges på enkelte opgaver eller opgavernes relative vigtighed. Sådanne prioriteringer er grundlæggende værdibaserede og politiske, ikke mindst når meget forskelligartede opgaver sammenlignes.

Når man inden for konkrete politikområder skal fordele økonomiske ressourcer mellem de enkelte skoler, universiteter, museer mv., er det heller ikke let at prioritere. Det bliver dog muligt at foretage mere eller mindre præcise vurderinger af, hvilke ressourcer der er nødvendige, når opgaverne skal løses. Dette såkaldte udgiftsbehov (Smith, 2007) skal afstemmes med omkostningsstrukturen, når ressourcer fordeles i praksis, hvilket ofte sker ved anvendelse af en såkaldt tildelingsmodel (Bukh og Christensen, 2020a). Tildelingsmodeller fastlægger finansieringen ved hjælp af kvantitative indikatorer og er ikke perfekte løsninger. Men de kan være bedre end alternativer, hvor fordelingen af ressourcerne sker alene ved en politisk forhandling, herunder politiske byttehandlinger, eller fastlægges som en videreførelse af sidste års budget (Smith, 2007: afsnit 1.5).

I 2023 fik de 97 statsanerkendte danske museer et statstilskud på omkring 450 mio. kr. Fordelingen mellem museerne hviler i princippet på en række politiske beslutninger, men der er store historiskbetingede forskelle i størrelsen af museernes statstilskud. Blandt andet har amternes nedlæggelse med struk-

PER NIKOLAJ BUKH

Professor, Aalborg University Business School, Aalborg Universitet, pnb@pnbukh.com

KARINA SKOVVANG CHRISTENSEN

Lektor, Institut for Virksomhedsledelse, Aarhus Universitet, kschristensen@mgmt.au.dk

MORTEN LUND POULSEN

Adjunkt, Institut for Forretningsudvikling og Teknologi, Aarhus Universitet, mlpoulsen@btech.au.dk

NIELS SANDALGAARD

Lektor, Aalborg University Business School, Aalborg Universitet, nis@business.aau.dk

turreformen i 2007 haft stor betydning for statstilskuddenes størrelse, idet de tidligere amters tilskud blev overtaget og videreført uændret af staten.

Arbejdsgruppen om Museumsreform skulle i henhold til kommissoriet komme med anbefalinger til et enkelt, gennemsigtigt og fleksibelt tilskudssystem med en hensigtsmæssig incitamentsstruktur, der understøtter museernes opgaver

Skiftende kulturministre har i mange år ønsket at gennemføre en museumsreform med en ny finansieringsmodel, fordi forskellene i museernes tilskud kun i begrænset omfang afspejler forskelle i de opgaver, som museerne varetager. Selvom tidligere forsøg er kuldsejlet, var der store forventninger, da Arbejdsgruppen om Museumsreform i november 2023 offentliggjorde sin rapport med forslag til nye tilskudsmodeller (Arbejdsgruppen, 2023). Arbejdsgruppen skulle i henhold til kommissoriet ”komme med anbefalinger til et enkelt, gennemsigtigt og fleksibelt tilskudssystem med en hensigtsmæssig incitamentsstruktur, der understøtter museernes opgaver” (Arbejdsgruppen, 2023: 99). Selvom forslaget nok var nogenlunde enkelt, blev der i mange debatindlæg sat spørgsmålstegn ved, om de foreslåede modeller i for høj grad var baseret på for simple resultatmål, om målene i tilstrækkelig grad omfattede alle museernes opgaver, og om incitamentsstrukturen i det hele taget var hensigtsmæssig.

En del af kritikken minder i sin grundsubstans om den kritik, der oftest rejses mod anvendelsen af resultatmålinger i den offentlige sektor, hvor New Public Management-inspirerede styringsmodeller i mange lande også er nået til kulturområdet (Belfiore, 2014). Forskere har påpeget, at resultatmålinger kan være kontraproduktive, dvs. hindre snarere end fremme resultatopnåelsen (f.eks. Arnaboldi o.a., 2015; Muller, 2018; Siverbo o.a., 2019; van Thiel og Leeuw, 2002). Ud over resultatmålingens konsekvenser har tilskudsmodeller yderligere en meget stærk adfærdspåvirkning, da målene direkte påvirker indtægterne og dermed muligheden for at finansiere aktiviteter. Dette motiverer i særdeleshed museerne til at lægge vægt på målene og modsat mindre vægt på det ikke-målte.

Der kan også være mange forskellige holdninger til, hvordan museerne burde prioritere, og hvad formålet med det enkelte museum kunne være, ligesom der er forskellige holdninger til betalingsvilligheden for museernes virke (Bille, 2023). Som Johnson og Thomas (1998: 76) pointerer, er formål ikke et neutralt begreb, men afhænger af forskellige interessenters præferencer. For nogle er udvidelse og bevaring af samlingen samt forskning måske blandt de vigtigste mål. Andre lægger mere vægt på at uddanne offentligheden eller på et oplevelsesøkonomisk perspektiv (Pine og Gilmore, 1999), hvor museers rolle som turistattraktioner tillægges stor betydning (Ballantyne og Uzzell, 2011). De forskellige mål kan skabe positive synergier eller konflikter. Herudover kan andre hensyn spille ind. F.eks. kan både politisk bestemt finansiering og fondsfinansiering måske nemmere opnås til udstillinger og museer, som

har mange besøgende, fordi mange vælgere dermed tilgodeses, og fondene får større eksponering (Alexander, 1999).

I denne artikel vil vi analysere Arbejdsgruppens forslag til en ny tilskudsmodel med udgangspunkt i et funktionalistisk perspektiv. Vi har i en mere fuldstændig analyse også skitseret alternative muligheder, men vi vil i denne artikel primært fokusere på, hvilke konsekvenser tildelingsmodellen kan forventes at have ud fra teoretisk og empirisk forskningsbaseret viden (Bukh o.a., 2024). Dette perspektiv adskiller sig f.eks. fra et fortolkningsorienteret perspektiv, hvor fokus i højere grad ville være at forklare og forstå, hvorfor konsekvenser af en implementeret model indtræffer. Med det funktionalistiske udgangspunkt kan en tildelingsmodels konsekvenser analyseres inden, den er implementeret, og der kan skitseres ændringer, hvis konsekvenser kan vurderes. Dermed bidrager artiklen med et perspektiv på, hvilke konsekvenser den foreslåede model kan få for museumssektoren, herunder i særdeleshed hvilke problemer der kan opstå, hvis modellen indføres. Herudover viser artiklen, hvordan tildelingsmodellens incitamenter generelt kan analyseres med henblik på at identificeres potentielle svagheder, inden de implementeres.

Tildelingsmodellens struktur og komponenter

Tildelingsmodeller er baseret på en formalisering af forholdet mellem en betalende bestiller og en udfører. I sin ideelle form baseres en tildelingsmodel på, at bestilleren på forhånd specificerer betalingskriterierne ved en matematisk formel, der bestemmer ressourceallokeringen til udførerenheden for en given periode, samt at der i budgetperioden ikke foretages ændringer i formlen (Bukh og Christensen, 2020a; jf. Smith, 2007: afsnit 1.4). Ideelt set burde tildelingsmodellen konstruere en fuldstændig oversættelse af bestillerens målsætninger. I praksis vil enhver tildelingsmodel også utilsigtet kunne indebære incitamenter til at forfølge mål, som ikke er i overensstemmelse med bestillerens målsætninger (Mouritsen, 2018). Det kan betyde, at udførerne ud fra betalingsformlens iboende rationalitet træffer beslutninger og gennemfører handlinger, bestilleren hverken forventer eller ønsker.

Uanset om man er bevidst om det eller ej, så skaber tildelingsmodellen en incitamentsstruktur, som påvirker opgaveløsningen. Hvis museer f.eks. tildeles ressourcer efter, hvor mange brugere et museum har, giver tildelingsmodellen incitamenter til at tiltrække brugere. Tilsvarende giver tildeling efter publikationer naturligvis incitamenter til at publicere. Men tildelingen giver ikke i sig selv incitamenter til, at brugerne har udbytte af museumsbesøget, eller at kvaliteten af forskningen forbedres. Det kunne det måske gøre, hvis brugernes udbytte kunne indgå som tildelingskriterium, f.eks. på baggrund af en spørgeskemaundersøgelse, eller hvis forskningens kvalitet indgik, f.eks. målt ved tidsskrifternes impact-rating som proxy for forskningskvalitet.

Tildelingsmodellens grundkomponenter

Overordnet set kan tildelingsmodeller bestå af tre typer komponenter (Bukh og Christensen, 2020a; Smith, 1995):

1. En *fast tildeling* (grundtilskud) til enheden, hvilket er udtryk for en beslutning om at give en grundfinansiering, f.eks. til at dække faste omkostninger til ledelse, husleje, administration, etc.
2. En *taksttildeling* (takstfinansiering) efter objektive kriterier med tilknyttede takster, f.eks. en tildeling per bruger eller publikation.
3. En *kapitatildeling*, der udgør et risikojusteret beløb (*capitation funding*), som afspejler, at udgiftsbehovet for de enkelte takstenheder, typisk brugere, er forskelligt enhederne imellem.

Kapitatildelinger anvendes f.eks. på folkeskoleområder, hvor der sker justering efter behovet i skoledistrikterne. Disse komponenter er dog mindre relevante for en museumstilskudsmodel, så vi ser i det følgende bort fra denne komponent. Tildelingen til udførerenheden bestemmes dermed af summen af de to første komponenter. Den konkrete tildelingsmodel kan have mange forskellige udformninger, men kernen er følgende:

k = takstkriterier, f.eks. antal klasser, antal børn, antal behandlinger, antal artikler, etc.

t_k = taksten for takstkriterium k , f.eks. takst pr. klasse eller takst pr. barn

n_{ki} = antal takstenheder for kriterium k i distrikt i , f.eks. antal klasser eller børn på skolen

Dermed kan tildelingen til den enkelte enhed fastlægges ved følgende bevillingsformel, hvor tildelingen (D_i) består af en fast grundtildeling (G_i) og en taksttildeling (T_i):

$$D_i = G_i + T_i = G_i + \sum t_k \times n_{ki}$$

Bevillingsformlen indebærer en såkaldt *lineær incitamentsfunktion*, idet den er sammensat af elementer, der kan beskrives ved ligningen $y = a + bx$, hvor y er tilskuddet, x er antallet af takstenheder, b er taksten, og a er en fast tildeling. Hældningskoefficienten, b , betegnes også incitamentsstyrken, idet den bestemmer, hvor kraftigt incitamentet er. Isoleret set skal b være større end omkostningerne ved at forøge x med én, men b behøver ikke være meget større for, at incitamentet fungerer. Hvis b omvendt bliver alt for stor i forhold til omkostningerne ved at forøge x med én, kan det fjerne fokus fra de opgaver, der ikke indgår i modellen, da den økonomiske gevinst ved at forøge de målte resultater bliver uforholdsmæssigt stor.

Resultatbaserede tildelingsmodeller

Når der anvendes en resultatbaseret tildeling (Bukh og Christensen, 2020b), lægges der vægt på, at tildelingsmodellen har en adfærdsregulerende effekt. Det enkle grundprincip er, at en del af tildelingen gøres afhængig af, hvilke resultater der opnås. Dette kan ske ved, at grundtilskuddet (G) eller taksttildelingen (T) gøres helt eller delvist resultatafhængig. Det mest almindelige er at anvende resultatbaseret tildeling i forbindelse med en takstkomponent. Dermed vil den takstafhængige komponent af tildelingen til enhed i , ud over den sædvanlige takstkomponent, T_i , bestå af en resultatkomponent, E_i , så taksttildelingen til museum i bliver:

$$T_i + E_i = \sum t_k \times n_{ki} + \sum e_k \times E_{ki}, \text{ hvor}$$

e_k = takst knyttet til resultatmål k

E_{ki} = resultatet opnået af museum i for resultatmål k .

En resultatbaseret tildelingsmodel kræver tilgængelighed af relevante resultatmål. Dernæst skal resultaterne med tilstrækkelig sikkerhed kunne henføres til udførernes indsats. Endelig skal resultatmålene være tilstrækkeligt objektive, så hverken bestilleren eller udførerne kan manipulere resultaterne. Det kan dermed være kompliceret at udvælge de resultatmål, der skal indgå i en tildelingsmodel, ligesom der både indgår faglige og politiske hensyn, når resultaters relevans vurderes.

➤➤ **Tildelingsmodeller bør være kendetegnet ved, at de så vidt muligt ikke er i modstrid med det, man ønsker at opnå, og at de så vidt muligt tildeler ressourcer i overensstemmelse med den effekt, der ønskes**

Da resultatkriterierne afspejler et andet hensyn end udgiftsbehovet, kan et stærkt resultatfokus ved fastlæggelsen af tildelingskriterierne imidlertid også betyde, at der på baggrund af opnåede resultater ikke er tilstrækkelige ressourcer til at udføre opgaverne. Der kan altså være en konflikt mellem modellens incitamenter og tildelingen efter udgiftsbehov. Derfor bør tildelingsmodeller være kendetegnet ved, at de så vidt muligt ikke er i modstrid med det, man ønsker at opnå, og at de så vidt muligt tildeler ressourcer i overensstemmelse med den effekt, der ønskes (Bukh og Christensen 2020b).

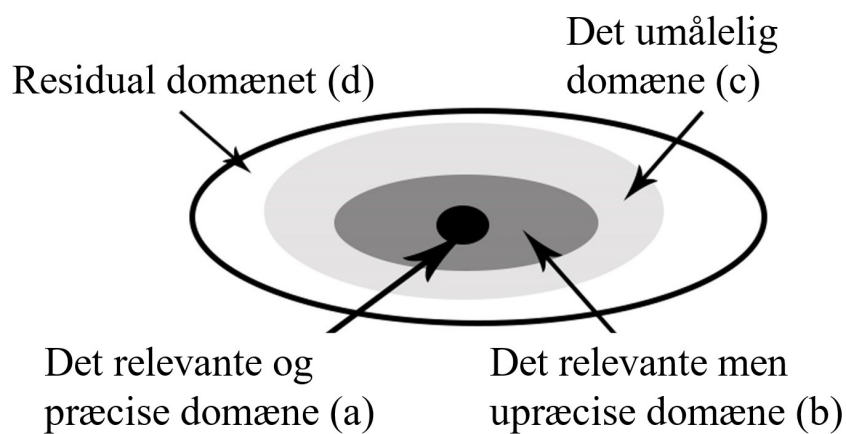
Fra incitamenter til dysfunktionalitet

Sædvanligvis opfattes konsekvenserne af en tildelingsmodel som funktionelle, når styringen bidrager til, at bestilleren realiserer de ønskede målsætninger, og dysfunktionelle, når tildelingsmodellen forhindrer eller modarbejder det (Poulsen o.a., 2023). Når tildelingsmodeller studeres fra et funktionalistisk perspektiv, opfattes dysfunktionelle konsekvenser oftest som utilsigtede og uforudsete (f.eks. Ortagus o.a., 2020; Smith, 1993, 1995; Vakkuri og Meklin,

2006). Uforudsete konsekvenser kan dog også være funktionelle (van Helden o.a., 2012), f.eks. hvis der opstår uventede sideeffekter, som bestilleren opfatter som positive resultater. Ultimativt kan det give anledning til det såkaldte præstationsparadoks, hvor der ikke er sammenhæng mellem målt og reelt præstationsniveau (Meyer og Gupta, 1994).

Præstationsparadokset udspringer af præstationsmåls ufuldstændighed, dvs. at mål ikke fuldt ud indfanger bestillerens målsætninger eller organisationernes resultater (Mouritsen, 2018; Siverbo o.a., 2019). Bevan og Hood (2006) illustrerer ufuldstændighedsproblemet som vist i figur 1. Forfatterne skelner mellem fire forskellige typer mål: Der er (a) mål, som er relevante og præcise; (b) mål, der ikke er fuldstændigt præcise, men dog drejer sig om relevante forhold; (c) forhold, som er relevante, men hvor der slet ikke er mål; og (d) mål, der findes for forhold, der ikke er relevante.

Figur 1: Relevans og prioritering af resultatmål

Kilde: Bevan og Hood (2006).

Der er nogle mål, der fuldt ud er relevante for en given målsætning. Men der er også mange mål, der kun afspejler målsætningen upræcist, eller udelukkende er relevante for dele af den samlede præstation. F.eks. kan en tilfredshedsundersøgelse blandt museumsgæster meget relevant fortælle om de besøgendes oplevelser, men den fortæller ikke om, hvorfor andre ikke besøger udstillingen, og målingen rummer ikke den langsigtede effekt af museumsbesøget.

➤ Der er nogle mål, der fuldt ud er relevante for en given målsætning. Men der er også mange mål, der kun afspejler målsætningen upræcist, eller udelukkende er relevante for dele af den samlede præstation

En overdreven afhængighed af ufuldstændige kvantitative præstationsmålinger kan, som anført af Poulsen o.a. (2023: 268), have mange forskellige dysfunktionelle konsekvenser (Mouritzen og Opstrup, 2020; Smith, 1993, 1995;

van Thiel og Leeuw, 2002). I denne artikel fokuserer vi især på adfærdsmæssige forskydning (*behavioural displacement*) samt såkaldt *gaming* (Bevan og Hood, 2006). Adfærdsmæssige forskydninger indebærer, at man handler i et forsøg på at forbedre men reelt forringer målopfyldelsen. Dette kan f.eks. ske ved såkaldt tunnelse, hvor et fokus på at klare sig bedre på det målte leder til, at handlinger utilsigtet undgås, fordi de netop ikke forbedrer det målte, f.eks. ved at fokusere på mål, der er nemme fremfor vigtige, hvorfor svære mål nedprioriteres (Kelman og Friedman, 2009). Der er her tale om en for udføreren utilsigtet konsekvens af handlinger, der gennemføres i forventning om at opnå målopfyldelse, og forskydningen kan være svær at erkende, da det målte netop forøges.

Herudover kan der være tale om *gaming*, der betegner manipulationer af målopfyldelsen, hvor ufuldstændigheden bevidst udnyttes. *Gaming* omfatter et bredt spektrum af strategisk adfærd, spændende fra udnyttelsen af gråzoner til bevidst svindel. F.eks. beskriver Mouritzen og Opstrup (2020), hvordan registreringer af universiteters publiceringsomfang kan være påvirket af fejlregistreringer (*misregistration*), fordi registreringsretningslinjer er uklare og misforstås, men også fejlrepræsentation (*misrepresentation*) som *gaming*, hvor uklarhederne udnyttes bevidst. Som følge af informationsasymmetri mellem bestilleren og udførerne vil det ofte være svært med sikkerhed at sige, om der foregår *gaming*.

Når et antal mål udvælges som grundlag for en styringsmodel, indebærer det for det første en antagelse om, at det ikke betyder noget, at (c) og (d) udelades, jf. figur 2. For det andet indebærer det en antagelse om, at det er tilstrækkeligt at styre efter enten (a) eller efter (a) og (b) tilsammen (jf. Bevan og Hood, 2006).

Arbejdsgruppens forslag

Som udgangspunkt for at analysere modellernes egenskaber vil vi i dette afsnit tage afsæt i Arbejdsgruppens rapport og analysere, hvilke kriterier der udmåler de enkelte museers tilskud, samt hvilken struktur der bestemmer, hvordan tilskuddet afhænger af kriterierne. Arbejdsgruppen skitserer to forskellige modeller: trappemodellen og byggeklodsmodellen. I denne artikel fokuserer vi kun på trappemodellen, da den har de mest ekstreme incitamenter, men byggeklodsmodellen indebærer i vidt omfang de samme problematikker om end i mindre ekstrem grad. Vi har tidligere foretaget en mere fuldstændig analyse af begge modeltyper (jf. Bukh o.a., 2024).

Tilskudskriterierne

Arbejdsgruppen (2023) foreslår, at der fremover fastlægges tre overordnede opgaver for de statsanerkendte museer: samlingsudvikling, vidensudvikling og formidling. Hvad angår den første opgave, samlingsudvikling, så vurderer Arbejdsgruppen, at der ikke på nuværende tidspunkt eksisterer relevante og tilgængelige data, der meningsfuldt kan udgøre en ensartet målestok for mu-

seernes arbejde (Arbejdsgruppen, 2023: 65). Derfor er det kun de to andre opgaver, der indgår som tilskudskriterier. Herudover fremhæver Arbejdsgruppen, at økonomisk bæredygtighed er centralt, og Arbejdsgruppen anbefaler derfor, at indtægter indgår som et særskilt kriterium. De foreslåede modeller baseres derfor på disse tre kriterier:

- A. Vidensudvikling:** Måles ud fra antal fagfællebedømte publikationer. Idet alle publikationer tæller ens, skelnes der ikke mellem antallet af forfattere eller typen af publikationer.
- B. Formidling:** Måles ved antallet af personer, der bruger det enkelte museum, da dette anses som en indikator for formidlingens kvalitet, relevans og aktualitet. Alle besøg i udstillingerne tæller, mens cafégæster, deltagere i lejede lokaler etc. ikke tæller med.
- C. Indtægter:** Afgrænses til at bestå af entréindtægter samt tilskud fra kommuner, regioner, fonde, sponsorer, private virksomheder, erhvervsklubber, EU, Nordisk Ministerråd, offentlige virksomheder mv.

Trappemodellen

Trappemodellen er baseret på, at der gives tilskud på forskellige trin baseret på, om udførerne når bestemte tærskelværdier inden for de valgte tilskudskriterier. Herudover er modellen baseret på, at tærskelværdien skal nås på alle tre parametre for at kunne rykke et tilskudsniveau op. Figur 2 illustrerer, hvordan en trappemodell kan se ud. Trin 1 angiver, at alle museer, der opnår statsanerkendelse, som minimum vil være på dette trin. Arbejdsgruppens model er baseret på, at hvert museum gives et grundtilskud på ca. 1,5 mio. kr., svarende til 0,33 pct. af den samlede ramme på omkring 450 mio. kr. pr. museum. Dermed udgør det samlede faste grundtilskud $0,33 \times 97 = 32$ pct. af rammen, hvilket betyder, at 68 pct. af rammen er tilbage til resultatbaseret fordeling.

Fordelingen af tilskuddet på trinene 2 og 3 er lidt mere kompliceret, idet museerne, som vist i figur 2, først opdeles i tre grupper. For to af kriterierne (brugere og indtægter) opdeles der i grupper, så hhv. 50 pct., 40 pct. og 10 pct. placeres i hver grupper. Det tredje kriterium (forskning) opdeles i tre lige store grupper, som hver udgør 33,33 pct. På baggrund af denne opdeling er tærskelværdierne fastlagt, så der netop opnås viste opdeling inden for de tre kriterier.

Figur 2: Eksempel på en trappemodel

Kilde: Arbejdsgruppen (2023: 83).

Det er dernæst i Arbejdsgruppens model besluttet, at tilskuddet på trin 3 skal være præcist tre gange så stort som tilskuddet på trin 2. For at kunne fastlægge tilskudsniveauet på trin 2 og trin 3 er det nødvendigt at vide, hvor mange museer der i tilskudsåret placerer sig på de tre trin, hvilket i det aktuelle eksempel er angivet at være hhv. 58, 33 og seks museer. På baggrund af disse tal kan det beregnes, at de 58 museer på trin 1 vil modtage 1,5 mio. kr., de 33 museer på trin 2 vil modtage ca. 7,2 mio. kr., mens de seks museer på trin 3 vil modtage ca. 21,7 mio. kr. Se Bukh o.a. (2024) for yderligere detaljer.

Analyse af Arbejdsgruppens forslag

Vi tager i analysen udgangspunkt i grundkomponenterne i Arbejdsgruppens forslag, idet vi både vurderer, hvordan komponenterne fungerer hver for sig, og hvordan de fungerer, når de kombineres. Da incitamenterne er knyttet til resultatkriterierne, har valget af kriterier i særdeleshed stor betydning for modellens incitamentsstruktur. Men vi vil også vise, hvordan trappemodellens struktur interagerer med de valgte tilskudskriterier.

Tilskudskriterierne

Det vil bero på et fagligt skøn og bestillerpræferencer, inklusive politiske beslutninger, om de bagvedliggende målsætninger er hensigtsmæssige. Vi vil primært fokusere på modellens tekniske egenskaber og se på udfordringer ved den konkrete operationalisering af kriterierne. Det er næppe muligt at isolere en rent teknisk vurdering af kriterierne fra en museumsfaglig og poli-

tisk vurdering af deres formål, men vi vil tilstræbe at indikere, hvordan vurderingen afhænger af, hvad formålet er.

Forskning. Forskningskriteriet er baseret på en indikator, som er relativt velkendt, da tilsvarende modeller, dog i mere nuancerede former, anvendes i mange lande (jf. Siverbo, 2023), og der er derfor omfattende viden om, hvilke konsekvenser sådanne kriterier vil have. I Arbejdsgruppens model tæller alle fagfællebedømte publikationer lige. Dette indebærer en risiko for en adfærdsmæssig forskydning i retning af "mindre ressourcekrævende publikationer" (Arbejdsgruppen, 2023: 66).

Herudover tælles publikationer med uanset forfatterantal og -rolle, hvilke kan give mulighed for forskellige former for *gaming*, hvor publikationers forfatterkreds udvides uden påvirkning af det reelle forskningsomfang, f.eks. ved at udveksle medforfatterskaber på tværs af museer. Da der er en række andre indre og ydre incitamenter forbundet med forskningspublicering, herunder fagfælleanseelse og forfremmelsesmuligheder, er det ikke givet, at adfærdssænderingen vil slå kraftigt igennem.

En mulighed kan også være, at det nuværende forskningsomfang vil bestå, men at forskningsresultaterne bliver udgivet i småbidder frem for mere omfattende artikler eller monografier, dvs. salamipublicering (Lawrence, 2003). Som en særlig variant kan en bog udgives som en antologi med flere kapitler, der hver for sig giver point fremfor som én samlet monografi (Mouritzen og Opstrup, 2020: 22).

En tredje adfærdsmæssig forskydning kan ske ved, at publiceringsaktiviteten forrykkes fra formidlingsorienterede mod fagfællebedømte og mere forskningstunge publikationer. Da det kan betyde en generel kvalitetsforbedring af publikationerne, kan denne konsekvens muligvis være funktionel, uanset om den er uventet eller ej. En forskydning væk fra de mere formidlingsorienterede publikationer må dog alt andet lige formodes at gå ud over museernes formidlingsformål.

Brugere. Arbejdsgruppen anbefaler, at cafe-gæster eller deltagere i arrangementer, der ikke omfatter besøg i udstillinger, ikke tæller med i antallet af brugere. Selvom denne måling allerede anvendes til statistiske formål (DS, 2023), kan den relativt let påvirkes af fejlregistreringer og fejlrepræsentationer. Da antallet af besøg omfatter ikke-betalende gæster, og da registreringerne i et vist omfang er baseret på egenindberetninger, der er svære at validere, er der som udgangspunkt en vis risiko for *gaming*.

Herudover er der også for dette kriterium en risiko for en adfærdsmæssig forskydning i retning af brugere, der kan tælles, fremfor andre formidlingsaktiviteter. I princippet er der risiko for en dysfunktionel adfærdsmæssig forskydning mod, at museer begrænser tilgængeligheden af samlinger uden for det sædvanlige udstillingsrum og undlader formidlingsaktiviteter, som de ellers

ville have udført, for at sikre brugernes fremmøde, og at de dermed ”tæller med”.

Indtægter. Da kriteriet indtægter måles med udgangspunkt i museernes regnskaber, er de omfattet af en vis revisionsmæssig sikkerhed. Derfor er målingen af dette kriterium formodentlig ikke så problematisk, men de konkrete afgrænsninger kan indebære adfærdsforskydninger. Det er f.eks. specifikt valgt at betegne museernes kommunale tilskud som egenindtægter for at tilskynde kommunalt tilskud til museerne, så der skabes en sammenhæng mellem statens og kommunernes tilskud til museerne. Der er imidlertid også kommuner, der støtter museer på andre måder end ved deciderede tilskud. Disse kommuner bidrager f.eks. ved at stille bygninger til rådighed eller støtter museet ved at anvende dets faciliteter mod betaling.

Det kan på den ene side betyde en vis usikkerhed i målingen af kommunernes tilskud. På den anden side kan det betyde, at der muligvis vil ske adfærdsendringer. F.eks. kan kommuner og museer i fællesskab beslutte at øge museernes huslejebetalinger, betaling for vedligeholdelse af bygninger og måske købe ydelser hos kommunen mod til gengæld at få et højere tilskud eller modtage et årligt tilskud mod, at kommunen til gengæld gratis kan benytte museets faciliteter. Tilsvarende problemstillinger kan, som Bukh o.a. (2024) viser, identificeres for andre indtægtstyper.

Trappemodellens struktur

Trappemodellen indebærer, at et museum skal nå tærskelværdien på alle kriterierne for at blive placeret på et givet trin. Det medfører, at det er umuligt at anvende kriterier, som afspejler museernes forskelligartethed, da et kriterium, hvor nogle museer slet ikke præsterer grundet manglende relevans, ikke kan anvendes, da de trods højere præstationer på andre kriterier ikke kan placeres højere end på trin 1. Det betyder, at en række kriterier, der findes objektive og valide mål for, ikke kan anvendes, fordi de kun er relevante for en delgruppe af de statsanerkendte museer, f.eks. arkæologiske museer. En forøgelse af antallet af kriterier vil også betyde, at budgetusikkerheden vil blive forøget, idet flere museer vil ligge tæt på tærsklerne for enkelte kriterier eller måske ligge særligt lav på enkelte kriterier.

Dernæst indebærer trappemodellerne en varierende og ofte ret ekstrem incitamentsstyrke. Et museum vil f.eks. som minimum opnå en gevinst på (7.2 mio. kr. - 1,5 mio. kr.) / (40.417 - 10.000) brugere \approx 190 kr. pr. bruger, hvis museet kan rykke op på trin 2. Jo tættere på tærsklen mellem trin 1 og 2 museer er, jo større bliver gevinsten. F.eks. vil et museum med 30.000 brugere opnå et ekstra tilskud for de næste 10.000 brugere på 5,7 mio.kr, hvilket er mere end 500 kr. pr. bruger, hvis tærsklen er 40.000 brugere. Tilsvarende vil et museum med 35.000 brugere opnå mere end 1.000 kr. pr. bruger for de næste 5.000. Det er i den forbindelse vigtigt at være opmærksom på, at museernes omkostningsstruktur er kendetegnet ved, at de marginale omkostninger ved en ekstra besøgende ofte er meget små. Hvis et museum får 5.000 eller 10.000 flere

besøgende vil det givetvis forøge omkostninger til f.eks. personale i billetsalg, rengøring eller lignende, men det vil typisk være i begrænset omfang i forhold til modellens potentielle gevinster ved det forøgede brugerantal. Gevinsten vil således hovedsageligt være en nettogevinst.

Endelig giver den stykvis lineær incitamentsfunktion anledning til en særlig problemstilling, hvis nogle af linjestykkernes hældningskoefficient er 0, dvs. linjestykkerne er vandrette (Jensen 2001, 2003). Problemet opstår, hvis et museum for et eller flere af kriterierne er placeret så langt fra et trinskift, at det i enkelte år ikke har udsigt til at skifte trin. Det vil i trappemodellen f.eks. være tilfældet for en stor gruppe museer, der er komfortabelt over tærsklen for at opnå statsanerkendelse (10.000 brugere, fire mio. kr. egenindtægt og en publikation på tre år), men er langt fra at kunne rykke op på niveau 2. Hvis det ikke er realistisk at opnå den resultatforbedring, der forudsættes for at rykke op på niveau 2, betyder det umiddelbart, at hele incitamentsstrukturen i praksis sættes ud af kraft.

Et lige så væsentligt problem, som Jensen (2001, 2003) påpeger, er imidlertid, at modellen kan *games*, når præstationer kan flyttes mellem perioderne. Det er kun i begrænset omfang muligt med brugere, medmindre registreringerne decideret manipuleres. Men det er forholdsvist let at flytte publikationer mellem årene blot ved at forrykke deres udgivelse. Fondsdonationer kan ligeledes flyttes mellem årene, da det ved indberetning til Slots- og Kulturstyrelsen er udbetalingstidspunktet, der bestemmer, hvilket år tilskud medregnes. Da trappemodellen i eksemplet indebærer en forskel i tilskuddet fra trin 1 til trin 2 på 5,7 mio. kr., vil der være en ekstremt stor gevinst forbundet med at rykke et trin op, også selvom det blot sker få gange.

Følgende eksempler kan illustrere *gaming*-problematikken. Hvis et museum har tilstrækkeligt antal publikationer og brugere for at være på niveau 2, men har for få indtægter, så kan museer ved at "samle indtægterne" i et enkelt år komme over grænsen på ca. 10 mio. kr. og opnå et mertilskud på 5,7 mio. kr. Derved vil museet opnå et væsentligt forøget tilskud uden, at resultaterne reelt er forbedrede. Med inspiration fra Schuster (1997) kunne det samme resultat også, hvis to fonde går sammen for at optimere deres gennemslagskraft: Hvis fond A ville være villig til at støtte museum a, og fond B plejer at støtte museum b, så kunne fondene aftale, at de begge støttede museum a det ene år og herefter begge støttede museum b det andet år. Dermed kunne begge museer hvert andet år få 5,7 mio. kr. i ekstra tilskud.

Svært at forestille sig, at modellen kan implementeres

Overordnet set har Arbejdsgruppens anbefalinger en række strukturelle problemer, der i samspillet mellem elementerne indebærer en forholdsvist ekstrem incitamentsstruktur med stor finansieringsusikkerhed, der medfører flere muligt dysfunktionelle egenskaber. Derudover kan det skabe udfordringer, at tilskudskriterierne er relativt simple, ikke dækker alle museernes opgaver tilstrækkeligt og ikke tager tilstrækkeligt hensyn til museernes forskellige

artethed (jf. Bukh o.a., 2024). Reelt set betyder de svagheder, som analysen afdækker, at det er svært at forestille sig, at modellen kan implementeres i sin foreslåede form.

Vi har tidligere (Bukh o.a., 2024) skitseret, hvordan de potentielt dysfunktionelle egenskaber kan reduceres samtidig med, at anbefalingernes overordnede intentioner bevares. Dette sker for det første ved, at grundtilskuddets andel forøges og differentieres, og for det andet ved, at trinmodellerne erstattes af lineære modeller. Et øget grundtilskud vil give de enkelte museer bedre muligheder for at planlægge langsigtet, fordi en større andel af bevillingen er fast. Samtidig komplementerer de to elementer hinanden, da de tilsammen indebærer, at de enkelte kriterier får mindre vægt i den samlede model. Dermed vil forslaget reducere incitamentsstyrke for dermed at forventes at reducere omfanget af den dysfunktionelle adfærd.

Spørgsmålet er dog også, om en tilskudsmodel, der i så høj grad er resultatbaseret, i det hele taget er hensigtsmæssig på museumsområdet? Den mest relevante effekt af museernes aktiviteter kan formodentlig bedst vurderes på langt sigt. Selvom de langsigtede resultater af museernes indsats ville kunne måles og analyseres, egner de sig ofte ikke til at indgå i en tildelingsmodel, hvor man er nødt til at anvende mere kortsigtede mål. I forlængelse bør det også overvejes, om en tildelingsmodel, der lægger mere vægt på udgiftsbehovet som følge af museernes opgaver var mere egnet end en model, der er tilrettelagt primært for at skabe incitamenter.

 Spørgsmålet er dog også, om en tilskudsmodel, der i så høj grad er resultatbaseret, i det hele taget er hensigtsmæssig på museumsområdet? Den mest relevante effekt af museernes aktiviteter kan formodentlig bedst vurderes på langt sigt

Ud over den incitamentsstruktur, som Arbejdsgruppens modeller indebærer, så er museer påvirket af en række andre incitamenter. En række indre og ydre motivationsfaktorer indgår i et komplekst samspil. Indre motivationsfaktorer omfatter f.eks. glæden ved at udføre arbejdet i sig selv og orienteringen mod at udføre en samfundsmæssig vigtig opgave. Ydre motivationsfaktorer, som f.eks. en tilskudsmodel, vil ud over at have en direkte adfærdspåvirkning, også have en indirekte effekt ved at ændre graden af indre motivation (Andersen o.a., 2017).

Selvom andre fagligt funderede incitamenter kan modvirke modellernes negative konsekvenser, så vil der stadig være grund til bekymring for, om en uhensigtsmæssig incitamentsstruktur kan reducere museernes risikovillighed og mod til udvikling, og om det kan få negativ indvirkning på museernes varetagelse af samlingerne, valg af udstillingsprogrammer og ikke-målte aktiviteter. Hvis der i stedet kan konstrueres en rimelig fordeling, hvor der findes en balance mellem de mange hensyn, så har de museumsansatte givetvis masser

af incitamenter til fortsat at udvikle sektoren, bevare kulturarven og sikre, at vi også i fremtiden har fremragende museer.

Men med den ekstreme incitamentsstruktur viser erfaringerne, at der over tid udvikles en forholdsvis stor kreativitet og accept af *gaming* (Benaine, 2020; Bevan og Hood, 2006). Dermed kan det ledelsesmæssige fokus blive flyttet fra museernes opgaver til optimeringen af tilskudskriterierne. Det kan udfordre legitimiteten af de ledelsesmæssige beslutninger og skabe nye spændinger mellem faglige og økonomisk funderede holdninger.

Referencer

- Alexander, V.D. (1999), "A delicate balance: Museums and the marketplace", *Museum International*, 51(2): 29-34.
- Andersen, L.B., C.B. Jacobsen, M.L.F. Jakobsen, T. Pallesen og S. Serritzlew (2017), *Økonomiske incitamenter i den offentlige sektor* (2. udgave), København: Hans Reitzels Forlag
- Andersen, P.T., L.B. Jessen, M.R. Johannisson, S. da Andersen og A.B. Hansen (2023), *Fremtidens Museer: Museernes økonomiske og strategiske afsæt for fremtidig udvikling*.
- Andersen, L.B. og L.H. Pedersen (2014), *Styring og motivation i den offentlige sektor*, København: Djøf Forlag.
- Arbejdsgruppen. (2023), *Anbefalinger til en reform af statsanerkendte museers opgaver og tilskud*, Arbejdsgruppe om Museumsreform, København: Kulturministeriet
- Arnaboldi, M., I. Lapsley og I. Steccolini (2015), "Performance management in the public sector: The ultimate challenge", *Financial Accountability & Management*, 31(1): 1-22.
- Ballantyne, R. og D. Uzzell (2011), "Looking back and looking forward: The rise of the visitor-centered museum", *Curator: The Museum Journal*, 54(1): 85-92.
- Belfiore, E. (2004), "Auditing culture: The subsidised cultural sector in the New Public Management", *International Journal of Cultural Policy*, 10(2): 183-202.
- Benaine, S.L. (2020), "Performance gaming: A systematic review of the literature in public administration and other disciplines with directions for future research", *International Journal of Public Sector Management*, 33(5): 497-517.
- Bevan, G. og C. Hood (2006), "What's measured is what matters: Targets and gaming in the English public health care system", *Public Administration*, 84(3): 517-38.
- Bille, T. (2023), "Museernes økonomiske værdi for den danske befolkning", *Nordisk Kulturpolitisk Tidsskrift*, 26(1): 8-25.
- Bukh, P.N. og K.S. Christensen (2018), "Effektbaseret økonomistyring", *Nordisk Administrativ Tidsskrift*, 95(2): 53-66.
- Bukh, P.N. og K.S. Christensen (2020a), "Tildelingsmodeller og effektbaserede principper i den offentlige sektor", *Samfundslederskab i Skandinavien*, 35(4): 207-49.
- Bukh, P.N. og K.S. Christensen (2020b), "Effektbaserede ressourcetildelingsmodeller for forløbs- og periodebaserede indsatser", *Samfundslederskab i Skandinavien*, 35(6): 443-78.
- Bukh, P.N. og K.S. Christensen (2021), "Effektbaseret økonomistyring i offentlig sektor: Udfordringer og muligheder", *Praktisk Økonomi og Finans*, 37(3): 207-21.
- Bukh, P.N., K.S. Christensen, M.L. Poulsen og N. Sandalgaard (2024), *Resultatfinansiering af museer: Udfordringer og muligheder*: København: Djøf Forlag.
- Bukh, P.N., K.S. Christensen, M.L. Poulsen og A.K. Svanholt (2021), "Præmier og præstationer: Skolelederes meningskabelse", *Samfundslederskab i Skandinavien*, 36(6): 287-323.
- Carroll, D.A. og K.J. Stater (2009), "Revenue diversification in nonprofit organizations: Does it lead to financial stability?", *Journal of Public Administration Research and Theory*, 19(4): 947-66.
- DS (2023), "MUS3: Aktivitet på danske museers besøgssteder efter område, museumskategori, museumstype og aktivitet", København: Danmarks Statistik.
- Duquette, N.J. (2017), "Spend or save? Nonprofits' use of donations and other revenues", *Nonprofit Voluntary Sector Quarterly*, 46(6): 1142-65.
- Goulaptsi, I., M. Manolika og G. Tsurvakas, (2020), "What Matters most for museums? Individual and social influences on employees' innovative behavior", *Museum Management and Curatorship*, 35(2): 182-95.
- Jensen, M.C. (2001), "Corporate budgeting is broken-let's fix it", *Harvard Business Review*, 70(10): 94-101.
- Jensen, M.C. (2003), "Paying people to lie: The truth about the budgeting process", *European Financial Management*, 9(3): 379-406.
- Johnson, P. og B. Thomas (1998), "The economics of museums: A research perspective", *Journal of Cultural Economics*, 22(2/3): 75-85.
- Kelman, S. og J.N. Friedman (2009), "Performance improvement and performance dysfunction: An empirical examination of distortionary impacts of the emergency room wait-time target in the English National Health Service", *Journal of Public Administration Research and Theory*, 19(1): 917-46.

- Lawrence, P.A. (2003), "The politics of publication", *Nature*, 422: 259-61.
- Lindqvist, K. (2012), "Museum finances: Challenges beyond economic crises", *Museum Management and Curatorship*, 27(1): 1-15.
- Meyer, M.W. og V. Gupta (1994), "The performance paradox", *Research in Organizational Behavior*, 16, 309-69.
- Mouritsen, J. (2018), "Formål og mål i New Public Management; Ressource, begrænsning, trivialitet eller byrde?", *Samfundslederskab i Skandinavien*, 33(3): 222-18.
- Mouritzen, P.E. og Opstrup, N. (2020), *Performance Management at Universities: The Danish Bibliometric Research Indicator at Work*, Cham: Palgrave Macmillan
- Muller, J. (2018). *The Tyranny of Metrics*, Princeton: Princeton University Press.
- Ortagus, J.C., R. Kelchen, K. Rosinger og N. Voorhees (2020), "Performance-based funding in American higher education: A systematic synthesis of intended and unintended consequences", *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 42(4): 520-50.
- Pine, J. og J.H. Gilmore (1999), *The Experience Economy: Work is Theater and Every Business a Stage*, Boston: Harvard Business School Press.
- Poulsen, M.L., P.N. Bukh og K.S. Christensen (2023), "(Dys)functionality of intentions or outcomes? Performance funding of Danish schools", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 36(1): 267-94.
- Sandalgaard, N. og P.N. Bukh (2023), "Budget ratcheting in museums", *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, 35(5): 568-86.
- Schuster, J. M. (1996), "The performance of performance indicators in the arts", *Nonprofit Management and Leadership*, 7(3): 253-69.
- Siverbo, S., M. Cäker og J. Åkesson (2019), "Conceptualizing dysfunctional consequences of performance measurement in the public sector," *Public Management Review*, 21(12): 1801-23.
- Sivertsen, G. (2023), "Performance-based research funding and its impacts on research organizations", i *Handbook of Public Funding of Research*, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 90-106.
- Smith, P. (1993), "Outcome-related performance indicators and organizational control in the public sector," *British Journal of Management*, 4(3): 135-51.
- Smith, P. (1995), "On the unintended consequences of publishing performance data in the public sector," *International Journal of Public Administration*, 18(2-3): 277-310.
- Smith, P. (2007), *Formula funding of public services*, Oxon: Routledge.
- Vakkuri, J., og P. Meklin (2006), "Ambiguity in performance measurement: A theoretical approach to organisational uses of performance measurement," *Financial Accountability & Management*, 22(3): 235-50.
- van Helden, G.J., Å. Johnsen og J. Vakkuri (2012), "The life-cycle approach to performance management: Implications for public management and evaluation," *Evaluation*, 18(2): 159-75.
- van Thiel, S. og F.L. Leeuw (2002), "The performance paradox in the public sector" *Public Performance & Management Review*, 25(3): 267-81.

Bog anmeldelse: Kapitalisme og bæredygtig omstilling

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

Anmeldelse af: Birger Steen Nielsen (2024), *Vækstparadigmet ved vejs ende – Klimakrise, kapitalisme og den store omstilling*, Frydendal, 471 sider.

JEPPE LÆSSØE

Professor emeritus, DPU,
Aarhus Universitet,
jeppl@edu.au.dk

Som bekendt befinder vi os som samfund i en brydningstid, hvilket ikke mindst hænger sammen med de eskalerende, menneskeskabte klimaforandringer og undermineringen af vores og andre skabningers naturgrundlag. Selvom der overordnet set er konsensus om, at en bæredygtig omstilling er helt nødvendig, så er der samtidig vidt forskellige opfattelser af, hvor omfattende og dybtgående en sådan bæredygtig omstilling skal være. Groft sagt kan man inddele disse forskellige opfattelser i to hovedveje, to strategier: På den ene side en økomodernistisk, teknisk innovationsstrategi kendetegnet ved, at markeds kræfterne ses som lokomotivet i en teknologisk udvikling understøttet af statsregulering, mens livet i civilsamfundet og samfundsudviklingen som helhed kun i minimal grad anfægtes af frygt for folkelig modstand. På den anden side en kulturel strategi som anser det for nødvendigt, at vi udover teknologisk omstilling ændrer vores levevis, værdier og tænkemåder, hvorfor befolkningens demokratiske involvering og dannelse både er en nødvendig og ønskelig del af bæredygtig omstilling.

➤➤ **Selvom der overordnet set er konsensus om, at en bæredygtig omstilling er helt nødvendig, så er der samtidig vidt forskellige opfattelser af, hvor omfattende og dybtgående en sådan bæredygtig omstilling skal være**

Birger Steen Nielsen har skrevet en lang og usædvanlig grundig bog, som argumenterer imod den første strategi og bidrager med en lang række overvejelser om, hvorfor den anden strategi er nødvendig og hvordan den kan fremmes. Som sådan indskrives den sig i en støt voksende kritisk og alternativ søgende filosofisk, samfundsvidenskabelig og politisk debatlitteratur. Dens bidrag adskiller sig dog fra hovedtendensen heri. Det skorter ikke på miljøaktører, som betoner vigtigheden af adfærds- og livsstilsomstillinger, men som ikke kommer længere end til de moralske opråb. Det skorter heller ikke på filosofiske bidrag, som argumenterer for et paradigmeskift væk fra en mekanisk, menneskecentreret virkelighedsopfattelse til en de-centreret, øko-centrisk og relationel kosmologi. Sådanne bidrag er vigtige, men samtidig fattige på overvejelser om, hvordan de radikale livsstilsændringer og paradig-

meskiftet skal kunne finde sted. De mangler strategisk analyse, dvs. analyse af barrierer og muligheder samt på den baggrund forslag til veje frem. Skal alternativet til den økomodernistiske, teknologisk innovative strategi styrkes, er det ikke tilstrækkeligt at beskæftige sig med natur-menneske-forholdet. Der er i særdeleshed brug for samfundsanalyse, og det er her Birger Steen Nielsen har skrevet et vigtigt bidrag. Hvor den økomodernistiske diskurs udgrænser kritiske spørgsmål vedrørende samfundets indretning og anser fortsat vækst som et gode for en grøn omstilling, går Birger Steen Nielsen i kødet på kapitalismen med dens vækstafhængighed, dens strukturelle implikationer, dens politisk-økonomiske magtudøvelse og dens konsekvenser for vores hverdagsliv og livsførelse som det kompleks af dynamiske virkningssammenhænge, som driver og fastholder en fortsat ikkebæredygtig udvikling. For den unge generation kan bogen tjene som en grundig introduktion til kapitalismen og dens implikationer for samfundet som helhed såvel som for naturgrundlaget. For de ældre generationer, kan den forhåbentlig tjene som en mulighed for at overvinde den modstand mod at rejse kritiske spørgsmål til kapitalismen, som udviklede sig som reaktion på kommunismen og 70'ernes beton marxistiske venstrefløjsfraktioner.

Birger Steen Niensens kapitalismekritiske position fandtes også dengang, men røg ud med badevandet. Det var ærgerligt i den forstand, at han repræsenterer en kritisk teoretisk tilgang, som til forskel fra den dogmatiske leninistiske marxisme er historisk analyserende og rettet mod frigørelse og udvidet demokrati. Marx' analyser af kapitalisme og samfund udgør én af inspirationskilderne hertil, men ikke ukritisk, dogmatisk reproducerende, men som almene input der nødvendigvis må bearbejdes gennem analyser af den aktuelle historiske situation. Som en af Birger Steen Niensens primære inspirationskilder, den tyske kritiske teoretiker, Oskar Negt, har fremhævet, rummer Marx' historisk funderede teoriudvikling midlerne til sin egen fornyelse, givet dens vægt på den historiske udvikling og erfaringerne herfra. Det er det, Birger Steen Nielsen giver et bud på, idet han heri også trækker på en række andre teoretikere. Primært inden for den tyske kritiske teoretiske tradition, hvor det især er Theodor Adorno, Oskar Negt, Rudolf zur Lippe og Regina Becker-Schmidt, som refereres. Han trækker dog også på andre for emnet relevante teoretikere såsom Naomi Klein og Vandana Shiva.

Birger Steen Nielsen er ikke økonom, men funderet i kritisk teoretisk samfundsteori. Bogens ærinde er derfor ikke at bidrage til fagøkonomiske diskussioner vedrørende, hvordan økonomien kan nytænkes og reguleres, så den medtænker miljø og bæredygtighed. Miljøøkonomi, økologisk økonomi, trivselsøkonomi m.v. berøres kort undervejs, men fokus er mere grundlæggende på økonomien som samfundsmæssig institution, der under kapitalismen dominerer alle dele af samfundet og som hverken socialt eller naturmæssigt er bæredygtig. Som sådan kan man godt sige, at den i forhold til tidens mange spændende diskussioner af økonomi med dens fokus på kapitalismen retter lyset mod 'elefanten i rummet'.

Med Karl Polanyi går Birger Steen Nielsens basale kritik af kapitalismen på, at økonomien er blevet udskilt (disembedded) fra levesammenhænge, hvorved den ikke blot ignorerer en række væsentlige forhold i livet, samfundet og naturen, men samtidig også sætter økonomien udenfor civilsamfundets demokratiske indflydelse. Vores demokratiske institutioner kan forsøge at reducere miljødelæggelserne, men med kapitalismens vækstdynamik sætter vi til på gyngerne, hvad vi har sparet på karussellen. Hvad angår vækstdynamikken behandler Birger Steen Nielsen ikke kun det forhold, at virksomhederne på det kapitalistiske marked tvinges til at vækste for at undgå at blive udkonkurreret og gå til. Det er kapitalismens indbyggede logik at stræbe efter kapitalakkumulation, og i det større perspektiv drives væksten af jagten på nye markeder, når de hidtidige markeder er ved at være udtømte og risikerer at bringe kapitalakkumulationen i krise. Birger Steen Nielsen redegør for kapitalismens historiske udvikling gennem denne vækst-krise-vækst bevægelse. Neoliberalismen behandles særligt grundigt med den hovedpointe, at nok er den blevet svækket som ideologi inden for de seneste år, men den er blevet grundigt institutionaliseret og har derfor fortsat stor indflydelse på vores praksisser og vilkårene for bestræbelser på at fremme bæredygtig omstilling.

Bogens titel 'Vækstparadigmet ved vejs ende' kunne indikere, at Birger Steen Nielsen med den tætte kobling mellem vækst og kapitalisme også forudser kapitalismens snarlige endeligt. Undervejs i bogen er han dog mere forsigtig i vurderingen heraf. Således skriver han: "Selv om kapitalismen næppe kan stabilisere sig på basis af et nyt vækstgenererende akkumulationsregime (en grøn kapitalisme), så kan den meget vel bevæge sig i autoritære retninger med dirigistiske markedsøkonomier" (p. 315) og "Kapitalisme er aldrig én ubrydelig formation, og det er et åbent spørgsmål, hvilke bevægelsesretninger og muligheder, der i den nuværende store transformation, den overgangstid vi befinder os i, sættes i gang – og kan sættes i gang" (p. 316).

Med sin radikale systemkritik kan Birger Steen Nielsens orientering godt ses som revolutionær. Men han er ikke revolutionær i den forstand, at han betragter kapitalismen som én stor blok, som først må ryddes af vejen før den store bæredygtige omstilling kan påbegyndes. Hele vejen gennem bogen og dens historiske analyser fremhæver han, at kapitalismen er et komplekst socialt forhold, indenfor hvilket modstand og begrænsning af dens socio-kulturelle indflydelse er mulig. Hvad disse muligheder aktuelt består i, og hvad der måske på sigt kan føre til et paradigmeskift, udgør bogens andet hovedtema under overskriften 'nye begyndelser'.

De nye begyndelser handler overordnet set om at tilbageerobre økonomien, så den igen bliver forankret i vores levesammenhænge og som sådan vil kunne forvaltes gennem demokratiske processer. Inspireret af Rudolf zur Lippe, argumenterer Birger Steen Nielsen i den forbindelse for at anerkende og fremme 'plurale økonomier'. Plurale økonomier handler om alle de aktiviteter, der væsentligt bidrager til at opretholde og gendanne livet, som i vidt omfang ikke ses og anerkendes som former for økonomi. 'Commons' er et andet nøglebe-

greb. Kapitalismens disembedding af økonomien tog form af en indhegning af commons, og med Vandana Shiva handler de nye begyndelser for Birger Steen Nielsen om 'reclaiming the commons'. Det handler alment om, hvordan og af hvem fælles anliggender varetages. Historisk har commons haft karakter af lokale fællesskaber, men kan også forstås bredere og udvikles under vores nuværende moderne betingelser. Birger Steen Nielsen lægger derfor vægt på praktiske eksperimenter med commons som socialitetsform, som alternativ til både stat og marked. Det handler om at udvikle alternativer til kapitalens og statens ressourceoptimeringslogik gennem "at afprøve og udvikle andre måder at arbejde og være sammen på, andre måder at skabe økonomi og være samfund på, andre former for sameksistens på tværs af kultur og forskellige historiske traditioner" (p. 404). De nye begyndelser kan ses som en mangfoldighed af bestræbelser i den retning. Den amerikanske miljøforkæmper har beskrevet disse igangværende bestræbelser som 'The movement with no name', fordi de ikke har nogen ledelse og samlende organisation. Birger Steen Nielsen er til dels fortaler for en sådan mangfoldighedsstrategi, men advarer samtidig imod deres fragmentariske og serielle karakter. De har brug for at være eksemplariske dele af 'et samlet fælles tæppe'; en åben fælles vision for en alternativ fremtid.

Den strategiske grundtanke er at styrke og udvikle sådanne nye alternative begyndelser gennem en udvidelse af demokratiet. Ikke blot demokratiet i dets vanlige parlamentariske form, men i særdeleshed som reel involvering af borgerne i fælles anliggender. Ikke blot som vanlige korte arrangementer, hvor borgerne kan kommentere ekspertdrevne forslag, men som fortløbende sociale-kulturelle læreprocesser. Den store bæredygtige omstilling ses ikke blot som et praktiske materielt anliggende med demokratisk beslutningstagen, men i høj grad også som en folkelig social læring og politiske dannelsesproces. Det vil række langt videre end opfordringerne til, at vi som individuelle forbrugere handler grønt. Det vil være fælles processer om fælles anliggender, med de dilemmaer og brydninger det vil indebære, men også processer der vil fremme ansvarliggørelse, håb og bæredygtig dannelse. Birger Steen Nielsen benytter ikke begrebet 'folkelig', hvilket sikkert hænger sammen med, at han er påpasselig med at benytte begreber, som er blevet benyttet på måder, som han tager afstand fra. Det kan alligevel undre, at han ikke refererer til den danske folkeoplysningstradition. Dens idégodt og oprindelige pædagogiske virkemåde som spørgende og understøttende deltagelse og læring i relation til fællesanliggender minder i høj grad om Birger Steen Nielsens vision for, hvordan vi i samfundet i dag, kunne fremme sociale og kulturelle læreprocesser som en praksisrettet og dannelsesorienteret del af den store omstilling.

Set i forhold til miljøbevægelsen i Danmark er hverken Birger Steen Nielsens kapitalisme- og vækstkritik eller hans alternative strategi helt ny. Miljøorganisationen NOAH, som ligesom det nye venstre voksede ud af ungdomsoprøret i slut 60'erne, har gennem hele dens historie argumenteret imod kapitalismens blinde, eksponentielle vækst, ligesom den har arbejdet med at mobilisere folk i lokale forandringsprocesser. Ikke blot NOAH, men miljøbevægelsen som

helhed, har om nogen arbejdet med en åben mangfoldighedsstrategi. Det overflødig gør på ingen måde Birger Steen Nielsens grundige analyser og talrige pointer, men erfaringerne herfra kunne have været værdifulde at få med. Birger Steen Nielsen lægger op til at vejene frem må være mangfoldige, kritiske, men også selvkritiske. Og netop selvkritisk kunne man spørge, hvorfor hverken NOAH, miljøbevægelsen som helhed, eller Birger Steen Nielsens aktionsforskningsprojekter har haft større gennemslag end de har haft? Hvorfor har borgerne ikke i højere grad involveret sig i lokal bæredygtig omstilling? Birger Steen Nielsen berører ganske vist klimaforståelsen og magtesløsheden. Det sker imidlertid kun perifert og uden grundige analyser af erfaringerne af barriererne for en bredere involvering af borgere i de nye alternative begyndelser til en bæredygtig varetagelse af fællesvæsenet. Det kan måske virke utaknemmeligt at betone mangler i en så omfangsrig og tæt bog, som der her er tale om. På den anden side er det ærgerligt, at Birger Steen Nielsen med hans baggrund og dybe indsigt i tysk kritisk teori, undlader at anlægge et socialisationskritisk perspektiv på vækst- og bæredygtighedsproblematikken. Subjektivitet er, som Rudolf zur Lippe har formuleret det i en artikel i en antologi redigeret af Birger Steen Nielsen og Elo Nielsen, en objektiv faktor. Subjektivitetsdannelsen under senkapitalismen omfatter ikke kun bevidstheden, men også formningen af vores selvidentitet, drifter, socialitetsformer, selvregulering m.v. Det er selvfølgelig både komplekst og potentielt omfattende at gå nærmere ind i, men det er væsentligt at forstå, hvordan vi som individer ikke blot er underlagt et samfundssystem med en blind, ikkebæredygtig vækstdynamik, men også selv gennem vores liv i dette samfund er blevet en integreret del af det, og dermed en del af problemet. Som individer oplever vi os ikke som undertrykte, der længes efter frigørelse, men snarere som ambivalente, hvor vores miljøbevidsthed og ønsker om bedre liv modarbejdes af vores behov som kulturelt frisatte individer for øget forbrug til opbygning og stabilisering af vores skrøbelig selv samt af vores travle, fortættede hverdagsliv, fyldt med lystdrevne aktiviteter. Klimaforståelse gennem blot at fortsætte med at leve det vante hverdagsliv er en oplagt lettere måde at håndtere ambivalensen på, end den aktive deltagelse i udviklingen af bæredygtige alternativer i et system, der ikke beforder sådanne bestræbelser, men tværtimod forsøger at nære forbruget og holde os udenfor indflydelse. En strategi med vægt på udvidet demokratisk deltagelse i sociale-kulturelle forandrings- og læreprocesser må adressere disse subjektive dynamikker. Den må anskueliggøre alternativer der rummer løfter som opleves som attraktive og realistiske, og hvis skridt forekommer overkommelige. Det er ikke i uoverensstemmelse med Birger Steen Nielsens arbejde med fremtidsværksteder og hans betoning af vigtigheden af at arbejde med håb. Men der skal måske også mere og andet til end det, hvis det skal lykkes. Det kunne en dybere analyse af den subjektive faktor som del af problemet samt overvejelser om, hvor der kan tages højde for den, have bidraget til.

Bogens 471 tætskrevne sider er en stor mundfuld at komme igennem. Dens længde skyldes først og fremmest opbygningen med hele 52 siders indføring i bogen samt 11 'mellemspil'-kapitler, hvori allerede behandlede temaer uddy-

bes. Da Birger Steen Nielsen samtidig skriver omhyggeligt, vil man – hvis man læser bogen fra ende til anden – opleve mange gentagelser. Det er imidlertid oplagt muligt at læse bogen selektivt. Det egner bogen sig fint til, om end man skal være opmærksom på, at bogen rummer utroligt mange temaer, facetter og pointer som ikke er med i denne anmeldelse, og som man så risikerer at gå glip af. Så en nærmere læsning er bestemt anbefalelsesværdig.

Abstracts

Magt og afmagt: konspirationsteorier i Danmark og udlandet

'Don't ask me who these forces are' – on presumed conspiracies

Mikkel Thorup, professor, School of culture and society, University of Aarhus, Denmark, ident@cas.au.dk

This article examines the presumed conspiracy as a conspiracy theory genre. It is a genre that eschews explicit actor and causal explanations in favor of points of observation connecting events and documents in a network of parallel instances rather than in a dynamic actor model. Empirically, the focus is on two anti-gender conspiracy theories by the German Catholic activist and sociologist Gabriele Kuby and the Danish literary scholar and writer Marianne Stidsen. Both are prominent opponents of what they see as a power grab orchestrated by radical feminists as well as gender and sexual minorities. This backlash against an ongoing liberalization of gender and sexuality norms has in recent years produced a number of conspiracy theories on a 'LGBT lobby' or radical feminist conspiracy. The article's basic claim is that the assumed conspiracy is an under-researched but highly used conspiracy theory model, and I conclude by discussing whether it is currently on the rise in certain ideological environments.

Singing Theories of Conspiracy – Anti-Corona Songs as Political Protest in Denmark and Sweden

Andreas Jahrehorn Önnersfors, Project Leader, Fojo Media Institute, Linneaus University, Sweden, andreas.onnersfors@lnu.se

This article explores the response to the COVID-19 pandemic (2020-2023) in global con-

spiracy culture, focusing on anti-corona music in Denmark and Sweden. It investigates songs as political protest expressions fueled by conspiratorial ideation. The study analyzes four songs (two each from Denmark and Sweden), using deductive and inductive coding of lyrics and online performance observations. The songs express typical rhetorical strategies and narrative tropes found in online anti-vaccination rhetoric and music in the German anti-vax protest milieu. The Danish songs reflect the confrontative culture of the 'Men in Black', while the Swedish ones echo the 'freedom movement's' vague freedom claims. The article doesn't generalize due to the small sample size but attempts to contextualize the songs within the political protest culture.

Conspiracy Theories and Violent Radicalization

Christopher Kehlet Ebbrecht, PhD., Visiting Scholar at Institute of Security and Global Affairs, Leiden University, christopher@ebbrecht.dk

Traditionally, research into conspiracy theories has concerned their causes, communication, and consequences for democratic participation and stability. This paper examines one of these consequences, namely the association between conspiracy theory beliefs and violent radicalization, that is, the process of becoming increasingly involved in violent extremist attitudes and/or actions. The purpose of this paper is to provide an overview of this association as it is depicted in the contemporary research landscape. This is firstly done through a thorough conceptualization of both concepts, and secondly through the identification and appreciation of two meta-theoretical perspectives on their relation: a linear perspe-

ctive according to which particular conspiracy theory beliefs can be regarded as a direct cause of subsequent radicalization towards violent extremism; and a complexity theoretical perspective according to which the association between conspiracy theories and radicalization may be direct, but where both phenomena also can be viewed as two either related or independent outcomes of the same underlying social and psychological causes and processes. The paper ends with a discussion of the implications these differing perspectives have for the prevention and countering of violent extremism.

“It's not a vaccine - it's been planned and organized for a long time” - Conspiracy theories about vaccines and how to address them

Rikke Alberg Peters, *associate professor, HistoryLab – UCL University College, rlap@ucl.dk*

This article explores the phenomenon of anti-vaccine conspiracy theories, which have deep roots but have gained renewed attention in the aftermath of the COVID-19 pandemic. Employing the concepts of pseudoscience, stigmatized knowledge, and denialism, it examines the arguments within these theories and argues that traditional methods such as debunking have limited effect. The main idea of the article is that belief in conspiracy theories is not merely due to a lack of knowledge but requires a deeper understanding of the underlying psychological motivations. It analyzes the online networks behind the dissemination of anti-vaccine conspiracies during the COVID-19 pandemic and discusses potential societal and health consequences. Finally, it presents a practice-oriented approach for healthcare professionals to communicate with patients who are attracted to conspiracy beliefs. A nuanced approach is advocated, one that recognizes the complexity of beliefs and the social and psychological needs that sustain them through a non-judgemental dialogue.

9/11, COVID-19, and Uncle Shrimp: Conspiracy Theories in Denmark in the 21st century

Kasper Grotle Rasmussen, *associate professor, Department of Culture and Language, University of Southern Denmark, grotle@sdu.dk*

This article examines the development of conspiracy theories in Denmark in the 21st century, focusing on war, the economy, health, and culture in relation to 9/11, the financial crisis, COVID-19, and the Uncle Shrimp-affair. It argues that conspiracy theories should be understood in reference to national and international societal crises, the advent of social media, and the import of an American conspiracy culture, which expects conspiracy from the power elite, because the power elite has previously engaged in conspiracy. The Americanization of conspiracy theories becomes a way of expressing dissatisfaction, and a way of understanding the world.

Towards a Museum Reform: An Analysis of the Proposed Funding Model

Per Nikolaj Bukh, *Professor, Aalborg University Business School, Aalborg Universitet, pnb@pnbukh.com*

Karina Skovvang Christensen, *Lektor, Institut for Økonomi, Aarhus Universitet, kschristensen@econ.au.dk*

Morten Lund Poulsen, *adjunkt, Institut for Forretningsudvikling og Teknologi, Aarhus Universitet, mlpoulsen@btech.au.dk*

Niels Sandalgaard, *lektor, Aalborg University Business School, Aalborg Universitet, nis@business.aau.dk*

This article analyzes the incentive structure of the funding model for Danish state-recognized museums, as proposed by the Working Group for Museum Reform in November 2023. The article presents the elements and building blocks of funding models. It also highlights the dilemmas these models can create, potentially leading to tension between professional considerations and economic incentives. The analysis is anchored in a functionalist perspective, where the expected

consequences of models are assessed based on theoretical and empirical knowledge. The potential risks of simplified performance targets and inappropriate incentive structures are discussed through a critical evaluation of the proposed funding model. The article contributes to understand-

ing how funding models affect museum operations and emphasizes the need for well-considered incentive mechanisms.